

KOMERCINIAI BANKAI IR ĮMONIŲ VALDYMAS LIETUVOJE

Darius Kuzmickas

Lietuvos bankas
Gedimino pr. 6, LT-2001 Vilnius
El. paštas: dkuzmickas@mail.lbank.lt

Straipsnyje nagrinėjamos Lietuvos ne finansų įmonių (toliau – įmonių) valdymo problemos, tačiau tik vienu aspektu, t. y. kiek jos susijusios su komercinių bankų veikla. Mėginta įvertinti komercinių bankų galimybes daryti poveikį įmonių valdymo sprendimams. Apibrėžtos pagrindinės, nuo bankų veiklos priklausančios įmonių valdymo priemonės, apžvelgta jų įtaka valdymo sprendimams, apibūdinta įmonių valdymo ateitis.

Pagrindiniai žodžiai: įmonių valdymas; valdymo sprendimai; komerciniai bankai.

Įvadas

Įmonės vadovybė, priimdama valdymo sprendimus, nulemia jos veiklos efektyvumo rodiklius ir plėtros perspektyvas. Kadangi yra ne vienas įmonės veiklos sėkme suinteresuotas subjektas (akcininkai, kreditoriai, dirbantieji, prekių bei paslaugų vartotojai ir t. t.), todėl ir valdymo sprendimų poveikis įmonės veiklos rezultatams jų gali būti vertinamas prieštarinčiai. Ar visuomet vadovybė priima tuos valdymo sprendimus, kurie konkrečiomis sąlygomis yra geriausi? Praktikoje dažnai pasitaiko, kad samdytų vadovų interesai skiriasi nuo akcininkų ar kreditorių interesų. Tačiau suinteresuoti subjektai gali aktyviai veikti ir priversti įmonės vadovybę atsižvelgti į jų poreikius. Įmonių valdymas – tai teisinių, organizacinių, administracinių ir kitokių priemonių, skirtų investuotojų interesams ir nuosavybės teisėms įmonėse apginti, visuma.

Įmonių valdymas glaudžiai susijęs su jų finansavimu (paskolomis ar investicijomis į akcijas). Įmonių veiklą finansuojantys subjektai paprastai yra suinteresuoti sėkmingu jų darbu, nes tik tokiu atveju garantuojamas investicijų saugumas. Straipsnyje toks įmonių veikla suinteresuotas investuotojas yra komercinis bankas. Bankui rūpi, kad įmonė vykdytų savo finansinius išpareigojimus. Bankas, investuodamas lėšas, daro didesnę ar mažesnę įtaką įmonių valdymui. *A priori*, atsižvelgiant į tai, kad egzistuoja Lietuvos bankas, prižiūrintis ir reguliuojantis bankų veiklą, ir šiame sektoriuje sukauptos didelės užsienio kapitalo investicijos, galima teigti, kad šiuo metu veikiančių bankų valdymas yra aukštesnio lygio nei įmonių valdymas*. Nuolatinis visuomenės, akcininkų ir Lietuvos banko dėmesys komerciniams bankams priverčia šias finansų institucijas rūpintis savo investicijų saugumu ir veiklos sėkme. Žinant nūdienos ekonominę situaciją šalyje, bankų dalyvavimas valdant įmones tampa vis aktualesnis.

Straipsnio tikslas – įvertinti Lietuvos komercinių bankų dalyvavimą organizuojant įmonių veiklą ir priimant valdymo sprendimus. Straipsnyje apibūdinta Lietuvos bankų veiklos aplinka, nurodytos įmonių valdymo priemonės, svertai, apžvelgta įmonių valdymo praktika išsivysčiusiose šalyse, Lietuvos bankų patirtis šioje srityje, galimybės plėtoti įmonių valdymui šalyje.

1. Lietuvos komercinių bankų veiklos aplinka

Lietuvos komercinė bankininkystė gyvuoja tik dešimtį metų, tačiau šis laikotarpis buvo ypač svarbus dabartinei bankų veiklos praktikai atsirasti. 1994 m. sausio 1 d. Lietuvos bankas buvo išdavęs veiklos leidimus 28 komerciniams bankams. Po trejų metų net 15 iš jų buvo uždaryti. Visą šį komercinių bankų plėtros laikotarpį Lietuvos bankas kūrė ir tobulino jų veiklą reglamentuojančius teisės aktus, stiprino priežiūrą.

*Nacionaliniu mastu įmonių valdymo struktūroje nėra tokios jų veiklą reguliuojančios institucijos kaip Lietuvos bankas šalies bankininkystėje.

■ Darius Kuzmickas – Lietuvos banko Tarptautinių ryšių departamento Pasaulio banko paskolos valdymo skyriaus viršininkas. Veiklos sritys: finansinis tarpininkavimas, finansų rinkos.

Todėl šiandien Lietuvoje veikia jau ne vienas užsienio bankų skyrius*, bankų sektoriuje daugėja užsienio investicijų. 2000 m. sausio 1 d. tik du Lietuvos komerciniai bankai buvo kontroliuojami valstybės. Tačiau ir juos artimiausiu metu numatoma privatizuoti. Bankai vis labiau diversifikuoja veiklą, teikdami įvairesnes finansines paslaugas. Jie steigia draudimo įmones, išperkamosios nuomos bendroves**. Gaudami pajamų už teikiamas paslaugas, bankai mažina savo veiklos riziką. Tačiau pagrindinė komercinių bankų veikla vis dar yra skolinimas.

1 lentelė

Lietuvos komercinių bankų suvestinės pelno (nuostolio) ataskaitos duomenys

(laikotarpio pabaigoje, mln. Lt)

	1995	1996	1997	1998
Veikiančių bankų skaičius	15	12	12	12
Visos pajamos:	1 065,2	936,1	907,3	1072,4
Palūkanų pajamos	781,3	584,6	555,5	644,1
Palūkanos iš paskolų	695,0	459,2	373,1	407,1
Grynosios palūkanų pajamos	357,6	302,9	329,3	375,6
Palūkanų pajamos palyginti su visomis pajamomis, %	73,3	62,4	61,2	60,1
Palūkanos iš paskolų palyginti su visomis pajamomis, %	65,2	49,0	41,1	38,0

Šaltinis: [7].

Iš 1 lentelės duomenų matyti, kad 1995–1998 m. nuo 65 iki 38 procentų komercinių bankų pajamų sudarė palūkanos už suteiktas paskolas. Vadinas, ši pajamų rūšis bankams yra gana svarbi. Pinigų srautas, gaunamas iš suteiktų paskolų, – palūkanų mokėjimas ir paskolų grąžinimas laiku – yra labai svarbus užtikrinant bankų veiklos pelningumą. Bankų išlaidų specialiesiems atidėjimams paskoloms ir palūkanoms suma, palyginti su visomis palūkanų pajamomis, 1995 m. sudarė apie 37, 1996 m. – apie 26 procentus, 1997 m. – 30,8 procento. 1998 m. specialiųjų atidėjimų apimčiai sumažėjus iki 7,5 procento, Lietuvos bankų sistema gavo pelno. 1995–1997 m. bendras bankų veiklos rezultatas buvo tik neigiamas [7]. Taigi paskolų kokybė yra ne paskutinis veiksnys, lemiantis bankų veiklos rezultatus. Įmonių akcijų vertės kitimas ir pinigų srautas iš joms suteiktų paskolų tiesiogiai priklauso nuo įmonių veiklos organizavimo. Dėl to bankai turėtų būti suinteresuoti pelninga pastarųjų veikla ir teigiamu ilgalaikiu priimtų valdymo sprendimų poveikiu jų raidai. Tai yra svarbiausia priežastis bankams dalyvauti valdant įmones.

Beveik pusę Lietuvos komercinių bankų turto sudaro paskolos įmonėms, išskyrus valstybės ir savivaldybių skolinimąsi (žr. 2 lentelę). Tik apie 2,3 procento bankų turto investuota į įmonių nuosavybės vertybinius popierius (akcijas)*** [6]. Iš čia išeina, kad bankų dalyvavimas valdant įmones iš esmės susijęs su suteiktų privačiam sektoriui paskolų administravimu. Ši Lietuvos bankų veiklos ypatybė svarbi pasirenkant valdymo priemones.

Išskirtinė Lietuvos bankų orientacija į skolinimą ir finansinio tarpininkavimo paslaugų teikimą nustatyta komercinę bankininkystę reguliuojančiuose teisės aktuose. Pagal Lietuvos įstatymus, komerciniai bankai negali turėti įmonių kontrolinio akcijų paketo. Bendra banko investicijų į įmonių akcijas ar kapitalą suma negali būti didesnė kaip 10 procentų banko pagrindinio kapitalo. Išimtis galima tik tuo atveju, jeigu bankas laikinai perima nevykdančio išsipareigojimų savo skolininko turta****. Vertinant bankų riziką, akcijos laikomos rizikingu turto, kurio rizikos įvertinimas – 100 procentų. Bankai vengia investuoti į nuosavybės vertybinius popierius, nes tai neigiamai veikia jų kapitalo pakankamumo rodiklį. Nors įstatymai nedraudžia turėti smulkių akcijų paketų, bet bankui tai nepatrauklu dar ir dėl to, kad smulkių akcininkų teisės Lietuvoje menkai

*2000 m. sausio 1 d. duomenimis, galiojančias licencijas bankinei veiklai turėjo: AB Lietuvos žemės ūkio bankas; AB Lietuvos taupomasis bankas; AB Ūkio bankas; AB Vilniaus bankas; AB bankas HERMIS; AB Šiaulių bankas; AB bankas „Snoras“; UAB Medicinos bankas; AB Industrijos bankas; AB bankas „HANSABANKAS“; Kredyt Bank S. A. Vilniaus skyrius; banko Société Générale Vilniaus skyrius; Norddeutsche Landesbank Girozentrale Vilniaus skyrius.

**2000 m. sausio 1 d. visi didžiausi Lietuvos komerciniai bankai turėjo įsteigę arba rengėsi steigti išperkamosios nuomos ir draudimo bendroves.

***Dėl bankų valdomų kitų finansų įstaigų akcijų šis rodiklis įmonėms yra kur kas mažesnis.

****Lietuvos Respublikos komercinių bankų įstatymo 27 straipsnis.

2 lentelė

Lietuvos komercinių bankų suvestinės balanso ataskaitos duomenys

(laikotarpio pabaigoje)

Turtas	1995		1996		1997		1998		1999 spalio mėn.	
	mln. Lt	%	mln. Lt	%	mln. Lt	%	mln. Lt	%	mln. Lt	%
Pretenzijos:										
Valstybinėms ne finansų įmonėms	238	3,5	134	1,8	149	1,5	352	3,0	562	4,5
Privačiam sektoriui	3 655	54,3	3 496	47,6	4 162	42,3	4 867	41,0	5 662	45,2
Nuosavybės vertybiniai popieriai	n. d.	–	n. d.	–	105	1,1	146	1,2	285	2,3
Kitas turtas*	2 836	42,1	3 717	50,6	5 423	55,1	6 501	54,8	6 012	48,0
Visas turtas:	6 729	100	7 347	100	9 839	100	11 866	100	12 521	100

Šaltinis: [6].

apsaugotos, o akcijų kainos rinkoje pastaraisiais metais nuolat mažėjo**. Dėl šių priežasčių šalies bankai nėra aktyvūs įmonių akcininkai, daugiausia jie atlieka skolinimo operacijas.

Komerčių bankų veiklos aplinka Lietuvoje yra būdinga pereinamosios ekonomikos šaliai. Dėl ekonominės informacijos stokos ir nepakankamo jos tikslumo, ūkio subjektų veiklą sunku prognozuoti. Lietuvos ūkio priklausomybė (eksporto atžvilgiu) nuo nestabilių Rytų rinkų yra nemaža***. Be to, ir politiniai veiksniai ne visuomet palankiai veikia verslo aplinką, ekonominius procesus. Teisinė bazė vis dar kuriama ir tobulinama. Besiformuojantys privačios nuosavybės santykiai ir toliau yra rimta kliūtis įmonių veiklai plėtotis. Statistikos departamento prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės duomenimis, 1998 m. daugiau kaip 40 procentų visų Lietuvos įmonių dirbo nuostolingai [4].

Esant tokioms aplinkybėms, įmonių valdymo svarba didėja. Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos (EBPO) generalinio sekretoriaus Donald J. Johnston nuomone, išsakyta EBPO Tarybos Ministrų lygio susitikime 1999 m., „Geras įmonių valdymas padeda išsaugoti investuotojų pasitikėjimą ir pritraukti ilgo laikotarpio investicijas“.

Be abejo, valstybės vaidmuo, įstatymais nustatant įmonių valdymo tvarką, yra pagrindinis. Tačiau ir bankai turi galimybę, pasinaudodami konkrečiomis valdymo priemonėmis, kontroliuoti įmones ir užtikrinti informacijos apie jų veiklą skaidrumą. Bankai suteikia paskolas įmonių plėtrai finansuoti ir kartu tobulina pastarųjų valdymo praktiką.

2. Įmonių valdymo priemonės

Lietuvos komerciniai bankai, siekdami apsaugoti savo investicijas (nagrinėjamu atveju – paskolas), naudoja šias pagrindines įmonių valdymo priemones: sutartis, paskolų koncentravimą, įmonių veiklą reglamentuojančius teisės aktus. Šios priemonės leidžia bankams stebėti įmonių veiklą ir iš dalies kontroliuoti jų valdymo sprendimus, taip pat teikti rekomendacijas ar finansines paslaugas, reikalingas įmonių pozicijai rinkoje sustiprinti.

*Kitas turtas – tai bankų nekilnojamas turtas, grynųjų pinigai, skolos vertybiniai popieriai ir kt.

**Nacionalinės vertybinių popierių biržos indeksas LITIN nuo jo skaičiavimo pradžios 1997 m. balandžio mėn. (pradinė indekso reikšmė – 1 000) iki 2000 m. sausio 1 d. sumažėjo 47,7 procento (indekso reikšmė – 523).

***1995 m. Lietuvos įmonių eksportas į NVS šalis sudarė 42,3 procento viso eksporto, 1996 m. – 45,4, 1997 m. – 46,4, 1998 m. – 35,7, per 1999 m. 9 mėn. – 18,9 procento. Pagrindinė staigaus smukimo priežastis – Rusijos krizė ir rinkų praradimas.

2.1. Sutartys

Paskolos sutartis – bankų dažniausiai naudojama valdymo priemonė, kuria norima užsitikrinti, kad skolininkas įvykdys įsipareigojimus. Lietuvoje dėl menkų rinkos ekonomikos tradicijų ir ekonomikos nestabilumo paskolų teikimas yra gana rizikinga komercinių bankų operacija. Įprastos paskolos sutarties sąlygos, nustatančios paskolos sumą, palūkanų normą bei grąžinimo terminus, ne visuomet būna veiksmingos ir garantuoja, kad paskola bus grąžinta bankui. Lietuvos banko norminiai dokumentai, skirti bankų veiklai reguliuoti, skatina skolinimą už užstatą*. Pagal Lietuvos banko reikalavimus, komerciniams bankams grupuojant paskolas (įvertinant jų kokybę), užstatas kai kuriais atvejais yra esminis paskolos kokybę apibūdinantis veiksnys, o jo likvidumas ir rinkos kaina bankui dažnai yra svarbesni negu skolininko veiklos perspektyvos. Tai susiję su informacijos apie skolininkus stoka ir jos iškraipymais, kurie atsiranda bankams vertinant skolininkų veiklą [12]. Geras užstatas leidžia bankams be didesnių informacijos apie skolininkus surinkimo sąnaudų sumažinti paskolos negrąžinimo riziką. Tuomet bankai gali mažiau dėmesio skirti įmonių veiklos kontrolei. Užstatas padeda bankams išspręsti aktualiausią įmonių valdymo problemą – garantuoti, kad bus grąžintos investuotos lėšos.

Išskyrus tai, komerciniai bankai turi būdų įmonių valdymo sprendimams kontroliuoti. Teoriškai paskolos teikimo procesas gali būti suskirstytas į keletą etapų – įmonė kreipiasi į banką dėl paskolos suteikimo (pateikia reikalingus dokumentus), bankas vertina situaciją (analizuoja įmonės praeities darbo rezultatus, nustato plėtros galimybes), bankas priima sprendimą dėl paskolos suteikimo, pasirašoma paskolos sutartis, bankas kontroliuoja, kaip skolininkas vykdo savo įsipareigojimus. Prieš paskolos sutarties pasirašymą atliktas skolininko pateiktos informacijos tyrimas leidžia bankui įvertinti pastarojo finansinę būklę ir veiklos perspektyvas.

Šiandien Lietuvoje besiskolinančios įmonės privalo komerciniams bankams teikti savo finansines ataskaitas ir parengtus verslo planus**. Su šios informacijos pagalba bankai mėgina apibrėžti įmonių veiklos riziką, prireikus paskolų sutartyse numato reikalavimus, kurie galėtų ją riboti. Pavyzdžiui, komerciniai bankai, sudarydami paskolos sutartis su įmonėmis, gali pastarosioms uždrausti priimti naujus finansavimo sprendimus be jų žinios, perduoti turimą brangų turtą ar kitaip apriboti savo teises į jį. Kai kuriais atvejais komerciniai bankai reikalauja, kad įmonių veiklos finansiniai rodikliai atitiktų tam tikrus sutartyje nurodytus kriterijus. Tai iš tiesų drausmina įmones.

Ne mažiau veiksminga įmonių valdymo priemonė – kontroliuoti, kaip laikomasi paskolos sutartyje nustatytų reikalavimų. Paskolos sutarties galiojimo laikotarpiu komerciniai bankai stebi, kaip skolininkai laikosi paskolų sutarčių sąlygų. Pažeidus sutarties punktus, skolininkams gresia finansinės baudos ir net gali būti pareikalauta grąžinti paskolą anksčiau laiko. Be to, komerciniai bankai gali pasinaudoti sutartyje numatyta teise perimti jiems už paskolą įkeistą turtą. Paskolos sutarties vykdymo kontrolė daugiau ar mažiau bankus apdraudžia nuo nepageidautinų skolininkų veiksmų. Tačiau dėl daugelio objektyvių ir subjektyvių priežasčių šios priemonės ne visuomet yra veiksmingos. Tai ypač pasakytina apie įmones, kurios turi galimybę skolintis iš kelių bankų vienu metu. Naujos kitų bankų paskolos, skirtos įmonės jau turimoms paskoloms grąžinti, gerokai apsunkina sutarčių vykdymo kontrolę. Lietuvoje, kur kredito rinka ribota (pelningai dirbančių įmonių skaičius yra nedidelis), o komercinių bankų konkurencija sąlygiškai didelė***, papildomas skolinimasis – plačiai paplitusi praktika.

Kitas būdas įmonių veiklai kontroliuoti – skolinimas trumpam laikotarpiui. Komerciniai bankai, baigiantis paskolos sutarties terminui, gali šios nepratęsti, jeigu skolininkai nevykdo nustatytų reikalavimų arba pastebimas jų veiklos smukimas. Kartu bankai taip sumažina ir savo kreditavimo riziką, kylančią dėl nestabilios šalies ekonomikos. Kita vertus, komerciniai bankai gali būti priversti skolinti trumpam laikotarpiui ir dėl vyraujančių trumpalaikių kredito išteklių (indėlių).

*Vienas iš pavyzdžių gali būti Lietuvos banko valdybos patvirtintos „Abejotinų aktyvų grupavimo taisyklės“.

**Kiekvieno banko reikalavimai paskolų gavėjams Lietuvoje gali skirtis, tačiau dažniausiai laikomasi bendrų principų. Reikalavimai paskolų dokumentams nustatyti Lietuvos banko norminiuose dokumentuose.

***1999 m. Lietuvos banko specialistai mėgino įvertinti komercinių bankų valdomą paskolų rinkos dalį. Išsiaiškinta, kad 1998 m. pabaigoje nė vienas Lietuvos komercinis bankas neviršijo Lietuvos Respublikos konkurencijos įstatyme numatytos 40 procentų ribos, kuri rodo vyraujančią banko padėtį rinkoje (3 didžiausi bankai taip pat neperžengė 70 procentų ribos) [2]. Todėl galima teigti, kad bankų konkurencijos lygis pagal paskolas buvo pakankamas. Be to, būtina atsižvelgti į tai, kad egzistuoja ir kiti, įmonėms prieinami finansavimo šaltiniai (išperkamosios nuomos finansavimas ir t. t.), kurie mažina įmonių priklausomybę nuo konkretaus banko finansavimo.

Taigi Lietuvos komercinių bankų naudojama įmonių valdymo priemonė – paskolos sutartis – yra labiau orientuota į pasyvų valdymą ir tam tikra prasme riboja įmonių veiklos plėtrą. Vengdami rizikos, susijusios su naujais įmonių projektais, komerciniai bankai paskolos sutartimi kontroliuoja pastarųjų iniciatyvą. Paskolos sutartyse numatomi reikalavimai ir apribojimai padeda garantuoti, kad bus gražinta pagrindinė paskolos suma, tačiau, vertinant perspektyvos atžvilgiu, tai neskatina įmonių plėtros.

2.2. Paskolų koncentravimas

Bankas, kontroliuojantis visas konkrečios įmonės paskolas, gali jai daryti didelį poveikį, ypač jeigu papildomas skolinimas dėl tam tikrų priežasčių negalimas arba yra per daug sudėtingas (brangus). Tradicinės rinkos ekonomikos šalyse susiklostę ekonominiai ir finansiniai ryšiai sudaro prielaidas bankams sutelkti paskolas vienoje įmonėje. Stiprūs bankų ir įmonių ryšiai egzistuoja Japonijoje ir Vokietijoje. Čia konkretus bankas dažnai yra išskirtinis įmonės finansinių paslaugų teikėjas*. Bankas žino įmonės istoriją ir jų bendradarbiavimas yra ilgalaikis. Viena vertus, bankui lengviau apsaugoti savo interesus, kadangi jis valdo ilgai kauptą informaciją apie įmonę. Antra vertus, paskolos suteikimas nežinomai įmonei susijęs su tam tikra rizika: bankas rizikuoja neteisingai įvertindamas jos finansinę būklę ir veiklos perspektyvas. Todėl pasitaiko, kad bankams trūksta informacijos palankiems investavimo sprendimams priimti. Dėl šios priežasties naujų įmonių finansavimo sąlygos iš pradžių gali būti mažiau palankios. Tai žinodamos, šių šalių įmonės retai naudojasi ne savo banko paslaugomis. Tuo tarpu JAV ar Didžiojoje Britanijoje konkretus bankas nėra vienintelis įmonės finansinių paslaugų teikėjas [11]. Tai lemia didelę konkurenciją tarp bankų ir geresnės sąlygos įmonei jį pasirinkti. Išplėtotą kapitalo rinka didina įmonių galimybes gauti reikalingą finansavimą.

Lietuvos įmonės gali turėti neribotą skaičių sąskaitų įvairiuose komerciniuose bankuose. Tik pačios mažiausios įmonės pasitenkina vieno banko teikiamomis paslaugomis. Stebėjimai rodo, kad dauguma įmonių tuo pačiu metu turi kelias banko sąskaitas ir naudojasi kelių bankų teikiamomis paslaugomis. Rinkos sąlygomis Lietuvos įmonės veikia tik gerą dešimtį metų, be to, daugelio jų būklė yra gana permaininga. Todėl sąlygos ilgamečiams komercinių bankų bei įmonių ekonominiams ir finansiniams ryšiams šalyje dar tik kuriamos ir tam prireiks ištisu dešimtmečių. Dabar daugelis Lietuvos didelių ir vidutinių įmonių, naudojančių skolintą kapitalą, vienu metu turi kelių bankų paskolas. Iš dalies taip jos išvengia priklausomybės nuo konkretaus banko. Be to, perspektyvios įmonės tokiu atveju bankams gali kelti net ir savo reikalavimus, žinodamos jų suinteresuotumą turėti patikimų klientų. Nūdienos ekonomikos sąlygomis Lietuvos komerciniai bankai nėra vienintelis paskolų šaltinis didelėms bei vidutinėms šalies įmonėms ir tiesiogiai nedalyvauja jų valdymo reikaluose.

2.3. Įmonių veiklą reglamentuojantys įstatymai

Šalies teisinė bazė yra įmonių valdymo sistemos pagrindas. Šia prasme reikėtų panagrinėti teisės aktus, reglamentuojančius su skoliniais ūkio subjektų santykiais susijusius klausimus, tai – Lietuvos Respublikos civilinį kodeksą ir Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymą. Šie įstatymai apibrėžia ir nustato skolininkų ir kreditorių teises, pareigas bei prievolių įvykdymo sąlygas.

Buvo minėta, kad komercinių bankų ir įmonių valdymo ryšys paprastai atsiranda vykdant paskolos sutartyse nustatytus įmonėms reikalavimus. Kad skolininkai vykdytų įsipareigojimus, komerciniai bankai siekia dviem būdais. Vienu atveju bankai dalyvauja priimant įmonių valdymo sprendimus, nes yra suinteresuoti sėkminga jų veikla. Bankai gali reikalauti riboti riziką, konsultuoti, teikti naujas paskolas, skolininkui patiriant finansinių sunkumų. Šiuo atveju bankų vaidmuo valdant įmones realiai apčiuopiamas, tačiau visiškos sėkmės negarantuoja, nes, nepaisant visų banko pastangų, įmonė gali

*Mainbank arba Universal bank koncepcijos [11].

bankroto ir neišvengti. Kitu atveju, pasinaudodami įstatymuose numatytais teisėmis, komerciniai bankai, nedalyvaudami jų valdymo procese, mėgina užsitikrinti, kad įmonės vykdytų įsipareigojimus. Tokios bankų veiklos garantija – jau minėtas skolinimas už užstatą. Ši paskolų teikimo praktika įsitvirtina ir Lietuvos komercinių bankų veikloje. Kadangi Lietuvos Respublikos civilinio kodekso nuostatos yra gana palankios užtikrinant kreditorių interesų apsaugą, dėl to čia nebus plačiau komentuojamos.

Įmonių bankroto atveju, kai nėra užstatu garantuotų kreditorių reikalavimų, komercinių bankų reikalavimai tenkinami Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo nustatyta tvarka. Vadovaujantis šiuo įstatymu, įmonės bankroto atveju pirmiausia tenkinami su darbo santykiais ir žemės ūkio produkcijos supirkimu susijusių kreditorių reikalavimai, po to – reikalavimai dėl mokejimų į valstybės biudžetą, valstybinio socialinio draudimo fondą, taip pat dėl užsienio paskolų, kurioms suteikta valstybės ar Vyriausybės garantija. Paskiausiai tenkinami visų kitų kreditorių reikalavimai*. Iš tokio kreditorių suskirstymo į grupes matyti, kad ne visi komercinių bankų skoliniai reikalavimai bankrutavusiam ūkio subjektui gali būti visiškai patenkinti.

Įmonių bankrotas, kaip socialinis reiškinys, Lietuvos visuomenei yra nevysiškai priimtinas. Tiesiog vyrauja nuostata, kad bankrotas – gėdingas žingsnis, nes dažnai jis sutapatinamas su įmonių smukdymu ar tyčine veikla.

Lietuvai būdingos ilgos ir sudėtingos įmonių bankroto procedūros. J. Bivainio ir A. Bučo nuomone, bankroto procedūros užtrunka dėl nepaklausaus bankrutuojančių įmonių turto, kurį sunku greitai parduoti [1]. Tačiau egzistuoja ir teisinės priežastys, kurios trukdo sėkmingai įgyvendinti reikiamas bankroto procedūras. 1997 m. ir 1998 m. Europos rekonstrukcijos ir plėtros banko specialistai atliko tyrimus, kaip įstatymuose apibrėžti teisiniai aspektai, susiję su užstatu, bankrotu ir įmonių valdymu, ar veiksmingai laikomasi šių įstatymų. Vertinimai parodė, kad šioje srityje Lietuvos teisės sistema dar turi būti tobulinama: „Nors reikalingi teisės aktai priimti, tačiau nėra užtikrinamas pakankamas jų nuostatų įgyvendinimas. Tai mažina teisinės sistemos veiksmingumą“ [13].

Dėl šių priežasčių komerciniai bankai tik kraštutiniu atveju sprendžia, ar reikėtų inicijuoti nemokių skolininkų bankrotą, ar ne. Vis dėlto iš pradžių jie renkasi galimybę pasinaudoti savo teisėmis į užstatą, todėl užstatu pagrįstas skolinimas šalies komerciniams bankams yra toks svarbus.

3. Įmonių valdymo svertai

Pagal tai, kokias valdymo priemones naudoja Lietuvos komerciniai bankai, galima nustatyti, kokios sąlygos lemia šių priemonių veiksmingumą. Įmonėms suteiktos paskolos yra svarbiausias veiksnys, kuris turėtų priversti komercinius bankus aktyviau dalyvauti jas valdant. Kitaip tariant, kuo daugiau lėšų bankai investuoja į įmonę, tuo aktualesnės jiems turėtų būti ir pastarųjų valdymo problemos. Bankų dėmesys įmonių valdymui yra proporcingas suteiktų paskolų koncentravimo mastui. Akivaizdu, kad suteiktų paskolų kiekis yra įmonių valdymo svertas, nuo kurio priklauso bankų galimybės ir suinteresuotumas daryti įtaką įmonių vadovybei, priimančiai konkrečius valdymo sprendimus.

Įmonių kapitalo struktūra rodo jų veiklos finansavimo šaltinius. Tai paaiškina ir suinteresuotų subjektų (investuotojų) vaidmenį įmonių valdymo procese. Įmonės, finansuojamos iš skolinio kapitalo, negali nepaisyti savo kreditorių, kurie rūpinasi sėkmingu jų darbu, interesų. Jeigu finansavimui naudojamas kapitalas priklauso akcininkams, šie taip pat labai suinteresuoti tinkamu įmonių veiklos organizavimu. Siekiant apginti akcininkų ir kreditorių interesus, taikomos nevienodos įmonių valdymo priemonės. Šiame straipsnyje analizuojamos tik kreditorių (bankų) taikomos valdymo priemonės.

Įdomius įmonių nuosavybės struktūros duomenis pateikė J. Kairys ir A. Šabūnas, tyrinėję Baltijos šalių įmonių kapitalo sandarą. Remiantis 1997 m. duomenimis, tirtos

*Lietuvos Respublikos įmonių bankroto įstatymo 41 straipsnis.

įvairių šalių įmonės, kurių akcijos kotiruojamos tų šalių vertybinių popierių biržose. Pasirinktos tik privačios (dauguma akcijų nepriklauso valstybei) ir finansinio tarpininkavimo veikla neužsiimančios įmonės. Tyrimui panaudoti įmonių balanso ir pelno (nuostolio) ataskaitų rodikliai (žr. 3 lentelę). Įmonių visos skolos ir jų turto nominaliąja verte santykis buvo apskaičiuotas naudojant balansinius skolos ir turto duomenis, o rinkos verte – naudojant akcijų rinkos vertę vietoj nominaliosios vertės. Daugelis įvertinimų rodo, kad Lietuvos įmonių išsiskolinimas, palyginti su G-7 grupės šalimis* ir net su Estija, nėra didelis.

3 lentelė

Baltijos šalių ir G-7 grupės šalių įmonių skolos rodikliai

Šalis	Įmonių skaičius	Skola/Turtas (mediana (vidurkis) agreguotas įvertinimas**)		Skola/Kapitalas (mediana (vidurkis) agreguotas įvertinimas)		Palūkanų padengimas (mediana agreguotas įvertinimas) PPPM***/ palūkanos
		nominalioji vertė	rinkos vertė	nominalioji vertė	rinkos vertė	
Estija	14	0,28 (0,26)	0,22 (0,22)	0,40 (0,35)	0,29 (0,27)	7,04
		0,22	0,14	0,30	0,17	10,50
Latvija	26	0,02 (0,08)	0,02 (0,09)	0,02 (0,11)	0,02 (0,12)	9,14
		0,14	0,14	0,18	0,18	5,65
Lietuva	34	0,11 (0,14)	0,15 (0,17)	0,15 (0,17)	0,20 (0,25)	7,24
		0,17	0,19	0,21	0,23	6,46
G-7 grupės šalys	4 554	0,26 (0,28)	0,21 (0,23)	0,41 (0,41)	0,32 (0,34)	2,69
		0,31	0,25	0,50	0,38	2,36

Šaltinis: [5].

Analizę papildoma palūkanų padengimo rodiklis, kuris rodo, kad Lietuvoje įmonių gaunamos pajamos, prieš sumokant palūkanas ir mokesčius, yra vidutiniškai 6,5 karto (agreguotas įvertinimas) didesnės už sumokamas palūkanas, o G-7 grupės šalyse – tik 2,4 karto didesnės. Vadinasi, bent jau teoriškai Lietuvos įmonės gali prisiimti kelis kartus daugiau skolinių išsipareigojimų.

Išsamesnė įmonių finansinių ataskaitų analizė rodo, kad 1997 m. Lietuvos įmonės naudojo tik apie 5,4 procento ilgalaikių paskolų palyginti su visais išsipareigojimais. Tuo tarpu Estijoje šis rodiklis sudarė 13,4 procento, Latvijoje – 5,7, o G-7 grupės šalyse – 17,1 procento. Trumpo laikotarpio paskolos, palyginti su visais išsipareigojimais, sudarė: Lietuvoje – 8,3 procento, Latvijoje – 2,1, Estijoje – 13,0, G-7 grupės šalyse – 11,2 procento. Akcininkams priklausanti Lietuvos įmonių nuosavybės dalis sudaro 70 procentų. Tarp kitų šalių tai didžiausias rodiklis. Akcininkų nuosavybės dalis Latvijoje sudaro 66,0 procento, Estijoje – 48,6, G-7 grupės šalyse – 34,4 procento [5].

Lietuvos komerciniai bankai nėra įmonių akcininkai ir čia beveik nėra institucinių investuotojų (nepakankamai išplėta kapitalo rinka). Taigi galima daryti išvadą, kad privačių įmonių akcijos daugiausia priklauso jų vadovams ir kitiems akcininkams (fiziniams asmenims ir įmonėms). J. Bivainis ir A. Bučas taip pat daro šią išvadą [1]. Tokia įmonių nuosavybės struktūra iš esmės susiklostė dėl valstybės vykdytos privatizavimo politikos. Kadangi didžioji dalis įmonių akcininkų yra Lietuvos ūkio subjektai, todėl jų patirtis valdymo srityje rinkos sąlygomis nėra didelė, o juo labiau akcininkų galimybės ribotos patenkinti įmonių papildomo finansavimo poreikius. Įmonių valdymo tradicijos čia dar tik kuriasi.

Galima drąsiai sakyti, kad Lietuvos komercinių bankų galimybės padidinti skolinimo apimtį šalies įmonėms dar ne visos panaudotos. Aktyviau finansuodami įmones, šalies

*G-7 grupės šalys – tai 7 šalių grupė, sukurta septinto dešimtmečio viduryje. Įeina: Didžioji Britanija, Italija, Japonija, JAV, Kanada, Prancūzija, Vokietija.

**Agreguotas įvertinimas gautas sumuojant atitinkamas visų įmonių skaitiklio reikšmes ir dalijant iš atitinkamos vardiklio sumos.

***PPPM – pajamos prieš palūkanas ir mokesčius.

komerciniai bankai galėtų sustiprinti jų veiklos kontrolę ir išplėsti savo įtaką priimant konkrečius valdymo sprendimus.

4. Įmonių valdymo kliūtys

Kodėl Lietuvos įmonės finansuojamos daugiausia tik akcininkų lėšomis, o skolinimosi apimtis čia mažesnė negu kitose valstybėse? Manytume, kad teisinė aplinka, susijusi su bankų skolinimu, ir ligšiolinė privatizavimo praktika turėjo didžiausią poveikį lėtiems bankinio kreditavimo procesams šalyje. Daugelis mokslininkų, nagrinėjančių Lietuvos investicijų aplinką, taip pat nurodo, kad tai yra pagrindinės priežastys, nepalankiai veikiančios šalies investicinį klimatą [9].

4.1. Teisinė aplinka

1994 m. ir 1997 m. Pasaulio banko ekspertų atlikti Lietuvos teisinės aplinkos tyrimai parodė, kad šiuo laikotarpiu šalies teisės sistema turėjo spragų, trukdančių užsienio investicijoms patekti į šalį. Ekspertų apklausoje dalyvavę užsienio investuotojai Lietuvos teisinę aplinką investicijoms ir verslo plėtrai vertino patenkinamai ir pažymėjo, kad yra kliūčių tiesioginėms užsienio investicijoms pritraukti. Kartu buvo pabrėžta, kad teisės, muitų ir mokesčių sistemos problemos kėlė daug rūpesčių [9].

1999 m. *The Wall Street Journal* ir JAV ekonominių tyrimų grupės *Heritage Foundation* specialistai nustatė Ekonominės laisvės indeksą (*Index of Economic Freedom*) ir įvertino šalies ekonomiką pagal prekybos suvaržymo lygį, mokesčių politiką, valstybės įtaką ekonomikai, pinigų ir bankininkystės politiką bei kitus kriterijus. Lietuva užėmė 61 vietą tarp įvertintos 161 šalies, Estija ir Latvija – atitinkamai 22 ir 44 vietas [8].

Tarptautinė nuomonė šiuo atveju vienareikšmė – teisinė aplinka Lietuvoje kol kas yra mažiau palanki užsienio investicijoms negu Estijoje ar G-7 grupės šalyse. Tai rodo ir 3 lentelės duomenys. Šalies teisinės aplinkos svarba užsienio investicijoms gali būti prilyginta šios aplinkos poveikiui bankų kreditavimui. Komercinių bankų teikiamos paskolos įmonėms daugeliu atvejų turi atitikti tuos pačius kriterijus, kurie būdingi ir užsienio investicijoms – investuotojui priimtina grąža ir rizikos laipsnis. Vadinas, šalies teisinės sąlygos riboja komercinių bankų galimybes išplėsti savo įtaką įmonių valdymui. Teisinių barjerų pašalinimas – neišvengiamas žingsnis siekiant sustiprinti komercinių bankų vaidmenį ūkio raidoje ir užtikrinti tolesnę šalies ekonomikos plėtrą.

4.2. Privatizavimas

Lietuvos valstybei priklausančio turto privatizavimo procesą galima būtų suskirstyti į du pagrindinius etapus: privatizavimą už čekius ir privatizavimą už pinigus [1].

Nagrinėjamos temos aspektu įdomiausias yra pirmasis etapas. Jo metu buvo visiškai ar iš dalies privatizuota daugiausia Lietuvos įmonių (daugiau kaip 5 000). Būtent šiuo metu atsirado pirmieji komerciniai bankai ir pradėjo formuotis įmonių valdymo įgūdžiai. Tačiau kitaip negu kitų postsocialistinių šalių (Lenkijos, Čekijos) bankai, Lietuvos bankai nebuvo aktyvūs privatizavimo proceso dalyviai. Nepakankami finansiniai ištekliai ir valdymo patirties stoka neleido jiems plačiau pasireikšti privatizuojant įmones ir finansuojant jų veiklą. Be to, šalies įstatymai numatė, kad pirmojo privatizavimo etapo metu naujieji valstybės turto savininkai turėjo būti tik Lietuvos piliečiai – fiziniai asmenys. Nepaisant to, šalies komercinių bankų sistemai pirmasis privatizavimo etapas turėjo didelę reikšmę. Šiuo laikotarpiu susiklostė tam tikra bankinės veiklos praktika: įsitvirtino nauja įmonių raidos orientacija – iš planinio ūkio į rinkos ekonomiką, buvo kuriama šiems pokyčiams įgyvendinti reikalinga teisinė aplinka, susikūrė dabartinė įmonių nuosavybės struktūra.

Privatizavimas už čekius tik perskirstė valstybės nuosavybę, dirbtinai sukurdamas privatų sektorių, ir nieko bendro neturėjo su ekonominėmis ūkio transformacijomis. Valstybės turtas buvo nemokamai atiduotas į privačias rankas. Rinkos sąlygomis dėl savo veiklos specifikos (mažo planinės gamybos efektyvumo) dalis privatizuotų įmonių negalėjo pelningai dirbti. Jų veikla turėjo būti pertvarkoma, į jas reikėjo investuoti arba jos turėjo būti uždaromos. Naujų savininkų atsiradimas savaime nereiškę kokybiškai naujo (geresnio) privatizuotų įmonių valdymo. Daugelis jų neturėjo ekonominių paskatų, ką nors keisti neefektyviai dirbančiose įmonėse, nes neinvestavo savo lėšų. Nauji savininkai stengėsi gauti momentinę naudą, pardavinėdami privatizuotų įmonių turtą ar jų vardu skolindamiesi iš bankų. Dažniausiai privatizuotą neefektyvų turtą buvo mėginama paversti likvidžiomis lėšomis. Būdingas šio etapo bruožas – komerciniai bankai gana lengvai teikdavo paskolas privatizuotų įmonių investicijoms, priimdami užstatu jų akcijas ar kitą nelikvidų turtą. Tai galėjo būti paaiškinama bankų patirties stoka, bankų priežiūros neveiksmingumu. Kadangi turto rinkos kainos nustatymo mechanizmai dar neveikė, bankams buvo sunku tiksliai nustatyti įkeičiamo turto vertę, dažniausiai dėl to užstato vertė neatitiko rinkos kainos. Privatizuotos įmonės nevykdavo savo finansinių įsipareigojimų, o užstato vertės nepakakdavo padengti susikaupusių bankui išskolinimų. Daug Lietuvos komercinių bankų dėl to patyrė didesnių ar mažesnių finansinių problemų.

Žiūrint atgal, čekinis privatizavimas nebuvo veiksmingas būdas pertvarkyti turtinės nuosavybės santykius ir padarė Lietuvos komerciniams bankams nemažai žalos. Tai, kad, jiems tarpininkaujant, naujieji savininkai atsikratė nepelningų privatizuotų įmonių turto, labai prisidėjo prie šalies bankų įvaizdžio praradimo. Be abejo, tam poveikį darė ir bankų vadybos, kuri atitiktų besiformuojančios rinkos sąlygas, neišmanymas. Manytume, kad konkreti darbo su neperspektyviomis įmonėmis patirtis buvo tinkama dingstis atsirasti nepalankiam komercinių bankų požiūriui į pastarųjų veiklą bei valdymą ir sukurti bei įtvirtinti teisės aktuose atsargaus skolinimo praktiką. Tai paaiškina komercinių bankų veiklos prioritetų (tarp jų įmonių valdymo klausimai nėra svarbiausi) pasirinkimą.

Išvados

Lietuvos komercinių bankų, kaip finansavimo šaltinio, ir įmonių, kaip finansinių išteklių naudotojo, tarpusavio ryšiai nėra galutinai nusistovėję, nors tam tikra bendros veiklos patirtis sukaupta. Kol kas komercinių bankų veiklos aplinka neskatina jų dalyvauti valdant įmones. Pagrindinės priežastys yra šios:

1. Įstatymai draudžia bankams turėti didelius įmonių akcijų paketus.
2. Susikūrusi bankinio skolinimo praktika teikia pirmenybę atsargiam ir užstatu garantuotam kreditavimui.
3. Įmonių nuosavybės struktūros analizė rodo, kad joje vyrauja smulkių akcininkų kapitalas.

Teisinė aplinka ir pasirinkti privatizavimo būdai Lietuvoje nulėmė specifinę įmonių nuosavybės struktūrą: užsienio investuotojai, šalies komerciniai bankai gali turėti įmonių valdymui kur kas mažesnę poveikį negu šalies akcininkai.

Įmonių valdymo sistema Lietuvoje pačiais bendriausiais bruožais atitinka JAV ir Didžiojoje Britanijoje veikiančių įmonių valdymo modelį [11]. Šių šalių bankai, panašiai kaip ir Lietuvos bankai, retai yra įmonių akcininkai, o jų taikomos įmonių valdymo priemonės ir patirtis pamažu įsitvirtina ir mūsų šalies praktikoje. Esminis skirtumas – nevienodai išplėtotą kapitalo rinka. JAV ir Didžiojoje Britanijoje veiksmingą įmonių valdymą padeda užtikrinti kapitalo rinka. Šių šalių kapitalo rinka yra pagrindinis įmonių finansavimo šaltinis – joje prekiaujama įmonių nuosavybės ir skolos vertybiniais popieriais. Akcijų rinkos kainos reaguoja į visus įmonių valdymo sprendimus, todėl jų vadovai priversti atsižvelgti į akcininkų interesus. Būtent šios aplinkybės lemia, kad komercinių bankų vaidmuo valdant įmones JAV ir Didžiojoje Britanijoje yra ne toks

reikšmingas. Lietuvoje kapitalo rinka neišplėtota – maža prekybos apimtis ir menkas likvidumas, todėl įmonių priklausomybė nuo jos pokyčių nedidelė.

Kitų išsivysčiusių šalių pavyzdys rodo, kad kapitalo rinka nėra būtina sąlyga veiksmingai įmonių valdymo sistemai sukurti. Japonija ir Vokietija neturi tokių kapitalo rinkos tradicijų kaip JAV ar Didžioji Britanija, bet šiose šalyse taikomos valdymo priemonės leidžia pakankamai gerai apsaugoti investuotojų teises. Tradiciškai glaudžius ir ilgalaikius ryšius su įmonėmis palaikantys Vokietijos ar Japonijos bankai yra vieni iš aktyviausių įmonių akcininkų ir skolintojų [11]. Taikydami įstatymus savo, kaip akcininkų, teisėms apginti ir pasitelkdami paskolų koncentravimo praktiką, šių šalių bankai daro didelį poveikį įmonių valdymo sprendimams.

Bankų galimybės dalyvauti valdant įmones ir jų naudojamos priemonės pirmiausia priklauso nuo šalies ūkio subjektų veiklos finansavimo būdų. Turint galvoje išsivysčiusių šalių patirtį šioje srityje, galima teigti, kad labiausiai suinteresuoti tinkamai organizuota įmonių veikla ir valdymu yra jų akcininkai. Tose šalyse, kur bankai yra įmonių akcininkai, jų poveikis priimant įmonių valdymo sprendimus didesnis, negu tose šalyse, kur bankams draudžiama investuoti į įmonių akcijas.

Lietuvos įmonių valdymo sistemai būdinga tai, kad šalies komerciniai bankai yra tik skolintojai, t. y. paskolų teikėjai. Taikydami skolininkams konkrečius reikalavimus, bankai daro įtaką, nors ir gana ribotą, įmonių valdymo sprendimams. Tačiau net ir toks komercinių bankų dalyvavimas įmonių veikloje šiandien yra svarbus. Įmonių valdymo praktika rinkos sąlygomis dar nedidelė, todėl akcininkams trūksta įgūdžių deramai prižiūrėti jų veiklą. Tuo tarpu komerciniai bankai yra bene veiksmingiausia įmonių valdymo sistemos grandis.

Kliūtys, šiandien neleidžiančios bankams aktyviau dalyvauti valdant įmones, pamažu turėtų išnykti, kadangi, Lietuvai integruojantis į Europos Sąjungą, teks sutvarkyti savo teisės sistemą ir sukurti palankesnes sąlygas investicijoms. Manytume, kad nuosekliai įsitvirtinant rinkai, bankų poveikis šalies ekonomikos plėtrai stiprės. Juo labiau kad pastaraisiais metais suinteresuotos institucijos, taip pat ir visuomenė tam skiria daug dėmesio. Galvojant apie ateitį, jau dabar bankams reikėtų kaupti įmonių valdymo įgūdžius, stebėti ir kontroliuoti jų darbą.

Straipsnyje apžvelgta įmonių valdymo patirtis Lietuvoje, siekiant kiek galima tiksliau nustatyti bankų vaidmenį vykdant jų vadybinę priežiūrą. Tikimės, kad šis straipsnis bus įdomus ir nurodys konkrečias gaires visiems skaitytojams, besigilinantiesiems į įmonių valdymo problemas Lietuvoje.

Literatūra

1. Bivainis J., Bučas A. *Corporate Governance in Lithuania/Seminar on Corporate Governance in the Baltics*, OECD, 1999.
2. Garbaravičius T. *Sisteminės rizikos lygio bankų sektoriuje vertinimas//Pinigų studijos, 1999, Nr. 2.*
3. Gray Cheryl W. *Creditors' Crucial Role in Corporate Governance//Finance and Development, 1997 June.*
4. *Įmonių finansiniai rodikliai. I–IV ketvirtis, 1998. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, V., 1999.*
5. Kairys J. P., Šabūnas A. *From the Soviet Union to the European Union: Capital Structure in Three Transition Economies. Vytauto Didžiojo universiteto studija. 1999 m. rugsėjis.*
6. *Lietuvos bankas, interneto puslapis: <http://www.lbank.lt/lit/statistics/default.htm>*
7. *Lietuvos banko statistinė informacija.*
8. *Lietuvos ekonomika – labiausiai suvaržyta iš Baltijos valstybių//BNS, 1999 12 01.*
9. *Lithuania. An Opportunity for Economic Success. Volume 2: Analytical Background. A World Bank Country Study. The World Bank, Washington D. C., 1998.*
10. *Prowse S. Corporate Governance. Emerging Issues and Lessons from East Asia. Responding to the Global Financial Crisis. The World Bank Group, 1998.*
11. *Schleifer A., Vishny R. W. A Survey of Corporate Governance. National Bureau of Economic Research, Cambridge MA, April 1996 (Working Paper 5554).*

12. *Systems for Financing Newly Emerging Private Enterprises in Transition Economies*. OECD Centre for Co-operation with the Economies in Transition, Paris, 1996.

13. *Transition Report. Financial Sector in Transition 1998*//European bank for Reconstruction and Development, London, 1998.

14. *Užsienio prekyba. Sausis–rugsėjis 1999*. Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, V., 1999.

Straipsnis gautas 1999 m. lapkričio mėn.

Priimtas spaudai 2000 m. sausio mėn.

Summary

COMMERCIAL BANKS AND CORPORATE GOVERNANCE IN LITHUANIA

Darius Kuzmickas

The article analyses the issues of corporate governance of non-financial companies in Lithuania. The way companies are governed directly depends on the way they are financed. External finance supplied to a company makes outside investors (shareholders or creditors) take care of their investment. In our case this outside investor is the bank.

According to statistical data banks are rarely equity investors in Lithuania. Judicial requirements providing for bank activities prevent banks from participation in corporate decision making through shareholding. Within the existing legal framework banks in Lithuania serve companies mainly as providers of credit and other financial products. Direct interest of banks in issues of corporate governance is limited to securing cash flows from credit operations.

However, banks can play a certain role in corporate governance with the help of the law, through financial contracts, and creditor concentration. Collateralized lending is the most popular bank practice in Lithuania. Therefore, it often causes banks to be little concerned about corporate governance. Other measures for corporate governance such as financial covenants and short-term lending are also applied by Lithuanian banks. Although, they are narrowly oriented to securing cash flows from credit operations as well. Creditor concentration is very fragmentary because of existing possibilities to re-finance debt and comparatively low debt leverage levels used by Lithuanian companies. In Lithuania debt leverage is up to 3 times lower than in G-7 countries average and about 2 times lower than in Estonia. The reasons of low leverage observed in Lithuanian enterprises stem primarily from the evolution of country's legal system and the framework used for privatising state-owned assets. The judicial system can be described as oriented to protect rights of creditors primarily through collateralized lending. Considering the characteristics of corporate governance system in Lithuania, it can be noted:

1. Banks are not allowed to hold controlling stakes in enterprises in this way they are prevented from active participation in corporate governance in Lithuania.

2. Secured lending is the most popular practice of commercial banks.

3. According to the analysis of capital structure of Lithuanian companies the small shareholders are dominating.

The system has certain similarities to the systems of the US and the UK. However, the missing element in Lithuania's system resulting in the essential difference between these systems is mature capital markets.

The author believes that the banks in Lithuania are able to contribute more to corporate governance. They need to raise the standards of banking, gain experience and expand their activities providing corporate financing.

SANTAUPŲ ATKŪRIMO PROBLEMA LIETUVOS EKONOMIKOJE

Gediminas Tvarijonas

Finansų ministerija
J. Tumo-Vaižganto g. 8^a/2, LT-2600, Vilnius
El. paštas: gedas@finmin.lt

Šiame straipsnyje* nagrinėjamas santaupų atkūrimo procesas Lietuvoje. Vyriausybei paskelbus, kad atkurtų santaupų išmokėjimas sustabdomas dvejiems metams, vertinama, kokią ekonominę poveikį turi jau išmokėtos indėlininkams lėšos ir sprendžiama, ar tikslinga atkurtas santaupas išmokėti ateityje. Proceso ekonominė analizė ir išvados pagrįstos faktais, o pasiūlymai – valstybės gerovės samprata.

Pagrindiniai žodžiai: santaupų atkūrimas; nuvertėję indėliai; namų ūkis; einamosios sąskaitos deficitai; gyventojų indėliai; taupymas; kaupimas; vartojimas; užsienio valiutos atsargos.

Įvadas

Vienkartinė 3,5 mlrd. Lt injekcija į šalies ūkį per vartotojus, atkuriant jų nuvertėjusius indėlius, yra didžiulė palyginti su Lietuvos pinigų kiekiu (P1) – 5,09 mlrd. Lt ir netgi su pinigais plačiąja prasme (P2) – 7,81 mlrd. Lt (1998 m. spalio mėn. pabaigoje) [11], o už išleistus į apyvartą pinigus (3,03 mlrd. Lt – 1998 m. gruodžio mėn. pabaigoje) netgi gerokai didesnė (16%) [12]. Didelis pinigų srautas, nepagrįstas objektyviais ekonominiais sprendimais, dėl Lietuvoje esančio pinigų politikos režimo (valiutų valdybos modelio) ir kitų šalies ekonominių charakteristikų didžiausią įtaką padarys šalies užsienio valiutos atsargoms. Lietuvos ekonomikoje šios atsargos yra labai svarbus makroekonominis veiksnys, nes daro tiesioginę arba netiesioginę įtaką visiems ekonominiams rodikliams ir lemia šalies ekonomikos stabilumą. Straipsnio tikslas – įvertinti atkurtų santaupų išmokėjimo naudą Lietuvos ekonomikai, remiantis jų poveikiu oficialiųjų tarptautinių atsargų kitimui, ir nustatyti, ar tikslinga ekonominiu požiūriu po poros metų vėl pradėti gražinti santaupas.

1. Nuvertėjusių indėlių atkūrimo priežastys

Tarybų Sąjungoje Lietuva buvo labiausiai taupanti Respublika. Iki 1991 m. vasario 26 d. Taupomajame banke buvo beveik 2,6 mln. gyventojų sąskaitų, kuriose buvo sukaupta apie 7,1 mlrd. rb [14].

Pirmaisiais metais po nepriklausomybės paskelbimo Lietuvoje buvo pastebima didžiulė infliacija: 1990–1993 m. jos tempas atitinkamai sudarė 9, 383, 1 163 ir 189 procentus [13; 15]. Infliaciją skatino kainų liberalizavimas ir gyventojų nepasitikėjimas vykdoma ekonomine politika, objektyvus energijos išteklių kainų artėjimas prie pasaulinio lygio, prekių ir paslaugų trūkumas rinkoje. Dėl staigaus kainų kilimo visos žmonių santaupos tapo bevertės. Be to, Taupomajame banke iki 1991 m. vasario 26 d. sukauptus gyventojų indėlius Tarybų Sąjunga faktiškai nacionalizavo.

Nuo 1990 m. pradžios iki lito įvedimo 1993 m. birželio 25 d. beveik visos buvusios Lietuvos Respublikos Vyriausybės žadėjo gyventojams, kad jų indėliai bus išsaugoti. Vykdam duotus pažadus, 1993 m. liepos 23 d. Vyriausybė priėmė nutarimą „Dėl gyventojų santaupų indeksavimo“, kuriame nurodoma, jog Vyriausybė atsižvelgia į sunkią Lietuvos Respublikos ekonominę ir finansinę būklę, todėl valstybiniai bankai ir Valstybinė draudimo įstaiga, taikydami koeficientą 10, indeksuoja Lietuvos Respublikos piliečių ir asmenų, nuolat gyvenančių Lietuvos Respublikoje, taip pat užsienyje gyvenančių iš Lietuvos išstremtų reabilituotų asmenų santaupas. Buvusios TSRS nacionalizuoti pini-

*Straipsnio autoriaus nuomonė nebūtinai sutampa su Finansų ministerijos oficialia pozicija.

giniai gyventojų indėliai nebuvo išskirti ir jie buvo indeksuojami bendrąja tvarka. Visa dėl indeksuotų santaupų kompensavimo susidariusi 563 mln. Lt suma buvo pripažinta valstybės skola, kuri turėjo būti išmokėta per 11 metų (pradedant 1993 m.) panaudojant biudžeto ir už privatizuojamą valstybės turtą gautas lėšas.

Iki 1997 m. kovo mėn. indeksuotoms santaupoms išmokėti buvo skirta 244 mln. Lt, apie 62 procentus šios sumos sudarė biudžeto lėšos.

Įsigaliojus nutarimui indeksuoti gyventojų santaupas, buvo inicijuoti du referendumai dėl santaupų atkūrimo panaudojant privatizuojamą valstybės turtą, siekiant, kad santaupos būtų indeksuojamos koeficientu 100. Pirmasis referendumas vyko 1994 m. rugpjūčio mėn., o antrasis – 1996 m. Abu referendumai pripažinti neįvykusiais. Be to, Lietuvos Respublikos Konstitucinis teismas 1996 m. birželio mėn. priėmė nutarimą, kuriame teigiama, jog nuostata dėl santaupų kompensavimo, taikant koeficientą 10, neprieštaruja Lietuvos Respublikos Konstitucijai.

Vis dėlto 1997 m. birželio 5 d. Seimas priėmė Lietuvos Respublikos gyventojų santaupų atkūrimo įstatymą. Jame valstybės įsipareigojimai indėlininkams įvertinti 3,536 mlrd. Lt*. Būtent tai, manytume, yra pakankamas argumentas problemą panagrinėti ne politiniu ar moraliniu (kai kurių indėlininkų atžvilgiu) aspektu, bet įvertinant šalies ekonomines realijas.

2. Namų ūkių ekonominiai sprendimai atgavus nuvertėjusius indėlius

Santaupų atkūrimas dėl savo vienkartinio ir netikslinio pobūdžio nėra ekonominės politikos priemonė, kuria siekiama tikslingai paveikti šalies ekonomikos raidą ar spręsti laikinas rinkos funkcionavimo sutrikimo problemas. Ekonominės politikos požiūriu jis vertintinas kaip su šalies ekonominiais tikslais nesutampanti ir ekonomikos raidą dirbtinai iškreipianti ekonominė priemonė. Tai rodo ir tai, kad lėšos, kurių reikia santaupoms atkurti, neįtrauktos į biudžetą.

Atkurtų santaupų įtaką Lietuvos ekonomikai galima pakankamai tiksliai apskaičiuoti įvertinus prognozuojamą namų ūkių ekonominę elgseną, nes visos išmokėtos lėšos tiesiogiai atiteks gyventojams. Beveik 1,2 mlrd. Lt vartotojai gavo šiemet (apie 240 mln. Lt išmokėta 1998 m. lapkričio–gruodžio mėn.). Kitus 2,1 mlrd. Lt planuojama pradėti mokėti po dvejų metų. Atkurtų santaupų išmokėjimo padarinius šalies oficialiosioms tarptautinėms atsargoms, tiksliau, svarbiausiam jų komponentui – užsienio valiutos atsargų apimčiai, reikia vertinti atsižvelgiant į susiklosčiusius namų ūkių ekonominius sprendimus ir šių santaupų ypatingą prigimtį, dėl kurios skirsis jų ir einamųjų pajamų panaudojimas.

Statistiškai Lietuvoje gyventojų pajamų ir vartojimo išlaidų suma 1997 m. ir 1998 m. buvo neigiama, o tai rodo, kad vien tik vartojimui išleidžiama daugiau pajamų, negu jų gaunama [1, p. 25; 2, p. 3]. Dabartinės namų ūkių išlaidos tiesiogiai priklauso nuo jų einamųjų pajamų**. Iš tikrųjų šios pajamos ne tik suvartojamos. Jos visos paskirstomos tokiomis kryptimis:

1. Vartojimui:
  - 1.1. vietos prekių ir paslaugų;
  - 1.2. importo prekių ir paslaugų.
2. Taupymui.
3. Lėšos gyvenamųjų namų statybai.
4. Lėšos pas gyventojus*** (nutekėjimas į „kojines“).

Remiantis pastarųjų trejų metų duomenimis, gyventojų paskirstytos šiomis kryptimis pinigų sumos gerokai buvo didesnės už statistiškai apskaičiuotas pajamas (žr. 1 lentelę). Apytiksliais skaičiavimais, einamąsias pajamas, įvertinant pajamas ir išlaidas šešėlinės ekonomikos sektoriuje****, namų ūkiai paskirsto tokiomis proporcijomis: vartojimui – daugiau kaip 90 procentų; taupymui ir investicijoms į gyvenamųjų namų statybą – apie 5 procentus; lėšos pas gyventojus sudaro apie 3 procentus.

*Neįskaitant palūkanų už dalyvavimą taupymo programose ir numatomų mokėti palūkanų už laikiną išmokų sustabdymą.

**Vartotojiškas ir hipotekinis kreditas daro labai nedidelę įtaką namų ūkių išlaidoms.

***Daugiausia – tai pinigai iš šešėlinės ekonomikos.

****Darant prielaidą, kad šešėlinė ekonomika sudaro apie 40 procentų BVP [16, p. 227].

1 lentelė

Gyventojų lėšų pasiskirstymas

	1995	1996	1997	1998
Galutinio vartojimo išlaidos	16 224	20 953	25 605	n. d.
Indėliai komerciniuose bankuose (litais ir užsienio valiutomis)	1 625	1 492	2 232	3 003
Lėšos gyvenamųjų namų statybai	428	511	419	n. d.

(mln. Lt)

Šaltiniai: [10; 15].

Vertinant šiandieniniu požiūriu, atkurtos ir išmokėtos santaupos yra tarytum dovana, kurios nereikės gražinti ir kuri nėra gaunama iš darbo santykių ar kitokių pajamų šaltinių, sąlygotų ekonominio augimo, todėl ir jų panaudojimas yra specifinis. Atkurtos santaupos neinvestuojamos į gyvenamųjų namų statybą, nes išmokamos sumos yra santykinai mažos ir vienkartinio pobūdžio. Visos gautos lėšos paskirstomos trimis (iš keturių minėtų) kryptimis. Nemažai indėlininkų gautas lėšas tam tikrą laiką laiko bankuose arba „kojinėse“ litais ir užsienio valiuta, kol dar neapsisprendė, kaip jas panaudoti (žr. 2.2 skyrių). Vėliau gyventojai šiuos pinigus paskirstys taupymui, ateities vartojimui ir laikys „kojinėse“. Toliau darbe bus analizuojamos šio paskirstymo proporcijos. Iš karto vartojimui skiriama tik nedidelė pinigų dalis.

2.1. Atkurtų santaupų gražinimas ir tendencijos

Dabartinis atkurtų santaupų išmokėjimo procesas suskirstytas į keturis etapus. Etapai sudaryti atsižvelgiant į gyventojų suskirstymą į keturias įstatymines grupes, diferencijuojant jas pagal pirmumo teisę disponuoti gražintais indėliais (žr. 2 lentelę). Visą 3,5 mlrd. Lt sumą planuota atiduoti indėlininkams kuo skubiau, todėl trumpiau kaip per metus dviem grupėms buvo išmokėta daugiau negu 1,4 mlrd. Lt (Lietuvos bankas yra rekomendavęs riboti išmokas iki 0,5 mlrd. Lt per metus), o likusios sumos išmokėjimas sustabdytas dėl lėšų trūkumo.

Indėlininkų, kuriems priklauso lėšos pagal Lietuvos Respublikos gyventojų santaupų atkūrimo įstatymą, suskirstymo pagrindas yra socialinis aspektas ir objektyvios ekonominės realijos. Visiems vienu metu išmokėti 3,5 mlrd. Lt būtų neįmanoma. Be to, suprantama, kad toks žingsnis nulemtų sunkiai prognozuojamus ekonominius padarinius.

Pinigų sumomis, gyventojų skaičiumi ir sudėtimi šios grupės gerokai skiriasi (žr. 2 lentelę), todėl nevienodi yra ir jų ekonominiai poreikiai bei poelgiai.

Nuo 1998 m. lapkričio mėn. iki 1999 m. lapkričio mėn., įgyvendinant santaupų atkūrimo programą, į ekonomiką pateko 1 422 mln. Lt iš privatizavimo fondo lėšų, neįskaitant palūkanų dalyvaujantiems taupymo programose*. Pirmosios ir antrosios grupių indėlininkai savo santaupas jau atgavo, todėl galima padaryti atsiimtų lėšų panaudojimo pirminę apžvalgą ir prognozuoti, kokia linkme toliau vyks šis procesas.

Siekiant iššęsti santaupų gražinimą ir paskatinti vidaus taupymą, gyventojams, kuriems ateina eilė atsiimti lėšas, pasiūlyta dalyvauti taupymo programose. Galima dalyvauti trijų arba šešių mėnesių taupymo programose, už tai gaunant atitinkamai 1,5 ir 3 procentiniais punktais didesnes negu vidutinės rinkos palūkanos už terminuotuosius indėlius.

Pirmosios grupės asmenims palūkanos pradėtos skaičiuoti nuo 1998 m. spalio 1 d., o disponuoti lėšomis leista nuo 1998 m. lapkričio 16 d. Gyventojai, neparašę iki lapkričio 10 d. prašymų laisvai disponuoti santaupomis, turėjo dalyvauti bent jau trijų mėnesių taupymo programoje. Iki 1999 m. sausio 1 d. indėlininkams į sąskaitas jau buvo pervesta 240 mln. Lt, t. y. apie 53 procentai visų pirmosios grupės lėšų, skirtų tam laikotarpiui.

*Palūkanomis išmoka apie 18 mln. Lt.

2 lentelė

Gyventojų grupių dydis ir jiems priklausančios lėšos
(1999 m. rugpjūčio 9 d. duomenys)

Įstatyminės grupės	Atkuriamųjų sąskaitų skaičius*		Apskaičiuota atkurtų santaupų suma		Atkurtų santaupų išmokėjimo terminai
	vnt.	%	litais	%	
<i>I įstatyminė grupė.</i> I grupės invalidai ir šeimos, auginančios vaiką invalidą; asmenys, sulaukę 85 ir daugiau metų; reabilituoti politiniai kaliniai ir tremtiniai, geto kaliniai; asmenys, nukentėję nuo 1991 m. sausio 11–13 d. vykdytos agresijos ir po to buvusių įvykių, bei kiti asmenys, nukentėję kovose už Lietuvos laisvę	109 404	9,18	506 587 294	13,93	nuo 1998 m. lapkričio 16 d.
<i>II įstatyminė grupė:</i>	249 967	21,09	911 975 465	25,22	
1) daugiavaikės šeimos ir antros grupės invalidai;	84 990		287 207 716		nuo 1999 m. balandžio 1 d.
2) asmenys, iki 1999 m. gruodžio 31 d. sulaukę 70 ir daugiau metų	164 977		624 767 749		nuo 1999 m. gegužės 1 d.
<i>III įstatyminė grupė.</i> Pensininkai, sulaukę 60 ir daugiau metų	134 256	12,64	503 936 091	15,36	planuojama nuo 2002 m. (buvo numatyta nuo 2000 m. vasario 1 d.)
<i>IV įstatyminė grupė.</i> Kiti indėlininkai	660 620	57,08	1 632 170 531	45,49	nenustatyta
Iš viso:	1 154 247	100	3 554 669 382	100	

Šaltinis: Finansų ministerijos duomenys.

Iš viso šešių mėnesių taupymo programai iš pirmosios grupės buvo skirta apie 227 mln. Lt, arba 46 procentai visų šiai grupei numatytų lėšų (skaičiuojant nuo 1998 m. gruodžio mėn. pradžios, šios kategorijos bendras lėšų kiekis dėl atkuriamųjų sąskaitų koregavimo per pusmetį padidėjo nuo 450 iki 506 mln. Lt). Nedidelė dalis (apie 20 mln. Lt) buvo atsiimta nuo 1999 m. sausio 1 d. iki kovo 31 d.

Pirmosios grupės elgesys disponuojant gautomis lėšomis parodė, jog dauguma indėlininkų yra neapsisprendę, kaip jas panaudoti, todėl jie linę pinigų pasilaikyti ateities vartojimui arba taupyti, o ne didinti einamąjį vartojimą.

Antrosios indėlininkų grupės vidinis suskirstymas ryškiai parodo ir tos grupės pogrūpių elgseną. Apie 80 procentų nuo 1999 m. balandžio 1 d. galinčių disponuoti savo pinigais antros grupės invalidų ir daugiavaikių šeimų pareiškė norą gauti pinigų nedelsiant. Tuo tarpu kitas šios grupės pogrūpis – asmenys, sulaukę 70 ir daugiau metų, neskubėjo pasiimti jiems priklausantių pinigų ir paliko juos taupymo programose. Tik apie 40 procentų iš jų pageidavo pasiimti pinigų nuo pirmosios disponavimo dienos.

Galima teigti, kad tik labai sunkiai besiverčiantys gyventojai pasiima pinigų einamajam vartojimui palaikyti, o kiti linę taupyti arba dar nėra nusprendę, kaip geriau panaudoti gautus pinigus. Tolesni žmonių sprendimai daug priklausys nuo jų einamųjų pajamų lygio, t. y. nuo bendros šalies ekonominės būklės. Gilėjant ekonominei

*Bendras atkuriamųjų sąskaitų skaičius nesikeičia, tačiau kinta jų skaičius grupėse, nes gyventojai iš vienos įstatyminės grupės pereina į kitą, naudojasi numatytais išimtimis, taip pat papildoma sąskaitų skaičius dėl paveldavusiųjų laiku atsidaryti atkuriamąsias sąskaitas.

recesijai, yra tikimybė, kad didesnė dalis atkurtų sutaupų bus keičiama į užsienio valiutą, kaupiama namuose ir skiriama palaikyti einamojo vartojimo lygį.

Pirmosios ir antrosios grupių indėlininkų polinkis, o gal teisingiau – įprotis, taupyti ir kaupti yra akivaizdus*. Panašiai, atgavę atkurtas santaupas, turėtų elgtis ir trečiosios grupės, kurią sudaro asmenys, sukakę 60 metų, indėlininkai. Tikėtina, kad iš visų gyventojų grupių ketvirtoji grupė bus daugiausia linkusi vartoti, o mažiausiai – taupyti, nes į ją patenka visi kiti indėlininkai. Iki šiol ši grupė nėra suskirstyta į pogrupius ar kitaip išskaidyta, todėl, tinkamai to neatlikus, 1,6 mlrd. Lt teks išmokėti iš karto ir per labai trumpą laikotarpį.

2.2. Išmokėtų atkurtų sutaupų taupymas ir kaupimas

Apytiksliai įvertinus turimus duomenis, galima numatyti, kiek gražintų indėlių bus sutaupyta ar sukaupta namuose po to, kai indėlininkai priims galutinius sprendimus**, kaip geriau panaudoti atgautas lėšas.

Grynasis taupymas, kurį sudaro gyventojų terminuotieji indėliai ir investicijos į gyvenamųjų namų statybą, 1997 m. ir 1998 m. sudarė apie 6,5 procento statistiškai apskaičiuotų gyventojų pajamų. Pridėjus kitas gyventojų santaupas (investicijas į VVP, akcijas ir pan., bet neskaičiuojant namuose sukauptų lėšų ir indėlių iki pareikalavimo), šis skaičius galėtų sudaryti apie 7 procentus visų pajamų, tačiau, įvertinus šešėlinio sektoriaus egzistavimą, gyventojų taupymo lygis truputį kristų ir nebūtų didesnis kaip 5 procentai.

Atkurtos santaupos neatitinka einamųjų pajamų sąvokos, todėl išmokėtų lėšų suma, paliekama bankuose, šiuo metu yra labai didelė, palyginti su lėšomis, sutaupytomis*** iš einamųjų pajamų. Antai 1997 m. gyventojų indėliai Lietuvos komerciniuose bankuose per mėnesį vidutiniškai padidėdavo 62 mln. Lt, o 1998 m. – 56 mln. Lt****. Tarkime, natūralus gyventojų indėlių prieaugis, nepaisant blogėjančios šalies ekonominės padėties, šiais metais sudarė apie 40 mln. Lt per mėnesį. Vadinasi, Lietuvos bankų sistemoje nuo atkurtų sutaupų išmokėjimo pradžios iki 1999 m. spalio mėn. liko apie 650–700 mln. Lt, arba daugiau kaip 50 procentų visų išmokėtų lėšų. Apie tai, kad šalies gyventojai nėra apsisprendę, kaip panaudoti gražintus jiems indėlius, rodo atgautų lėšų litais laipsniškas keitimas į užsienio valiutą ir jų laikymas terminuotųjų indėlių pavidalu (žr. 3 lentelę).

3 lentelė

Gyventojų indėliai litais ir užsienio valiuta

(mln. Lt)

*Prisiminkime, kad per laikotarpį po nepriklausomybės atkūrimo dėl įvairių finansinių sukretimų nukentėjo daugiausia vyresnio amžiaus žmonės.

**Toliau tekste visi skaičiavimai parodo lėšų pasiskirstymą per ilgą laikotarpį, t. y. 2–3 metus, jeigu nenurodoma kitaip.

***Dėl paprastumo gyventojų indėlius iki pareikalavimo priskiriame taupymui.

****Atėmus 100 mln. Lt atkurtų sutaupų, išmokėtų ketvirtąjį 1998 m. ketvirtį.

Laikotarpio pabaigoje	Gyventojų indėliai				
	iš viso	litais		užsienio valiuta	
		iš viso	prieaugis	iš viso	prieaugis
1996 12	1 491,7	834,2	–	657,5	–
1997 12	2 231,9	1 221,2	387,0	1 010,7	353,2
1998 12	3 002,5	1 564,4	343,2	1 438,1	427,4
1999 01	3 090,1	1 595,2	30,8	1 494,9	56,8
02	3 167,3	1 636,2	41,0	1 531,1	36,2
03	3 241,1	1 674,0	37,8	1 567,1	36,0
04	3 780,9	2 161,5	487,5	1 619,4	52,3
05	3 718,4	1 975,9	–185,6	1 742,5	123,1
06	3 801,2	1 980,7	4,8	1 820,5	78,0
07	3 936,3	2 011,4	30,7	1 924,9	104,4
08	3 919,5	1 938,4	–73,0	1 981,1	56,2
09	3 936,7	1 925,3	–13,1	2 011,4	30,3

Šaltinis: [12].

Kitos taupymo priemonės nėra populiarios tarp gyventojų, todėl jos absorbuos tik labai nereikšmingą atkurtų santaupų dalį. Pardavus pirmosios emisijos taupymo lakštus, surinkta gana daug lėšų, tačiau dabar jie perkami labai vangiai (žr. 4 lentelę), o investicijos į alternatyvius šaltinius, vertinant pagal tendencijas vertybinių popierių rinkoje, nedidėja.

4 lentelė

Atkurtų santaupų išmokėjimas ir gyventojų taupymas

(mln. Lt)

	Atkurtų santaupų išmokėjimas	Indėlių prieaugis bankuose	Taupymo lakštų pirkimas
1998 11	198,0	137,1	n. d.
12	42,0	158,9	n. d.
1999 01	10,0	87,6	n. d.
02	6,8	77,2	n. d.
03	364,6	73,9	n. d.
04	447,6	539,7	68,1
05	25,6	-62,5	20,7
06	59,9	82,8	6,9
07	69,7	135,1	3,4
08	19,3	-16,8	3,5
09	58,5	17,2	2,8

Šaltiniai: Finansų ministerijos duomenys, [12].

Atsižvelgiant į tendencijas indėlių rinkoje, atgautų pinigų kilmę ir vartotojiškus įpročius, tikėtina, kad, indėlininkams galutinai apsisprendus dėl jų tolesnio panaudojimo, apie 35 procentai šių lėšų liks bankų terminuotųjų indėlių sąskaitose ir daugiausia užsienio valiuta (apie 75 procentai). Dabartinėmis sąlygomis pagrindinė taupymo priemonė yra užsienio valiuta, neatsižvelgiama į tai, kad už indėlius užsienio valiuta mokamos mažesnės palūkanos negu už indėlius litais. Kai atkurtomis santaupomis pradės disponuoti trečiosios ir ketvirtosios grupių indėlininkai, jų sutaupyto lėšų dalis bus mažesnė dėl didesnio šių indėlininkų polinkio vartoti* ir neturėtų būti didesnė kaip 20–25 procentai. Gražintų indėlių taupymo ryšys su šalies oficialiosiomis tarptautinėmis atsargomis nagrinėjamas paskutiniame straipsnio skirsnyje.

Nemažai atkurtų santaupų gyventojai pasiima grynaisiais pinigais ir laiko namuose (kaupia) dėl to, kad negali staigiai apsispręsti, kaip jas geriau panaudoti. Didesnė šių lėšų dalis paverčiama užsienio valiuta (manoma, kad apie 70–80 procentų), nes jų kaupimas yra susijęs su ateities vartojimu ir bus panaudotos per ateinančius 2–3 metus. Pirmosios ir antrosios grupių indėlininkų namuose laikomų lėšų suma neturėtų sudaryti daugiau negu 3 procentus išmokėtų atkurtų santaupų, o trečiosios ir ketvirtosios grupių indėlininkams tai nebus aktualu.

2.3. Vartotojiški sprendimai atgavus atkurtas santaupas

Namų ūkiai daugiausia einamųjų pajamų išleidžia vartojimui. Statistikos departamento duomenimis, tai sudaro šiek tiek daugiau, negu gaunama pajamų. Išmokėtos atkurtos santaupos per ilgesnį laiką taip pat daugiausia bus skirtos vartojimui. Todėl svarbu nustatyti, kiek šių santaupų bus suvartota apskritai, kiek jų bus skirta importui ir vietiniam vartojimui.

Lietuvos banko specialistai, netiesioginiais metodais įvertinę parduotos pramonės produkcijos struktūrą, namų galutinio vartojimo išlaidas pagal tikslus ir importo struktūrą pagal grupes, nustatė, kad gyventojai importo prekėms ir paslaugoms pirkti išleidžia apie 60 procentų vartojimui skiriamų išlaidų. Taikydami šiuos metodus ir atsižvelgdami

*25–40 metų žmonės, paklausti, kaip jie panaudoja gautą atlyginimo dydžio premiją, teigė, kad visa premija paprastai būna skiriama ateities vartojimui, t. y. perkamos nekasdienio vartojimo prekės.

į bendrą taupymo lygį, taip pat konkrečių gyventojų grupių taupymą, Lietuvos banko specialistai apskaičiavo, kad 80 procentų išmokėtų atkurtų santaupų gyventojai skirs vartojimui, o 20 procentų – taupymui, kuris iš esmės bus taupymas užsieniui, nes 90 procentų šių lėšų dėl verslo kreditavimo virs prekių importu. Straipsnyje pasiremta Lietuvos banko skaičiavimais, kad iš taupymui skirtų lėšų maždaug 90 procentų bus skirta taupymui užsieniui. Tačiau atkurtų santaupų prigimtis ir su tuo susiję psichologiniai veiksniai, atrodo, lems šiek tiek kitokią lėšų paskirstymo vartojimui ir taupymui proporciją.

Anksčiau prieita prie išvados, kad pirmosios ir antrosios grupių indėlininkai per ilgesnį laikotarpį sutaupys apie 35 procentus jiems išmokėtų atkurtų santaupų ir apie 3 procentus jų laikys namuose niekur nepanaudodami. Taigi vartojimui per tą patį laiką atiteks likę 62 procentai atkurtų indėlių. Šis vartojimas skirsis nuo einamojo vartojimo savo struktūra: einamųjų pajamų didesnė dalis išleidžiama kasdienio poreikio prekėms ir paslaugoms, kurios paprastai yra vietos gamybos, o atkurtos santaupos dėl šių lėšų specifinės kilmės bus labiau skirtos brangesnėms ilgalaikio vartojimo prekėms, kurios paprastai yra importinės. Padidėjusią tokių prekių paklausą Lietuvoje yra lengviau patenkinti jas įvežant, o ne plečiant vietos gamybą.

Kaip minėta, Lietuvos banko vertinimais, gyventojų išlaidos importo prekėms sudaro apie 60 procentų vartojimui skiriamų pajamų. Tačiau aptartos gražintų indėlių pasiskirstymo tendencijos leidžia manyti, kad importo prekių ir paslaugų vartojimui per ilgesnį laikotarpį gali būti panaudota iki 70 procentų visų vartojimui skiriamų santaupų. Kai atkurtomis santaupomis pradės disponuoti trečiosios ir ketvirtosios grupių indėlininkai, šis skaičius gali padidėti iki 80 procentų.

Taigi pirmosios ir antrosios grupių indėlininkai iš 62 procentų (880 mln. Lt) vartojimui skirtų atkurtų santaupų apie 70 procentų (616 mln. Lt) išleis importo prekėms ir paslaugoms, o 30 procentų (264 mln. Lt) – vietos prekėms ir paslaugoms. Trečiosios ir ketvirtosios grupių indėlininkai atkurtuosius indėlius, skirtus vartojimui, panaudotų taip: vartojimui – 80 procentų (1 680 mln. Lt), iš to skaičiaus importo prekių ir paslaugų – 80 procentų (1 344 mln. Lt), vietos – 20 procentų (336 mln. Lt). Šie skaičiai rodo, kad gyventojų importo prekių ir paslaugų vartojimui skiriamos lėšos, darydamos neigiamą įtaką einamajai sąskaitai, mažins Lietuvos užsienio valiutos atsargas.

Manytume, kad gražintų indėlių taupymas šaliai būtų ekonomiškai naudingesnis negu vartojimas, jeigu Lietuvos ekonomikos padėtis būtų stabili. Tokiu atveju didesnė dalis lėšų patektų į investicijas ir leistų ateityje pagerinti (dėl investicijų padidėjus eksportui) einamosios sąskaitos deficitą. Esant dabartinei Lietuvos ūkio situacijai, išmokėtos atkurtos santaupos daugiausia skiriamos vartojimui, o ne investicijoms. Šio laikotarpio taupymas pagal padarinius mokėjimų balanso rodikliams iš esmės nesiskiria nuo vartojimo.

3. Atkurtų santaupų išmokėjimo įtaka užsienio valiutos atsargoms

Santaupų atkūrimas, makroekonominio vertinimu, yra ekspansinės pinigų politikos priemonė – mėginimas egzogeniškai reguliuoti pinigų pasiūlą valiutų valdybos modelio sąlygomis. Ekonomikos teorija griežtai teigia, kad fiksuotas valiutos kursas ir diskretinė pinigų politika atviroje mažoje ekonomikoje yra nesuderinami dalykai*. Pagrindinis ekonomistų argumentas – šalyje, kurios ekonominės charakteristikos yra tapačios egzistuojančioms Lietuvoje, pinigų pasiūlos šokus neišvengiamai absorbuos mokėjimų balansas per šalies užsienio valiutos atsargas. Esant fiksuotam valiutos kursui, diskretinė pinigų politika negali būti vykdoma sėkmingai. Tada reikia atsisakyti arba vieno, arba kito. Lietuvoje, atkuriant nuvertėjusius gyventojų indėlius, praktiškai mėginama patikrinti šį teiginį. Tarkime, jeigu pirmosios ir antrosios grupių indėlininkams išmokėtų lėšų panaudojimo ekonominė analizė įrodytų, kad minėtas ekonomistų teiginys teisingas, tuomet, vadovaujantis valstybės gerovės samprata, reikėtų peržiūrėti atkurtų santaupų

*IS-LM-BP modelis [17], monetarinis mokėjimų balanso modelis [7].

išmokėjimo tikslingumą arba bent jau išmokėjimo terminus trečiosios ir ketvirtosios grupių indėlininkams.

Ekonomistų nuomonė dėl pinigų pasiūlos šokų efektyvumo mažos atviros ekonomikos sąlygomis ir oficialiųjų tarptautinių atsargų, kurių svarbiausia sudedamoji dalis yra užsienio valiutos atsargos, išskirtinė reikšmė Lietuvos ekonomikoje verčia plačiau patyrinėti atkuriamų santaupų išmokėjimo efektą šių atsargų pasikeitimui. Štai tik kelios priežastys, dėl kurių oficialiųjų tarptautinių atsargų dydis Lietuvos ekonomikai turi ypatingą reikšmę: nuo jų priklauso šalies socialinės ekonominės padėties stabilumas; jos nulemia svarbiausią ekonomikos plėtros veiksnį – pinigų kiekį; sintetinis rodiklis, išreiškiantis pinigų kiekio (P2) ir oficialiųjų tarptautinių atsargų santykį, yra laikomas svarbiu numatant krizinės situacijos ekonomikoje susidarymą; jų pokyčiai turi ne tik objektyvią, bet ir subjektyvią reikšmę priimant investicinius sprendimus tiek rezidentams, tiek ir nerezidentams, turintiems ekonominių interesų mūsų valstybėje; jų mažėjimas turėtų tiesioginę įtaką pasitikėjimui litu.

Atkurtų santaupų išmokėjimas oficialiąsias tarptautines atsargas gali paveikti dviem pagrindiniais būdais: tiesiogiai keičiant pinigus į užsienio valiutą ir dėl importo augimo didėjančios sąskaitos deficitui. Svarbus atkurtų santaupų bruožas – jos nedaro jokio poveikio eksportui*, todėl galutinis jų poveikis oficialiosioms tarptautinėms atsargoms gali būti tik daugiau ar mažiau neigiamas.

Išmokėtų atkurtų santaupų keitimas į užsienio valiutą yra susijęs su namuose kaupiamais pinigais ir indėliais užsienio valiuta bei litais. Indėlininkai dalį atgautų pinigų iškeis į užsienio valiutą ir padės į bankus indėlių forma, tam tikrą sumą valiutos pasiliks namuose „juodai dienai“. Vėliau gyventojų indėliai per paskolas virs prekių importu. Remiantis Lietuvos banko apskaičiavimu, toks „taupymas užsieniui“ gali sudaryti apie 90 procentų visos indėliais tapusios sumos, t. y. net ir indėliai litais bus iškeisti į užsienio valiutą. Kaip buvo minėta, apie 70–80 procentų lėšų, kaupiamų namuose, bus laikomos užsienio valiuta, bet tai sudarys tik nedidelę išmokėtų lėšų dalį (žr. 5 lentelę). Didžiausia nepaliekamų banke ir nedelsiant nesuvartojamų išmokų dalis taps ateities vartojimu.

5 lentelė

Atkurtų santaupų pasiskirstymo prognozė praėjus 2–3 metams po jų išmokėjimo**

	Taupymas				Vartojimas				Lėšos pas gyventojus	
	iš viso		taupymas užsieniui		importo prekių ir paslaugų		vietinių prekių ir paslaugų		pas gyventojus	
	%	mln. Lt	%	mln. Lt	%	mln. Lt	%	mln. Lt	%	mln. Lt
<i>I ir II įstatyminėms grupėms</i> išmokėtų atkurtų santaupų pasiskirstymas	35	497	32	447	43	611	18,6	270	3	43
<i>III ir IV įstatyminėms grupėms</i> išmokėtų atkurtų santaupų pasiskirstymas	20	427	18	384	64	1 367	16	342	0	0
Pinigų pasiskirstymas išmokėjus visas atkurtas santaupas***	26	924	23	831	56	1 978	17	612	1	43

*Nedidelis teigiamas poveikis eksportui galimas per ilgesnį laikotarpį, jeigu dalis atkurtų santaupų kaip paskolos padidintų eksportuojančių įmonių investicijas.

**Nukrypimai nuo pateiktų lentelėje duomenų neturėtų būti didesni negu 5 procentai.

***Neįskaitant indėlininkams Vyriausybės sumokėtų ir vėliau mokėtinų palūkanų.

Nemažai gautų lėšų gyventojai patys panaudos importinėms vartojimo prekėms įsigyti. Šiuo atveju didesnis vartojimui skirtų pinigų kiekis pasiskirstys per laiką ir po truputį bus paleidžiamas į apyvartą, todėl atsiranda galimybė prognozuoti jų įtaką užsienio valiutos atsargoms. Maždaug 70–80 procentų vartojimui skirtų pinigų gyventojai nedelsdami pakeis į užsienio valiutą siekdami apsaugoti gautus pinigus galimos lito devalvacijos atveju.

Yra dar vienas netiesioginis būdas, per kurį atkurtų santaupų išmokėjimas darys įtaką šalies oficialiosioms tarptautinėms atsargoms: per 17 procentų visų atkurtų santaupų bus skirta vidaus vartojimui. Ši suma, veikiama multiplikatoriaus, dar padidės, bet multiplikatorius bus mažas dėl didelio ribinio polinkio importuoti. Taip vidaus vartojimui skirti pinigai skatins importą. Nustatyti, kiek dėl to padidės importas, sudėtinga, tačiau akivaizdu, kad vidaus vartojimo įtaka užsienio valiutos atsargoms pasireikš per ilgesnį laikotarpį negu anksčiau minėtais atvejais.

Atkurtų santaupų taupymo, vartojimo ir kaupimo bendras neigiamas efektas einamosios sąskaitos deficitui (ESD) ir užsienio valiutos atsargoms apibendrintas 6 lentelėje (panaudoti 5 lentelės duomenys). Lentelės duomenys rodo šių santaupų įtaką *ceteris paribus* (nekintant kitoms sąlygoms). Tačiau neigiamas efektas atsiradęs neiškart, o per 2–3 metus. Iš tikrųjų, sąveikaujant įvairiems ekonominiams veiksniams, jis bus vienaip ar kitaip atsvertas. Duomenys rodo, būtent kokio dydžio turi būti papildomi teigiami makroekonominiai veiksniai, kad visiškai neutralizuotų neigiamą santaupų atkūrimo įtaką ESD ir užsienio valiutos atsargoms.

6 lentelė

Atkurtų santaupų įtaka pagrindiniams mokėjimų balanso rodikliams*

(mln. Lt)

	Einamosios sąskaitos deficito padidėjimas	Užsienio valiutos atsargų sumažėjimas
Atkurtas santaupas išmokėjus I ir II įstatyminėms grupėms	1 057	1 099
Atkurtas santaupas išmokėjus III ir IV įstatyminėms grupėms	1 751	1 751
Išmokėjus visą sumą	2 808	2 850

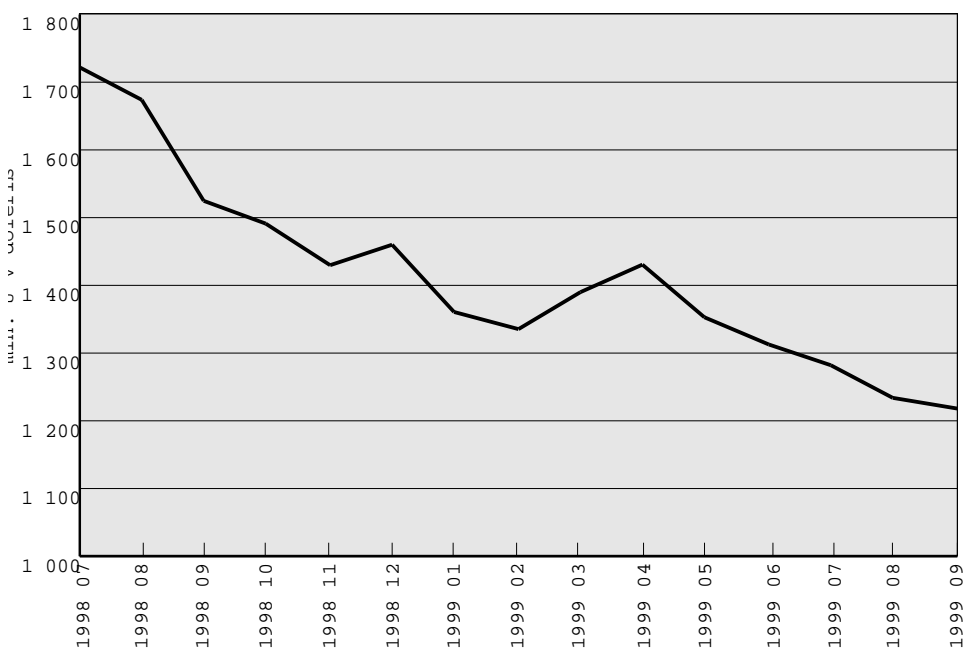
Lietuvoje pirmąjį 1999 m. ketvirtį ESD sudarė 9,5, antrąjį ketvirtį – 14,2 procento BVP. Pavyzdžiui, Estijoje ir Latvijoje šiais metais tokio ESD padidėjimo nebuvo (žr. 7 lentelę). Palyginus su analogiškais 1998 m. duomenimis (9,8% ir 10,8% BVP), matyti, kad antrąjį šių metų ketvirtį Lietuvos einamosios sąskaitos pokyčiui įtakos turėjo ir ne rinkos veiksniai (apie 3–3,5% BVP, arba 320–370 mln. Lt). Šiomet, palyginti su praėjusiais metais, prasidėjus ekonominiam nuosmukiui, ESD turėjo sumažėti vien jau todėl, kad importas yra elastingesnis negu eksportas. Kokios priežastys lėmė ESD didėjimą, galima išsiaiškinti pasitelkus ankstesniuose straipsnio skyriuose padarytas prielaidas ir skaičiavimus, kurie apibendrinti 5 lentelėje.

Buvo minėta, kad dauguma gyventojų dar nėra apsisprendę, kaip geriau panaudoti jiems išmokamas atkurtas santaupas ir didesnę dalį gautų lėšų palieka bankuose arba laiko namuose ateities vartojimui. Todėl gyventojų išlaidos importo prekėms ir paslaugoms pirmąjį šių metų pusmetį negalėjo daryti didesnės įtakos ESD. Paaiškinti ESD problemą galima remiantis taupymo užsieniui pokyčiais. Žinant, kad nenaudojamų pinigų laikymas lemia banko nuostolius, galima paaiškinti, kodėl antrąjį 1999 m. ketvirtį ESD buvo toks didelis – suteiktomis paskolomis buvo finansuojamas importas. Padidėjusi gyventojų indėlių apimtis (650–700 mln. Lt) bankuose darė ir daro didelį spaudimą jų paskolų portfeliui, todėl bankai priversti suteikti daugiau paskolų, nors verslo aktyvumas ir mažėja. Tuo tarpu gyventojų išlaidos importo prekėms išsidėstys per 2–3 metus ir jų panaudojimo efektas einamajai sąskaitai nebus toks staigus, neatsižvelgiant į tai, bendras poveikis užsienio valiutos atsargoms bus apytiksliai tokio dydžio, kaip apskaičiuota 6 lentelėje.

*Praėjus 2–3 metams po atkurtų santaupų išmokėjimo.

1 pav. Lietuvos oficialiųjų tarptautinių atsargų pokytis*

mln. JAV dol.

Šaltinis: [12].

Oficialiųjų tarptautinių atsargų ryšys su einamosios sąskaitos deficitu yra tiesioginis. Jei einamosios sąskaitos deficitu nepadengia kapitalo sąskaitos perviršis, tenka naudotis oficialiosiomis tarptautinėmis atsargomis**. Dėl santaupų atkūrimo padidėjęs ESD neišvengiamai turės būti padengiamas kapitalo sąskaitos straipsniais, o jeigu to neužteks, – ir užsienio valiutos atsargomis. Todėl gyventojų santaupų atkūrimas gali sukelti problemų siekiant išlaikyti nors minimaliai reikalingą Lietuvai oficialiųjų tarptautinių atsargų lygį***.

7 lentelė

Einamosios sąskaitos pokytis

(procentais)

	1997		1998		1999	
	I ketv.	II ketv.	I ketv.	II ketv.	I ketv.	II ketv.
ESD ir BVP santykis Lietuvoje	9,8	10,5	9,8	10,8	9,5	14,2
ESD ir BVP santykis Latvijoje	n. d.	n. d.	5,7	7,8	8,6	9,7
ESD ir BVP santykis Estijoje	14,1	6,8	12,6	8,9	7,1	4,0

* 1998 m. liepos mėn. (buvo gauti pinigai už AB „Lietuvos telekomas“ akcijų paketą)– 1999 m. spalio mėn. duomenys.

**Tuo Vyriausybė jau pasinaudojo [20].

***Siekiant užtikrinti ekonomikos stabilumą, oficialiosios tarptautinės atsargos turėtų prilygti šalies 3–4 mėn. importo dydžiui.

Šaltiniai: [4; 5; 6].

Padarius prielaidą, kad gyventojų indėlių grąžinimas neturės įtakos eksportui, galutinis išmokėtų atkurtų santaupų poveikis oficialiosioms tarptautinėms atsargoms bus neigiamas. Importo vartojimo ir taupymo užsieniui neigiamas efektas sudarys apie 80 procentų visų išmokėtų atkurtų santaupų ir priklausomai nuo ekonominės aplinkos stabilumo gali svyruoti iki 5 procentų. Įvertinus neišvengiamą pinigų, panaudotų vietos prekėms pirkti, perskirstymą dėl multiplikatoriaus efekto, neigiamas poveikis gali sudaryti daugiau kaip 90 procentų išmokėtų santaupų. Todėl, prieš pradėdant vėl grąžinti indėlius Lietuvos gyventojams, valdžia turi numatyti, ar bus garantuotas reikiamas užsienio valiutos atsargų lygis.

Galutinis atkurtų santaupų poveikis einamajai sąskaitai, o per ją ir oficialiosioms tarptautinėms atsargoms, pasijaus labai greitai – maždaug per trejus metus nuo pinigų išmokėjimo kiekvienai grupei pradžios. Kadangi santaupų išmokėjimo procesą visiškai nutraukti yra keblu, todėl reikėtų jį iššęsti kuo ilgesniam laikotarpiui, siekiant išvengti spaudimo nacionalinei valiutai.

Anksčiau išdėstyti vertinimai leidžia teigti, kad galutinis atkurtų santaupų išmokėjimo rezultatas visų grupių (tiek pirmosios ir antrosios, tiek trečiosios ir ketvirtosios įstatyminių grupių) indėlininkams disponuojant lėšomis bus panašus. Skirsis tik lėšų paskirstymo atskiromis kryptimis proporcijos. Pirmosios ir antrosios įstatyminių grupių indėlininkai turėtų daugiau sutaupyti lėšų, tačiau jų santaupos virs taupymu užsieniui, o trečiosios ir ketvirtosios grupių indėlininkai turėtų daugiau lėšų skirti vartojimui, kurio pagrindinę dalį sudarys importas. Pagrindinė išvada tokia: *a priori* žinoma, kad užsienio valiutos atsargų didelis ir staigus nutekėjimas galėtų priversti devaluoti litą siekiant išsaugoti šalies ekonomiką nuo gilios recesijos, todėl atkurtos santaupos dėl jo fatalinio ryšio su atsargomis trečiosios ir ketvirtosios įstatyminių grupių indėlininkams turėtų būti gražinamos derinant su valstybės ekonominėmis realijomis.

Išvados

Atgavus nepriklausomybę, Lietuvos gyventojų indėlius nusavino TSRS arba jie nuvertėjo dėl didelės infliacijos. Kompensuojant gyventojų patirtus nuostolius, dalį lėšų (3,5 mlrd. Lt), gautų privatizuojant valstybinius objektus, nutarta sugrąžinti gyventojams atkuriant jų nuvertėjusius indėlius.

Atkurtas santaupas dėl savo prigimties namų ūkiai panaudos tomis pačiomis kryptimis (išskyrus investicijas į gyvenamųjų namų statybą), kaip ir einamąsias pajamas, tačiau nevienodomis proporcijomis. Pastebėta, kad svarbiausias atgautų lėšų paskirstymo kriterijus – indėlininkų įpročiai. Atsižvelgiant į tai, galima teigti, kad pagrindiniai atkurtų santaupų paskirstymo kanalai bus vartojimas (73%) ir taupymas (26%). Daugiau kaip 75 procentus vartojimo sudaro importo prekių ir paslaugų vartojimas, o apie 90 procentų taupymo – taupymas užsieniui.

Santaupų atkūrimo procesą papildančios taupymo programos yra dar vienas neūkiškumo pavyzdys. Palūkanų pavidalu iš privatizavimo fondo lėšų išmokamus pinigus galima būtų sutaupyti paprasčiausiai išskaidžius įstatymines grupes į smulkesnius pogrupius, pavyzdžiui, pagal indėlininkų amžių arba pagal procentinę jiems priklausančių lėšų dalį, kaip tai yra padaryta su AB Lietuvos akcinio inovacinio banko kreditoriais, taip iššęsiant išmokėjimo terminus.

Atkurtų gyventojų santaupų išmokėjimas atitinkamai einamosios sąskaitos deficitą padidino (7 lentelės duomenys tai akivaizdžiai parodo). Skaičiavimai rodo, kad beveik visa užsienio valiuta, gauta už valstybinių objektų privatizavimą ir litais atitekusi keturių įstatyminių grupių indėlininkams, turėtų išplaukti iš šalies dėl anksčiau minėtos jos panaudojimo specifikos, t. y. kaip pinigai, skirti užsieniui.

Siekiant riboti vartotojiškus, o ne investicinius ekonomikos subjektų polinkius bei nepagrįstą indėlių kiekio bankuose didėjimą dėl santaupų atkūrimo, būtų naudinga, jeigu Lietuvos bankas išleistų savo vertybinius popierius arba kitu panašiu būdu galėtų iš indėlininkų laikinai pasiskolinti nors dalį perteklinių pinigų. Geriausia išeitis būtų, jeigu šalies centrinis bankas išleistų vertybinius popierius, kuriuos indėlininkai galėtų lengvai įsigyti. Be to, tokie vertybiniai popieriai turėtų būti nominuoti litais ir doleriais, o jų apyvarta neturėtų būti varžoma.

Atkurtų santaupų išmokėjimas ketvirtosios įstatyminės grupės indėlininkams, kuriems priklauso didžiausia pinigų suma, bus gana probleminis: mėginant išmokėti visą sumą iš karto, gali ne tik pritrūkti finansinių išteklių, bet ir gali laikinai destabilizuoti

ekonomiką. Geriausia išeitis iš šios padėties būtų ketvirtosios įstatyminės grupės indėlininkams sutaupas išmokėti tik sukakus jiems 60 metų ar pan. Tai leistų išvesti sutaupų atkūrimą ir išvengti šio proceso neigiamos įtakos Lietuvos ekonomikai.

Literatūra

1. Deveikytė R. Namų ūkių biudžetų tyrimo rezultatai//Lietuvos ekonomikos apžvalga, V.: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1998, Nr. 1.
2. Deveikytė R. Namų ūkių gyvenimo lygis ir skurdas. Informacinis pranešimas, V.: Statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, 1999.
3. Gerasavičius V., Kuodis R. Lito kurso režimo pasirinkimas: teoriniai ir praktiniai sprendimo būdai//Pinigų studijos, V.: Lietuvos bankas, 1997, Nr. 1.
4. <http://www.csb.lv> – Latvijos statistikos departamento interneto puslapis.
5. <http://www.ee/epbe> – Estijos centrinio banko interneto puslapis.
6. <http://www.finmin.lt> – Finansų ministerijos interneto puslapis.
7. Kuodis R. Dabartinė Lietuvos pinigų politika: diskusiją tęsiant//Pinigų studijos, V.: Lietuvos bankas, 1998, Nr. 1.
8. Lietuvos banko pinigų politikos programa 1997–1999 m., V.: Lietuvos bankas, 1997.
9. Lietuva tarptautinių finansų rinkų nestabilumo sąlygomis, V.: Lietuvos bankas, 1998.
10. Lietuvos bankas. Ketvirtinis biuletėnis, 1999, Nr. 2.
11. Lietuvos bankas. Mėnesinis biuletėnis, 1998, Nr. 11.
12. Lietuvos bankas. Mėnesinis biuletėnis, 1999, Nr. 9.
13. Lietuvos banko biuletėnis. 1993 m. rugsėjis, Nr. 1.
14. Lietuvos statistikos metraštis 1993. Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius, Metodinis-leidybinis centras, 1994.
15. Lietuvos statistikos metraštis 1997–1998. Lietuvos statistikos departamentas prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės, Vilnius, Metodinis-leidybinis centras, 1998.
16. Lithuanian Economic Reforms: Practice and Perspectives, V.: Margi raštai, 1997.
17. Sheffrin M. S., Wilton D. A., Prescott D. M. Macroeconomics. Theory and policy. South-Western publishing CO, Cincinnati, Ohio, 1988.
18. Terleckas V. Indėlių kompensavimo pavojai ir padariniai//Diena, 1994 m. liepos 29 d., Nr. 20.
19. William J. Boyes. Macroeconomics. Intermediate theory and policy, 2d edition. South-Western publishing CO, Cincinnati, Ohio, 1988.
20. Žeimantas V. V. Vyriausybė šokdina rezervus//Verslo žinios, 1999 m. kovo 23 d., Nr. 55.

Straipsnis gautas 1999 m. lapkričio mėn.

Priimtas spaudai 1999 m. gruodžio mėn.

Summary

SAVINGS RESTORATION CHALLENGE FOR LITHUANIA'S ECONOMY

Gediminas Tvarijonas

The article considers the process of restoring the population's depreciated savings in Lithuania and analyses the effects of restored savings disbursement on the country's foreign currency reserves over a long period (2–3 years after disbursement of funds).

The targeted amount to be disbursed to the population totals 3.5 billion litas and is meant to make up for the depreciation of its savings between 1991 and 1993. The amount already disbursed makes up over 1.4 billion litas, while the remaining 2.1 billion litas are intended to be disbursed in two years. Based on the already available data, the article aims at predicting the ultimate relationship between the funds disbursed and the reserves by analysing the Current Account position and its direct connection with the country's foreign currency reserves. Based on the assessment of the population's habits and prospects, it is obvious that about 80 per cent of the total amount paid to the depositors will be devoted, directly or through credits, to imports. Consequently, all this amount will flow out of Lithuania via foreign currency reserves. A dangerous

increase in the Current Account deficit in the 2nd quarter of 1999 (up to 14.2 per cent), compared to the 1st quarter of 1999 (9.5 per cent) and the 2nd quarter of 1998 (10.8 per cent), as well as a progressive shrinkage in the international reserves substantiate the above statement.

Owing to Lithuania's economic characteristics, foreign currency reserves is the key economic factor, therefore the disbursement of the remaining savings should be discontinued or highly extended in time, in order not to bring about a sudden abbreviation of the reserves.

LIETUVOS INTEGRACIJA Į EUROPOS SĄJUNGĄ: POVEIKIS EKONOMINEI POLITIKAI IR REGULIAVIMUI

Ramūnas Vilpišauskas*

Straipsnyje analizuojamas Lietuvoje vykdomų ekonominių reformų ir Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą (ES) ryšys. Teigiama, jog Lietuvos integracija į ES daro vis didesnę poveikį Lietuvoje vykdomai ekonominei politikai ir viešosios politikos institucijoms, nors Lietuva tik netrukus pradės derybas dėl narystės ES. Pateikiamos integracijos poveikio ekonominėms reformoms kategorijos bei reformų ir integracijos tikslų sąsajos. Detaliau analizuojamas ES reguliavimo modelio įgyvendinimas Lietuvoje ir su tuo susijusios problemos. Straipsnis baigiamas probleminių integracijos politikos aspektų identifikavimu ir bendro pobūdžio rekomendacijomis optimalios integracijos politikos formavimui.

Pagrindiniai žodžiai: integracija; ekonominės reformos; Lietuva; Europos Sąjunga; viešoji politika; reguliavimas; interesų grupės.

Įvadas

1999 m. spalio mėn. Europos Komisija paskelbė antrąjį Reguliarųjį pranešimą dėl valstybių, siekiančių įstoti į Europos Sąjungą, pažangos. Šiame pranešime, kuriame lyginama šalių kandidačių pažanga ir pateikiami siūlymai dėl tolesnės ES plėtros strategijos, Europos Komisija rekomendavo su Lietuva (ir kitomis vadinamosios antrosios grupės šalimis) pradėti derybas dėl narystės ES. 1999 m. gruodžio mėn. Helsinkyje susirinkusi Europos Viršūnių Taryba pritarė Komisijos siūlymams. Formaliai derybos tarp ES ir Lietuvos pradėtos 2000 m. vasario mėn. viduryje, o realus derybų procesas prasidės kovo mėn.

Europos Komisijos siūlymai, konkretizavę tolesnę integracijos eigą tiek laiko, tiek formos atžvilgiu, suteikė naują postūmį Lietuvos pasirengimui deryboms dėl narystės ES – derybinių pozicijų nustatymui ir, svarbiausia, integracijos padarinių analizei. Tiesa, tokį Europos Komisijos siūlymą Lietuvos atžvilgiu galima buvo prognozuoti dar prieš pusę metų. Be to, integracija yra nuolatinis procesas, kurį įprasmina ne tik politiniai sprendimai, bet ir neformali ekonominių mainų plėtra. Tiek instituciniu, tiek neformaliu lygiu Lietuvos integracija į ES vyksta jau daugiau nei pusę dešimtmečio ir tai tiesiogiai veikia Lietuvos ūkio struktūrą, ekonominę politiką, politinio proceso struktūrą ir atskirų politikos veikėjų santykius.

Integracijos studijos Lietuvoje turi aiškų praktinį pagrindą ir paskirtį, t. y. nėra griežtai susijusios tik su akademiniais domėjimais. Šis straipsnis yra grindžiamas būtent tuo ir iš dalies atitinka tą rašinių ekonominėmis temomis kategoriją, kurią vienas iš žymiausių šio meto JAV ekonomistų Paul Krugman sąmojingai apibūdino kaip „*Up-and-down economics*“^{**}. Remiantis ES plėtros, Lietuvos ir ES santykių, jų perspektyvos analize bei Lietuvos vidaus ekonominių reformų patirtimi, straipsnyje įvertinamas integracijos poveikis Lietuvoje vykdomoms ekonominėms reformoms, šio poveikio formos ir sąsajos bei pateikiamos optimalios integracijos politikos formavimo kryptys. Analizuojama ekonomikos ir politikos veiksmų tarpusavio sąveika. Viena vertus, integracijos politika, kurią kuria ir vykdo valstybės institucijos, daro poveikį ūkio restruktūrizacijai ir rinkos funkcionavimui, verslo sąlygoms ir išteklių pasiskirstymui. Kita vertus, ekonominė integracija ir didėjanti konkurencija skatina interesų grupes daryti įtaką politiniams sprendimams, o darydama poveikį bendrai ūkio raidai, veikia ir rinkėjų pasirinkimą.

*Autorius dėkoja A. Brazausko fondui ir Europos integracijos studijų centrui už paramą, taip pat prof. Jonui Čičinskui, Klaudijui Maniokui, Vitaliui Nakrošiui, Guodai Steponavičienei ir Rūtai Vainienei už komentarus. Už tekste išsakytas mintis atsako autorius.

**Kitaip sakant, tai yra deskriptyvus ir preskriptyvus pobūdžio tekstas. Kitos dvi ekonominių tekstų kategorijos, remiantis tuo pačiu skirstymu, yra „Greek letters economics“ (matematinei ekonomikos analizei priklausančios darbai) ir „airport economics“ (pramoginio pobūdžio vadybos ir kitų verslo studijų tekstai) [31, p. 181].

- Ramūnas Vilpišauskas – Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto dėstytojas, Lietuvos laisvosios rinkos instituto ekspertas.
Veiklos sritys: regioninė ekonominė integracija ir integracijos politika, tarptautiniai ekonominiai ryšiai, politikos analizė, reformų politinė ekonomija.

Pirmiausia analizuojamas politinės ekonominės transformacijos Lietuvoje ir integracijos priemonių ryšys. Šis išskyrimas turi svarbų praktinį politikos kūrimo ir visuomenės informavimo aspektą. Pagrindiniai klausimai šiuo atveju yra tokie: ar narystės ES reikalavimai atitinka Lietuvoje vykdomų reformų tikslus ir kaip integracija veikia ūkio struktūrą, ekonominę politiką ir viešosios politikos procesą Lietuvoje. Straipsnyje teigiama, jog pirmieji „Kopenhagos kriterijai“ – demokratinė tvarka, pagarba žmogaus teisėms ir laisvėms ir rinkos ekonomika – tiesiogiai susiję su Lietuvoje vykdomų reformų tikslais. Tuo tarpu su naryste ES susiję konkretūs išsipareigojimai (*acquis communautaire*) apima ir tokias viešosios politikos priemones, kurios Lietuvoje būtų įgyvendinamos kitaip ar kitu metu, jei ji nestotų į ES. Bendrų principų atskyrimas nuo konkrečių priemonių yra sąlyginis, tačiau jis gerai parodo politikos kūrimo ir integracijos problemas Lietuvoje.

Integracija apima: 1) kliūčių prekių ir gamybos veiksnių judėjimui tarp dviejų šalių ar jų grupių šalinimą, 2) bendros politikos formavimą ir jos vykdymą pasirinktose srityse, 3) dalyvavimą priimant bendrus sprendimus. Integracijos į ES atveju tai reiškia laipsnišką laisvam prekių, asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimui sąlygų sudarymą, bendrą vidaus rinką reguliuojančių taisyklių (*acquis*) taikymą, sprendimų priėmimo ir jų vykdymo priežiūros galios delegavimą ES institucijoms bei teisę dalyvauti priimant bendrus sprendimus ir toliau keičiant „žaidimo“ taisykles. Straipsnyje aptariama, koki poveikį gali daryti kliūčių ekonominiams mainams šalinimas ir ekonominės veiklos reguliavimo taisyklių, taikomų ES, perkėlimas Lietuvos ūkio restruktūrizavimui, konkrečioms ekonominėms grupėms ir galimam galios tarp interesų grupių persiskirstymui. Plačiau aptariamas ES taikomas ekonominio reguliavimo modelis ir jo įgyvendinimo Lietuvoje sunkumai. Teigiama, jog būtent nuo valstybės institucijų reformos priklausys gebėjimas produktyviai ir veiksmingai įgyvendinti su naryste vidaus rinkoje susijusius išsipareigojimus, o kartu ir integracijos poveikis visam šalies ūkiui. Integracijos į ES vidaus rinką poveikis Lietuvos įmonėms apibūdinamas kaip didėjančių verslo galimybių ir prisitaikymo sąnaudų balansas. Nors integracijos poveikio pasiskirstymas laiko atžvilgiu skiriasi priklausomai nuo konkrečios visuomenės grupės, galima spėti, jog prisitaikymo padariniai pasireišk artimiausiu metu, o nauda išaiškės tik po ilgesnio laikotarpio.

Integracija daro poveikį ne tik šalies ūkio plėtrai ir rinkos dalyvių veiklos reguliavimui. Kaip minėta anksčiau, ji lemia ir sprendimų priėmimo procedūrų pokyčius, formalios ir neformalios galios kurti ekonominę politiką persiskirstymą. Pažymėtina, jog Lietuvos integracijai į ES būdinga ne tik ekonominės priklausomybės ir politinės galios asimetrija, bet ir neatitikimas laiko atžvilgiu tarp su naryste susijusių pareigų prisiėmimo bei teisių įgavimo. Kitaip sakant, Europos Komisija jau šiuo metu su įvairių dvišalių ir vienašalių priemonių pagalba daro įtaką Lietuvos ekonominei politikai. Tuo tarpu lygias teises dalyvauti kuriant bendras taisykles Lietuva įgaus tik formaliai įstojusi į ES, o kai kuriose srityse – net po galimų pereinamųjų laikotarpių. Tačiau svarbu jau šiuo metu kurti Lietuvos poziciją ES sprendžiamų problemų atžvilgiu ir vertinti integracijos poveikį Lietuvos ūkiui, kadangi, įgijus teisę dalyvauti priimant sprendimus, reikės sugebėti ja pasinaudoti. Šis gebėjimas pasinaudoti ES teikiamomis galimybėmis turės įtakos ir bendriems Lietuvos narystės ES padariniams.

Lietuvos institucijų galimybės daryti poveikį egzistuojančioms integracijos asimetrijoms yra labai menkos. Reakcinio pobūdžio Lietuvos politika, t. y. grindžiama ES sprendimu ir Lietuvos atsaku, yra sunkiai išvengiama. Vis dėlto Lietuvos Vyriausybė turi veiksmų laisvę paskirstyti su naryste ES susijusių išsipareigojimų įgyvendinimą laiko atžvilgiu naudingiausiu visuomenei būdu. Grįžtant prie bendrų reformų ir integracijos priemonių išskyrimo, galima teigti, jog šiuo metu svarbiausia tinkamai suderinti reformų vykdymą (ypač kliūčių ekonominių išteklių persiskirstymui iš vienos šakos į kitą šalinimą bei viešosios administracijos funkcijų reformą) su integracijos priemonių įgyvendinimu. Valstybės finansų būklė šiuo metu suteikia gerą galimybę

intis vidaus reformų, kartu atsižvelgti į Lietuvos derybinių pozicijų kūrimo poreikius ir į su integracija susijusių galimų sąnaudų ir naudos pasiskirstymą laiko atžvilgiu.

1. Ekonominės reformos ir integracija

1.1. Ekonominių reformų priemonės

Vidurio ir Rytų Europos (VRE) šalių, taip pat ir Lietuvos, integracija į ES iš bendro EB (ES) raidos konteksto išsiskiria dviem aspektais. Pirma, minėtos šalys vienu metu įgyvendina ekonomines reformas (transformaciją) ir pasirengimo narystei ES priemones. Antra, šiame ES plėtros etape šalys kandidatės turi prisiimti daugiau su naryste ES susijusių įsipareigojimų negu stojančios šalys ankstesniuose plėtros etapuose.

Taigi Lietuvoje nuo šio dešimtmečio pradžios kartu vykdomos ekonominės reformos ir taikomos su integracija į ES susijusios priemonės. Jų atskyrimas padeda geriau suvokti integracijos priemonių atitikimą Lietuvos ūkio interesams ir pasirinkti tinkamiausią integracijos strategiją, didinančią narystės ES naudą Lietuvos ūkiui. Transformacijos ir integracijos priemonių atskyrimas taip pat padeda geriau įvertinti integracijos – Lietuvos ir ES dvišalių susitarimų, vienašalių Europos Komisijos siūlymų ir Lietuvos pasirengimo narystei priemonių – poveikį Lietuvoje vykdomoms reformoms.

Ekonominės sistemos transformacijos, t. y. sąlygų rinkos ekonomikai sudarymo, priemonės galima suskirstyti į keletą kategorijų: a) stabilizavimas, b) sandorių šalies viduje ir su užsieniu liberalizavimas, c) privatizavimas ir d) institucinė reforma [4; 7; 27]. Šių priemonių įgyvendinimas sudaro sąlygas ūkio restruktūrizavimui, t. y. privačia nuosavybe, laisva konkurencija ir ribotu valstybės dalyvavimu grindžiamos ekonominės sistemos, parodančios šalies santykinius pranašumus, susikūrimui. Iš karto reikia pažymėti, kad nėra bendro sutarimo dėl minėtų priemonių įgyvendinimo sekos ir greičio bei ribos tarp rinkos ir valstybės vaidmens pasirinkimo [1; 4]. Nepaisant ideologinių nesutarimų šiais aspektais, galima teigti, kad VRE šalių reformų ekspertai sutaria dėl transformacijos sudedamųjų dalių (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

*Transformacijos priemonių apibūdinimas**

Kategorija	Apibūdinimas
Stabilizavimas	Šalies vidaus ir išorės ekonominis balansas (pvz., subalansuotas šalies biudžetas ir išorės įsipareigojimai), sumažinantis neapibrėžtumą rinkoje ir sudarantis sąlygas planuoti verslo strategiją prognozuojamoje aplinkoje
Liberalizavimas	Kliūčių įėjimui į rinką bei išėjimui iš jos pašalinimas ir sąlygų laisvai konkurencijai sudarymas. Tai apribojimų sandoriams ir kainų reguliavimo panaikinimas, kliūčių užsienio prekybai pašalinimas, tiesioginės ir netiesioginės valstybės paramos įmonėms neteikimas
Privatizavimas	Nuosavybės (nekilnojamojo turto, įmonių) perdavimas privatiems vietos ar užsienio asmenims. Privatizuojama gali būti įvairiais būdais – parduodant viešojo konkurso būdu, tiesioginėmis derybomis, visuotinio čekių paskirstymo būdu ar parduodant akcijas įmonių darbuotojams
Institucinė reforma	Plačiąja prasme institucinė reforma – tai ir rinkos institucijų (pradedant privačios nuosavybės teise ir baigiant vertybinių popierių biržos, komercinių bankų, nebankinių finansų institucijų ir t. t.) susikūrimas, viešųjų finansų (biudžeto sistemos), ekonominės veiklos reguliavimo ir viešosios administracijos reforma (funkcijų peržiūrėjimas naikinant, privatizuojant ar decentralizuojant jas)

Padėtis Lietuvoje, įgyvendinant reformas kiekvienoje iš anksčiau apibūdintų sričių, skiriasi. Reformų eigai turėjo įtakos įvairūs veiksniai – pradinės sąlygos, Vyriausybę sudarančių partijų nuostatos, išorės veikėjų rekomendacijos, su finansine ir technine parama susijusios sąlygos ir vidaus interesų grupės. Šiame straipsnyje nesiekama

*Lentelė sudaryta autorius.

išsamiai įvertinti transformacijos pažangos, palyginti ją su kitomis regiono šalimis ar įvertinti tarptautinių institucijų, taip pat ir Europos Komisijos, nuomonių apie Lietuvoje vykdomą ekonominę politiką pagrįstumo. Nors nemėginama visiškai išvengti lyginamųjų ekonominės politikos vertinimų, anksčiau pateikta supaprastinta schema toliau naudojama tik iliustruojant Lietuvos integracijos į ES poveikį Lietuvoje vykdomoms reformoms.

1.2. Lietuvos integracijos į ES priemonės

Lietuvos ir ES (tuo metu dar EB) diplomatinių santykių pradžia laikoma 1991 m. rugpjūčio 27 d., kada ES oficialiai pripažino trijų Baltijos šalių nepriklausomybę [16; 18]. Netrukus visos trys Baltijos šalys buvo įtrauktos į ES techninės pagalbos programą *Phare*. Vėliau kaip po pusmečio su jomis buvo pasirašytos vadinamosios pirmosios kartos prekybos ir bendradarbiavimo sutartys (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Pagrindiniai dvišaliai Lietuvos ir ES ekonominiai susitarimai

Sutartis	Pasirašyta	Įsigaliojo	Pagrindinės nuostatos
Prekybos ir bendradarbiavimo sutartis	1992 05 11	1993 02 01	Didžiausio palankumo statusas prekyboje; ES generalizuotos preferencijų sistemos taikymas Lietuvai; ekonominis bendradarbiavimas kai kuriose srityse
Sutartis dėl laisvosios prekybos ir su ja susijusių reikalų (Laisvosios prekybos sutartis)	1994 07 18	1995 01 01	Prekybos liberalizavimas, grindžiamas GATT principais, laisvosios prekybos zonos prekybai pramoninėmis prekėmis (KN 25-97) įgyvendinimas; ES nuo sutarties įsigaliojimo datos panaikina muitus įvežamoms Lietuvoje kilusioms prekėms, Lietuva laipsniškai per šešerius metus panaikina muitus įvežamoms ES kilmės prekėms
Asociacijos (Europos) sutartis	1995 06 12	1998 02 01	ES pripažįsta Lietuvos siekį tapti ES nare; inkorporuotos laisvosios prekybos sutarties nuostatos; politinio dialogo plėtotė; ekonominis bendradarbiavimas tokiose srityse kaip konkurencijos politika (ES taisyklių įgyvendinimas Lietuvoje), paslaugų, kapitalo ir darbo jėgos judėjimas, intelektualinės nuosavybės apsauga, vartotojų apsauga, mokslo ir technologijų plėtros, energetikos, aplinkos apsaugos, teisės derinimas su ES <i>acquis</i> ; bendrų institucijų (Asociacijos tarybos ir Asociacijos komiteto) įkūrimas

Šaltinis: atitinkamos sutartys.

Taigi per keletą metų Lietuvos ir ES ekonominis bendradarbiavimas pastebimai suintensyvėjo. Pasirašius Asociacijos sutartį, bendradarbiavimas prekybos pramoninėmis prekėmis srityje išsiplėtė ir į kitas sritis. Integracija toliausiai pažengė prekybos srityje, nors šiuo metu dar yra ribojama prekyba žemės ūkio produktais ir taikomi netarifiniai barjerai iš Lietuvos į ES eksportuojamoms pramoninėms prekėms (prekių kokybės standartai ir antidempingo bylos). Į Lietuvą iš ES įvežamoms pramoninėms prekėms tarifinės kliūtys bus panaikintos 2001 m. pradžioje, o šiuo metu daugeliui iš jų taikomi 5 procentų importo muitai (išskyrus degtukus, šaldiklius ir baldus, kuriems taikomi 12,5% importo muitai) [12]. Smarkiai išsiplėtė Lietuvos prekyba su ES, kuri šiuo metu yra pagrindinė Lietuvos įmonių eksporto rinka ir importuojamų prekių šaltinis. 1999 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos įmonių eksportas į ES šalis sudarė apie 50 procentų viso Lietuvos eksporto [13]. 1998 m. tiesioginės užsienio investicijos iš ES sudarė apie

60 procentų visų tiesioginių užsienio investicijų Lietuvoje [25, p. 19]. Tiesioginės užsienio investicijos susijusios ir su Lietuvos įmonių integravimu į Europos Sąjungos įmonių gamybos grandis, pavyzdžiui, išorinio apdirbimo operacijų atlikimu tekstilės pramonėje.

2000 m. planuojama pasirašyti naują Lietuvos ir ES protokolą dėl prekybos žemės ūkio produktais liberalizavimo. Tikėtina, jog šiuo metu taikomi 5 procentų dydžio importo muitai kai kurioms importuojamoms žemės ūkio prekėms bus panaikinti iš abiejų pusių. Taip pat tiek Lietuva, tiek ES padidins importo kvotas kai kuriems žemės ūkio produktams. Tačiau Lietuvos eksportuotojų gebėjimas pasinaudoti kvotomis priklausys nuo netarifinių barjerų (pvz., prekių sertifikavimo), kurie šiuo metu tampa pagrindine Lietuvos ir ES prekybą iškreipiančia priemone, šalinimo.

Lietuvos ir kitų dviejų Baltijos šalių statusas narystės ES atžvilgiu gana smarkiai pasikeitė per mažiau kaip dešimt tarpusavio santykių plėtojimo metų. Baltijos šalys, kurių integracijos į ES perspektyvos iš pradžių buvo mažų mažiausiai neaiškios, per keletą metų tapo narystei besirengiančių VRE šalių grupės narėmis [24]. ES požiūris į Baltijos šalių statusą pradėjo keistis 1993 m., o 1994 m. pradžioje bendroje Europos Komisijos ir Tarybos deklaracijoje buvo pripažintas Baltijos šalių siekis su Asociacijos sutarčių pagalba tapti ES narėmis. 1994 m. pasirašytos dvišalės ES ir Baltijos šalių laisvosios prekybos sutartys, netrukus prasidėjo derybos dėl Asociacijos sutarčių. Pastarosios pasirašytos 1995 m. vasarą ir nors jos įsigaliojo tik po dvejų su puse metų, pasirašius Asociacijos sutartis, Estijos, Latvijos ir Lietuvos statusas integracijos į ES atžvilgiu tapo toks pats kaip ir kitų narystės ES siekiančių VRE šalių. Tais pačiais metais, t. y. 1995 m. gruodžio 8 d., Lietuva oficialiai pateikė ES prašymą tapti jos nare. Tuo tarpu ES pakvietė Lietuvą derėtis dėl narystės maždaug po ketverių metų, t. y. 1999 m. gruodžio mėn. Helsinkio Europos Viršūnių Tarybos susitikimo metu.

1995 m. Lietuva pradėjo įgyvendinti pasirengimo narystei ES strategiją, kurią ES vienašališkai pasiūlė valstybėms, norinčioms tapti ES narėmis. Tuo metu strategiją sudarė Asociacijos sutartys, *Phare* programa, struktūriniai VRE ir ES šalių santykiai bei Baltoji knyga dėl VRE šalių integracijos į Sąjungos vidaus rinką (žr. 3 lentelę).

Šiuo metu Lietuva įgyvendina anksčiau minėtuose dvišaliuose susitarimuose ir vienašaliuose dokumentuose numatytas integracijos priemones. Integracijos į ES poveikis Lietuvos ekonominei politikai sustiprėjo 1998 m., kada ES, remdamasi Europos Komisijos nuomonėmis ir Europos Viršūnių Tarybos sprendimais, pradėjo derybas dėl narystės su penkiomis VRE šalimis. Nors Lietuva nepateko į šių šalių grupę, Europos Viršūnių Taryba nusprendė sustiprinti ir vadinamosios antrosios grupės valstybių pasirengimą stojimui; buvo pasiūlyta atlikti daugiašalę teisės peržiūrą ir parengti stojimo partnerystės. Stojimo partnerystės, parengtos Europos Komisijos nuomonių pagrindu, ir jose numatytų prioritetų įgyvendinimo atspindys Nacionalinėse *acquis* priėmimo programose tapo antrosiomis stojančių šalių vyriausybių programomis. Europos Komisijos nuomonės poveikis ypač buvo akivaizdus Lietuvos atveju, kadangi Lietuvos rengta NAPP dėl Lietuvos institucijų pasyvumo praktiškai tapo Europos Komisijos vienašališkai parengta programa. Beje, pažymėtina, jog nuomonėms susidaryti būtinos informacijos rinkimas, sisteminimas ir klausimyno, kurį 1996 m. pavasarį kiekvienai šaliai kandidatėi pateikė Europos Komisija, pildymas tapo turbūt pirmu viską apimančiu transformacijos raidos ir būklės įvertinimu kiekvienoje VRE šalyje [2].

Europos Komisijos nuomonė ir reguliarieji pranešimai, Asociacijos sutarties įgyvendinimas, kuris apima ir reguliarius Asociacijos komiteto susitikimus, teisės peržiūra ir ES siūloma finansinė parama darė ir daro įtaką Lietuvos ekonominei politikai Lietuvai ne tik netapus ES nare, bet net ir nepradėjus derybų dėl narystės. Sutartyse priimtų išpareigojimų įgyvendinimas (pvz., importo muitų mažinimas ar konkurencijos įstatymų derinimas), nuolatinis keitimasis informacija, ES atstovų siūlymai bei techninė ir finansinė parama, kuri savaimė nulemia pirmenybės teikimą tam tikroms sritims Lietuvoje (pvz.,

Lietuvos integracijos į ES priemonės*

Priemonė	Pagrindiniai bruožai
Pasirengimo narystei strategija	ES vienašališkai ir dvišalio susitarimo pagrindu duodamos rekomendacijos, pirmenybę teikiančios su vidaus rinka susijusio <i>acquis</i> perėmimui ir įgyvendinimui, ES techninė ir finansinė parama, kuria remiamas identifikuotų narystės išpareigojimų perėmimas. Ją sudaro toliau 3 išvardytos dalys
1. Asociacijos sutartis	Integracija prekybos pramonės gaminiais srityje, vadinamasis sekus bendradarbiavimas kitose su vidaus rinka susijusiose srityse, <i>acquis</i> perėmimas kai kuriose srityse (konkurencijos politika), politinis dialogas
2. <i>Phare</i> programa	Techninė ir finansinė parama, pirmaisiais reformų metais teikta transformacijos priemonėms įgyvendinti Lietuvoje, o pastaruoju metu skiriama pasirengimo narystei priemonėms
3. Baltoji knyga dėl VRE šalių integracijos į Sąjungos vidaus rinką	Europos Komisija joje nustatė pagrindines kiekvienos vidaus rinkos srities priemones, kurias turi perimti šalis kandidatė, ir rekomendavo jų įgyvendinimo seką. Nustatytos priemonės 23 vidaus rinkos srityse; jas įgyvendinti Europos Komisija siūlo dviem etapais. Konkrečių priemonių įgyvendinimo tvarka priklauso nuo Lietuvos
Stojimo partnerystė	ES pateikiamas Lietuvai dokumentas. Jame nurodomos konkrečios sritys, kuriose būtini tolesni veiksmai rengiantis stoti į ES. Stojimo partnerystėje numatytos priemonės, skirstomos į trumpo ir vidutinio laikotarpio priemones, yra grindžiamos Europos Komisijos nuomonėje bei Reguliariuosiuose pranešimuose išdėstytais vertinimais dėl Lietuvos pažangos įgyvendinant Kopenhagos kriterijus. Ja siekiama suteikti pirmenybę Lietuvos pasirengimui narystei ES, kartu suteikti finansinę paramą minėtoms priemonėms įgyvendinti
Nacionalinė <i>acquis</i> perėmimo programa (NAPP)	Lietuvos institucijų dokumentas, numatantis priemones, kuriomis rengiamasi įgyvendinti Stojimo partnerystėje nurodytus tikslus. Jame apibrėžti Lietuvos Vyriausybės vienašaliai išpareigojimai įgyvendinant su naryste susijusias priemones, taip pat konkrečių <i>acquis</i> normų įgyvendinimo Lietuvoje grafikas ir jų finansavimas
Teisės peržiūra	Analitinis <i>acquis</i> išnagrinėjimas siekiant įvertinti jos nuostatų perkėlimo į Lietuvos sistemą perspektyvas. Teisės peržiūros metu ES ekspertai pristato atitinkamą <i>acquis</i> , o Lietuva pateikia informaciją apie <i>acquis</i> perėmimo pažangą ir planus, <i>acquis</i> taikyti reikiamų administracinių institucijų kūrimo pažangą ir planus, pageidaujamus pereinamuosius laikotarpius. Pagrindinis peržiūros tikslas – nustatyti pagrindinius derybų klausimus
Derybos dėl narystės	Derybos prasideda, kai Komisija nusprendžia, kad šalis yra pasirengusi jas pradėti. Derybų metu siekiama suderinti ES bei stojančiosios šalies interesus ir sutarti dėl stojimo sąlygų. Nors anksčiau stojančios į ES šalys derėdavosi dėl įnašų į ES biudžetą, kai kurių <i>acquis</i> normų pritaikymo specifiniams naujų narių bruožams ir <i>acquis</i> įgyvendinimo pereinamųjų laikotarpių, tikėtina, jog Lietuva (kaip ir kitos VRE šalys) galės derėtis tik dėl pereinamųjų laikotarpių skaičiaus ir trukmės. Derybos vyksta pagal 29 skyrius, kurių „atidarymo“ tvarką nustato Europos Komisija. Susitarus dėl stojimo sąlygų, pasirašoma Stojimo sutartis, kurią turi ratifikuoti Europos Parlamentas, visų valstybių narių parlamentai ir stojančios šalies parlamentas

regioninei politikai ar transporto raidai), – sukuria naujų galimybių plėtoti Lietuvos Vyriausybės ekonominę politiką ir pačią ūkio raidą, bet kartu ir jas riboja.

Tikėtina, jog, 2000 m. Lietuvai pradėjus derėtis dėl stojimo į ES sąlygų, integracijos priemonių poveikis ir Europos Komisijos įtaka Lietuvos ekonominei politikai dar labiau sustiprės. Vienas iš naujos Europos Komisijos pasiūlytos ES plėtros metodologijos bruožų – derybų proceso diferenciacijavimas priklausomai nuo kiekvienos šalies pasirengimo [17]. Kiekvieno derybų skyriaus atidarymą kontroliuos Komisija, atsižvelgdama į Lietuvos pasirengimą pradėti derybas. Kadangi iki šiol VRE šalių integracija į ES dažnai yra panaši į gražuolių konkursą, kurio metu kiekviena šalis siekia pademonstruoti kuo daugiau su integracija susijusių laimėjimų, tikėtina, jog Lietuvos institucijos sieks kuo greičiau pradėti ir baigti derybas dėl narystės ES. Tokią nuostatą patvirtina ir svarbiausių

*Lentelė sudaryta autoriaus.

už Lietuvos integraciją į ES atsakingų asmenų pasisakymai*. Todėl artimiausiu metu derybinių pozicijų kūrimo ir derybų poreikiai pradės daryti tiesioginę įtaką viešosios administracijos darbei ir ekonominės politikos kūrimui. Tačiau ši įtaka nebūtinai bus teigiama. Mėginimai suderinti besiderančių šalių prisivijimo ir su tuo siejamo politinio prestižo tikslą su racionalios ekonominės politikos, patikimų įsipareigojimų prisiėmimo ir jų tinkamo vykdymo tikslais gali būti nesėkmingi. Siekiant suderinti tokius tikslus, reikia finansinių ir ekspertinių išteklių, kurių šiuo metu Lietuvoje trūksta; būtina veiksmingai koordinuoti viešosios administracijos institucijų veiklą, nes iki šiol tai buvo daroma vangiai; reikia politinio sutarimo nenaudoti integracijos politikos sprendimų rinkiminiais tikslais, o šis sutarimas kol kas yra netvirtas; būtinas grįžtamasis ryšys tarp politikos kūrėjų ir visuomenės, nes jis iki šiol buvo silpnas ir neskaidrus.

1.3. Integracijos į ES poveikis Lietuvos ekonominei politikai

Grįžtant prie pagrindinio šio skyriaus klausimo: kokią poveikį Lietuvos integracija į ES daro Lietuvoje vykdomoms reformoms ir ekonominei politikai, vertėtų išskirti keletą šio poveikio aspektų. Pirmiausia galima išskirti tiesioginį ir netiesioginį integracijos priemonių bei ES institucijų politikos poveikį Lietuvos ekonominei politikai. Tiesioginis poveikis pasireiškia per sutartinius Lietuvos įsipareigojimus (pvz., prekybos liberalizavimą, numatytą laisvosios prekybos sutartyje, arba įgyvendinimą su naryste susijusių įsipareigojimų, kurie bus įtvirtinti Stojimo sutartyje). Netiesioginis poveikis pasireiškia įvairiomis formomis, t. y. reaguojant į Europos Komisijos nuomonę ir rekomendacijas ar tiesiog perimant ES taikomas ekonominės politikos nuostatas ir idėjas**. Būtent netiesioginio poveikio atvejais galima didesnė Lietuvos institucijų interpretacijų laisvė ir kartu nuostolingų interpretacijų tikimybė dėl nepakankamo tam tikros integracijos priemonės poveikio įvertinimo, t. y. nesupratimo, arba interesų grupių spaudimo. Integracijos poveikį taip pat galima analizuoti laiko atžvilgiu, t. y. prieš stojant į ES ir po stojimo, o kai kuriais atvejais ir pereinamųjų laikotarpių. Šis skirstymas parodo, kokią įtaką integracija daro Lietuvos ekonominei politikai kol dar nėra galimybės dalyvauti kuriant ES politiką. Atsižvelgiant į tai, ar integracijos priemonės skatina ar stabdo ekonomines reformas, jų poveikis vertinamas kaip teigiamas, neigiamas arba neapibrėžtas.

Iki šiol didžiausią teigiamą poveikį integracijos priemonės turėjo išorės ekonominių santykių liberalizavimo srityje. Lietuvos prekybos su ES liberalizavimas sudarė bendro Lietuvos užsienio prekybos liberalizavimo pagrindą. Tuo tarpu, kaip teigia tarptautinių finansų organizacijų ekspertai, „Lietuvos liberali prekybos politika atliko esminį vaidmenį kuriant sąlygas ekonominiam augimui <...>“ [11, p. 25]. Mažos ir atviros Lietuvos ekonomikos užsienio prekybos sąlygos daro tiesioginį poveikį ūkio restruktūrizavimui, nors užsienio prekybos poveikis priklauso nuo kitų ūkio sričių suderintos politikos (darbo santykių reglamentavimo, privatizacijos ir pan.). Kliūčių prekybai su ES šalinimo poveikį iš dalies rodo ir Lietuvos prekybos su ES raida. Lietuvos prekybos su ES apimtis padidėjo nuo 2 procentų reformų pradžioje (1991 m.) iki maždaug 50 procentų 1999 m. pirmąjį pusmetį [13; 23]. Tai taip pat rodo, kad iškreipta anksčiau sukurta prekybos sistema ir susigražinami natūralūs Lietuvos ekonominiai ryšiai bei panaudojami santykiniai pranašumai.

Lietuvos integracija į ES turėjo teigiamą netiesioginį poveikį kitoms ekonominės politikos sritims. Stabilizavimo ir privatizavimo skatinimas gana aiškiai deklaruojamas Europos Komisijos nuomonėse, Darbotvarkėje 2000 ir reguliariuosiuose pranešimuose. „Rinka grindžiamas įmonių, finansų ir bankų sektorių restruktūrizavimo skatinimas“ yra pagrindinis 1999 m. gruodžio mėn. patvirtintos naujos Lietuvos stojimo partnerystės vidutinio laikotarpio ekonominės politikos tikslas [8, p. 8]. Tačiau jo poveikis iki šiol buvo netiesioginis, kadangi šis tikslas yra siejamas su Lietuvos stojimo į ES sąlygomis, bet ne su konkrečiais Lietuvos įsipareigojimais. Pavyzdžiui, nors Europos Komisija

*Iš 1999 m. lapkričio 18 d. Europos Komiteto suorganizuotos neformalios diskusijos. Kitų su ES jau besiderančių šalių prisivijimo klausimas taip pat dominavo Lietuvos vadovų pasisakymuose komentuojant Helsinkio viršūnių susitikimo sprendimus.

**Vienas iš geriausių importuoto diskurso pavyzdžių yra sąvokos „konkurencingumas“ paplitimas Lietuvoje diskutuojant ekonominės politikos temomis. Šią sąvoką, kaip ekonominės politikos tikslą, išpopuliarino vienas iš narystės ES kriterijų, tačiau jos vartojimas Lietuvoje dažnai yra neapibrėžtas ir prieštaringas siejant konkurencingumą su pačiomis įvairiausiomis ekonominės politikos priemonėmis.

4 lentelė

Integracijos priemonių poveikis Lietuvos ekonominėms reformoms*

Transformacijos priemonės	Integracijos priemonių poveikis	
	Prieš narystę ES	Įstojus į ES
Stabilizavimas	<i>Teigiamas netiesioginis:</i> sąlygų stabiliai ekonominei aplinkai sudarymas akcentuojamas Europos Komisijos nuomonėje ir reguliariuosiuose pranešimuose	<i>Teigiamas tiesioginis:</i> ypač po pereinamojo laikotarpio (konvergencijos kriterijų laikymasis bei dalyvavimas Ekonominėje ir pinigų sąjungoje) <i>Neapibrėžtas netiesioginis:</i> bendra stabilizacija, susijusi su <i>acquis</i> įgyvendinimu
Liberalizavimas	<i>Teigiamas tiesioginis:</i> tarifinių kliūčių prekybai šalinimas, abipusis pripažinimas kai kurių standartų atžvilgiu; konkurencijos politikos taikymas <i>Neapibrėžtas tiesioginis:</i> visiškai kurių standartų suvienodinimas <i>Teigiamas netiesioginis:</i> prekybos su kaimyninėmis regiono šalimis liberalizavimas; vidaus sandorių ir kainų liberalizavimas	<i>Teigiamas tiesioginis:</i> kliūčių visoms keturioms laisvėms pašalinimas (kai kurioms, pvz., darbo jėgos judėjimui, po galimo pereinamojo laikotarpio); abipusio pripažinimo principo taikymas <i>Neapibrėžtas tiesioginis:</i> bendrojo išorinio muitų tarifo taikymas; bendrosios žemės ūkio ir regioninės bendrosios žemės ūkio ir regioninės politikos įgyvendinimas (tikėtini pereinamieji laikotarpiai ir reformos ES prieš priimanč naujas nares); standartų suvienodinimas
Privatizavimas	<i>Teigiamas netiesioginis:</i> privatizavimo svarbos akcentavimas Europos Komisijos nuomonėje bei reguliariuosiuose pranešimuose	<i>Neapibrėžtas netiesioginis:</i> mažesnė nacionalizacijos tikimybė
Institucinė reforma	<i>Teigiamas netiesioginis:</i> ES parama kuriant rinkos institucijas (bankus, nebankines finansų institucijas ir kt.) <i>Teigiamas tiesioginis:</i> viešųjų finansų sistemos reforma <i>Neapibrėžtas tiesioginis:</i> viešosios administracijos reforma ir ES ekonominio reguliavimo sistemos, ypač prekių standartų srityje, taikymas	<i>Neapibrėžtas tiesioginis:</i> ES ekonominio reguliavimo sistemos, prižiūrinčios, kaip taikomi produktų ir procesų standartai, ir su naryste susijusių viešosios politikos funkcijų administravimas

jau keletą metų skatina Lietuvos Vyriausybę greičiau privatizuoti valstybinius bankus, Lietuvos institucijos jau keletą kartų pakeitė planuojamas privatizavimo datas ir kol kas nesugebėjo to padaryti.

Pradėjus Lietuvos ir ES derybas, Lietuva prisiims tiesioginius su naryste susijusius išsipareigojimus, kurių poveikis ekonominei politikai, politinio proceso struktūrai ir ekonomikai bus tiesioginis. Jau šiuo metu Lietuva yra paskelbusi apie kai kurias konkrečius išsipareigojimus, pavyzdžiui, pirmojo Ignalinos AE bloko uždarymo datą. Grįžtant prie anksčiau pateiktos integracijos poveikio ekonominei politikai schemos, galima teigti, jog, įstojus į ES (ar kai kuriais atvejais po pereinamųjų laikotarpių), tiesioginis integracijos priemonių poveikis pastebimai padidės. Pagrindinis teigiamas poveikis Lietuvos ūkiui siejamas su kliūčių prekių, asmenų, paslaugų ir kapitalo judėjimui tarp Lietuvos ir ES pašalinimu.

Tuo tarpu daugelyje sričių narystės ES poveikis kol kas yra neapibrėžtas. Tai lemia keletas priežasčių, kurias verta detaliau aptarti. Pirmą, integracijos priemonių nauda priklausys nuo ekonominių santykių tarp Lietuvos ir ES intensyvumo bei su tuo susijusio realaus ekonominio suartėjimo. Kitaip sakant, kuo didesnė bus Lietuvos įmonių prekybos su ES įmonėmis apimtis, kuo didesnę prekybos dalį sudarys prekyba vienos

*Lentelė sudaryta autoriaus.

šakos gaminiais (angl. *intra-industry trade*), kuo daugiau bus atsiskaitoma eurais, tuo, pavyzdžiui, naudingesnė bus Lietuvos narystė Ekonominėje ir pinigų sąjungoje, arba didesnis nauda gaunančiųjų skaičius visuomenėje. Ekonominių santykių instensyvumas iš esmės priklausys nuo kliūčių mainams tarp Lietuvos ir ES šalinimo tempo. Nuo to priklausys ir reali ekonominė konvergencija, arba gyvenimo lygio suartėjimas, kuris yra svarbi ES taikomo ekonomikos reguliavimo modelio perėmimo Lietuvoje ir dalyvavimo Ekonominėje ir pinigų sąjungoje sąlyga. Kai kurie skaičiavimai rodo, jog gali prireikti 33–34 metų, kad vidutinės pajamos, tenkančios vienam asmeniui Lietuvoje, prilygtų skurdžių ES valstybių narių pajamų vidurkiui. Nors gali būti, jog dėl metodologinių prognozių trūkumų ir statistinių duomenų patikimumo šis laikotarpis iš tikrųjų gali būti trumpesnis, realaus ekonominio suartėjimo problema dar ilgai išliks aktuali, ypač vertinant Lietuvos gebėjimą ne tik perkelti, bet ir taikyti ES aplinkos apsaugos, socialinės srities, saugos ir sveikatos apsaugos darbe standartus [20, p. 9].

Antra, kol kas nežinoma reformų pačioje Europos Sąjungoje baigtis, todėl neaišku, kokios taisyklės bus taikomos, pavyzdžiui, žemės ūkio politikos srityje Lietuvai prisijungus prie ES. Europos Komisijos siūlymai reformuoti žemės ūkio politiką (taip pat kitas persikirstymo politikos sritis) siekia finansinį laikotarpį iki 2006 m. Jei Lietuva taps ES nare iki šio laikotarpio pabaigos, jai nebus taikomos dabartinėse valstybėse narėse teikiamos žemės ūkio paramos priemonės, kadangi iki tol nebus didinami valstybių narių įnašai į ES biudžetą, o kartu ir išmokos iš jo. Nors ES bendrosios žemės ūkio politikos reformos kryptys yra aiškios, jų įgyvendinimas politiškai yra labai sunkus ir sunkiai prognozuojamas. Pažymėtina, jog potencialus ES paramos priemonių žemės ūkio politikos srityje taikymas ateityje jau šiuo metu neigiamai veikia Lietuvos žemės ūkio reformą. Pavyzdžiui, cukraus ūkio yra suinteresuotos nemažinti cukraus gamybos apimtį todėl, kad nuo to priklausys ES teikiama kvota. ES vykdoma bendra žemės ūkio politika ir jos reformų neapibrėžtumas kuria Lietuvos vidaus veikėjų lūkesčius, kurie stabdo reformas šalies žemės ūkyje. Be šiuo metu neapibrėžtų reikšmingų politinių sprendimų, kurie bus priimti ateityje, nuolat keičiasi ES *acquis* įvairiose bendros politikos srityse. Pavyzdžiui, 2000 m. ES planuojama priimti direktyvą dėl bendros kelių mokesčio surinkimo sistemos, į kurią turi atsižvelgti ir Lietuvos transporto politikos kūrėjai. Nuolatinė *acquis* raida taip pat didina Lietuvos narystės ES padarinių neapibrėžtumo laipsnį.

Trečia, poveikis taip pat priklausys nuo konkretaus Lietuvoje taikomos politikos turinio. Pavyzdžiui, neaišku, ar, vykdant ES bendrą išorės prekybos politiką, Lietuvos konvenciniai ir autonominiai muitai padidės ar sumažės. Kadangi aritmetinis importo muitų vidurkis Lietuvoje, kuris, Užsienio reikalų ministerijos duomenimis, 1999 m. viduryje buvo 2,5 procento (neskaitant prekybos žemės ūkio produktais), yra gana artimas šiuo metu taikomam ES, prekybos iškreipimas ar sukūrimas priklausys nuo apsaugos lygio konkrečiai prekių grupei. Pavyzdžiui, Lietuvos konvenciniai ir autonominiai importo muitai benziniui turėtų sumažėti, o įvežamai žemės ūkio produkcijai – padidėti. Taip pat neaišku, kokį poveikį Lietuvos užsienio prekybai turės netarifinių barjerų taikymas.

Ketvirta, narystės įsipareigojimų poveikis labai priklausys nuo Lietuvos institucijų gebėjimo tinkamai įgyvendinti *acquis*. Kitaip sakant, ar ES taikomos ekonominės veiklos reguliavimo priemonės bus tinkamai ir veiksmingai perkeltos į Lietuvos reguliacinę aplinką, ar jų neiškreips „perdavimo triukšmai“, t. y. netikslios *acquis* interpretacijos, nesugebėjimas įvertinti priemonių adekvatumo nustatytiems tikslams pasiekti, ar atsparumo interesų grupių spaudimui trūkumas. Pastarieji klausimai bus detalčiau nagrinėjami kitame skyriuje, o šis baigiamas integracijos priemonių atitiktimo Lietuvos ekonominės politikos tikslams apibendrinimu.

Ekonominių reformų tikslai iš esmės atitinka pagrindinius narystės ES kriterijus, suformuluotus Europos Tarybos viršūnių susitikimuose. Tai pasakytina tiek apie politinį (demokratijos ir įstatymo viršenybės užtikrinimas bei pagarba žmogaus ir nacionalinių

mažumų teisėms), tiek apie ekonominę (funkcionuojančios rinkos ekonomikos įgyvendinimas ir gebėjimas konkuruoti), tiek apie administracinę (valstybės institucijų gebėjimas vykdyti priimtus įsipareigojimus) kriterijus. Galima teigti, jog demokratinio valdymo ir rinkos ekonomikos institucijų įgyvendinimas kiekvienoje šalyje kandidatėje yra derybų dėl narystės ES pradžios, o ne priėmimo į ES, sąlygos. Sistemine transformacija Vidurio ir Rytų Europoje, politiniai, o ypač ekonominiai, skirtumai tarp VRE šalių ir ES šalių, galiausiai VRE šalių deklaruotas siekis kuo greičiai tapti ES narėmis nulėmė minėtų sąlygų narystei iškelimą. Tikėtina, jog ES institucijos atsižvelgė į vyriaujančių tarp tautinių finansų institucijų ir tranzitologijos ekspertų susitarimą dėl sėkmingų reformų sąlygų ir pateikė minėtus bendrus stojimo į ES, o tiksliau – derybų pradžios, kriterijus. Atsižvelgiant į Europos Komisijos nuomonių ir reguliariųjų pranešimų rengimo procesus, kurių metu intensyviai konsultuojamasi su TVF, Pasaulio banko ir kitų tarptautinių institucijų atstovais, ši prielaida atrodo pagrįsta.

Be to, Lietuva privalo priimti visus su naryste ES susijusius įsipareigojimus. Nors „klubo žaidimo“ taisyklių laikymasis stojant į jį yra suprantamas ES reikalavimas, Lietuvai kai kuriais atvejais tai gali reikšti suboptimalią politiką. Lietuva turi perkelti ir įgyvendinti ES *acquis communautaire* konkrečias teisės normas, kurios buvo sukurtos valstybių narių derybose ir kurių metu numatytus bendrus tikslus Lietuva galbūt įgyvendintų kita seka bei forma, jeigu nestotų į ES (pavyzdys galėtų būti Ignalinos AE eksploataavimo planai, transporto arba žemės ūkio politikos priemonės). Tuo labiau kad kai kurios ES teisės nuostatos atsirado reaguojant į konkrečias ES šalių ekonomines ar politines problemas, kurios yra netapачios dabartinei Lietuvos ekonominei situacijai (pvz., kai kurie finansų institucijų veiklos normatyvai ar socialinės politikos normos), arba apsieičiant nuolaidomis derybose tarp skirtingiems interesams ir tradicijoms atstovaujančių valstybių narių (pvz., įsteigiant struktūrinius fondus Pietų Europos valstybėms narėms už jų paramą Bendrosios rinkos priemonėms įgyvendinti) [10; 14].

2. ES reguliavimo modelio taikymo Lietuvoje aspektai

2.1. Reguliavimo aiškinimas ir ES reguliavimo bruožai

Ekonominis reguliavimas – tai intervencija į rinkas. Ja siekiama apriboti rinkos dalyvių veiklą [15; 27]. Reguliavimas pagrįstas veiklą ribojančiomis taisyklėmis, kurios yra privalomos, o kaip jos vykdomos, prižiūri valstybinės, viršvalstybinės ar nevyriausybines institucijos. Nors reguliavimas paprastai yra siejamas su išteklių pasiskirstymo rinkoje tobulinimu ir atskiriamas nuo perskirstymo politikos, kuri vykdoma per mokesčių rinkimą ir biudžeto išlaidas, reguliavimas taip pat gali būti naudojamas ištekliams perskirstyti.

Ekonominio reguliavimo samprata išplėta šio amžiaus šeštąjį–septintąjį dešimtmečiais JAV. Tuo metu reguliavimo pagrindimas buvo aiškinamas remiantis viešųjų interesų teorija, o reguliavimo poreikis – būtinybe garantuoti efektyvų rinkos funkcionavimą ir visuomenės interesus, kurių nepajėgia užtikrinti laisvai veikianti rinka. Rinkos trūkumais (angl. *market failures*) dažniausiai buvo laikomi natūrali monopolija, išorinis poveikis (angl. *externalities*) ir informacijos asimetrijos. Nors šiomis trimis priežastimis intervencija į rinką grindžiama iki šiol, jų santykinė svarba kito priklausomai nuo vyraujančios ideologijos. Daugelis sričių, kurios prieš keletą dešimtmečių buvo laikomos natūraliomis monopolijomis, šiuo metu yra privatizuojamos ir dereguliuojamos. Vėliau reguliavimas buvo aiškinamas kitaip, t. y. remiantis privačių interesų analize bei viešosios politikos trūkumų (angl. *policy failures*) akcentavimu. Jo atstovai atkreipė dėmesį į tai, jog reguliavimas dažnai nulemia gerovės blogėjimą, o ne gerėjimą, kadangi iškreipia konkurenciją rinkoje, sukuria papildomų sąnaudų rinkos dalyviams ir ne panaikina neefektyvaus rinkos funkcionavimo priežastis, bet sukuria jas. Be to, kai kas teigė, jog reguliavimas neužtikrina visuomenės interesų patenkinimo, kadangi dažnai tampa siauru

interesų grupių įkaitu. Rinkos reguliavimo rezultatas – reguliuojančių institucijų „užgrobimas“ (angl. *regulatory capture*), kuris teikia naudą siaurai interesų grupei visuomenės sąskaita [21]. Tokiu atveju reguliavimo priemonėmis perskirstomi ištekčiai visuomenėje.

Ekonominės veiklos reguliavimas ES (EB) lygiu išsivystė įgyvendinant pagrindinį Romos sutartyje numatytą tikslą – kuriant valstybių narių bendrąją rinką*. Norint sukurti sąlygas neiškreiptiems ekonominiams mainams tarp valstybių narių, prilygstantiems vienos šalies rinkai, reikėjo pašalinti bet kokias kliūtis prekybai prekėmis ir paslaugomis bei kapitalo ir darbo jėgos judėjimui. Kartu turėjo būti nustatytas bendras diskriminacinis režimas trečiųjų šalių atžvilgiu. Bendroji rinka pradėta įgyvendinti 1968 m. viduryje sukūrus Muitų sąjungą. Tačiau muitų prekybai tarp valstybių narių panaikinimas nesudarė sąlygų laisvai prekybai EB viduje. Netarifinių kliūčių prekybai pašalinimas buvo gerokai sudėtingesnis, ypač prasidėjus ekonominiam 8-ojo dešimtmečio nuosmukiui. Nevienodi prekių ir procesų standartai valstybėse narėse iškreipė prekybą ir dažnai buvo naudojami nacionalinės rinkos apsaugos tikslais. Netarifinių kliūčių šalinimą taip pat labai sunkino Europos Komisijos pasirinktas metodas – reguliavimo normų derinimas. Kitaip sakant, mėgindama pašalinti kliūtis ekonominiams mainams, Europos Komisija siekė visiškai suvienodinti skirtingus valstybių narių standartus. Tai buvo lėtas ir dažnai sunkiai įgyvendinamas procesas.

1985 m. Europos Komisija pristatė Baltąją knygą, skirtą vidaus rinkai sukurti. Joje buvo pasiūlytas naujas esamų kliūčių keturioms laisvėms šalinimo metodas ir konkretus techninių, fizinių ir fiskalinių kliūčių pašalinimo tvarkaraštis. Naujasis požiūris į vidaus rinkos funkcionavimo kliūčių šalinimą yra grindžiamas trimis elementais: 1) reguliavimas ES lygiu maksimaliai keičiamas į nacionalinių standartų abipusį pripažinimą, kuriam pagrindą 1979 m. sukūrė *Cassis de Dijon* byloje priimtas Europos Teisingumo Teismo sprendimas; 2) harmonizavimas apsiriboja „esminiais sveikatos ir saugos reikalavimais“, privalomais visoms valstybėms narėms; 3) techninis šių reikalavimų charakteristikų nustatymas paliekamas Europos ir nacionalinėms standartų organizacijoms [15]. Produkto sertifikavimas vienoje valstybėje narėje reiškia, kad jis gali laisvai judėti visoje vidaus rinkoje.

Naujas požiūris paspartino kliūčių ekonominiams mainams tarp vis didėjančio valstybių narių skaičiaus šalinimą. Nors daugelis kliūčių formaliai buvo pašalintos iki 1992 m. pabaigos, tačiau priimti sprendimai valstybių narių buvo įgyvendinami kur kas lėčiau. Europos Komisija, įgyvendindama sąlygas vidaus rinkai funkcionuoti, dažniausiai taiko direktyvas, kurios numato konkrečius reguliavimo tikslus, o jų įgyvendinimo formų ir būdų pasirinkimą paprastai palieka valstybių narių institucijoms**. Taigi ES lygiu nustatomų reguliavimo tikslų įgyvendinimas iš esmės priklauso nuo valstybėse narėse pasirenkamų priemonių, todėl kartais priemonių pasirinkimas gali neatitikti siekiamo rezultato. Svarbus vaidmuo, valstybės narės institucijoms nesugebėjus įgyvendinti tam tikrų reguliavimo normų, tenka pačioms įmonėms, kurios tokiais atvejais gali kreiptis į Europos Teisingumo Teismą. Su ES reguliavimu taip pat yra susiję proporcingumo ir teisinio tikrumo principai [19, p. 66]. Pirmasis principas reiškia, jog valstybė narė neturi teisės užkrauti privatiems asmenims įpareigojimų, kurie nebūtini pasiekti numatytiems tikslams ar nėra jiems proporcingi. Antrasis principas reiškia, kad reguliavimo normos turi būti aiškiai apibrėžtos, skaidrios ir prognozuojamos.

Dažnai minimas ES reguliavimo bruožas yra siekis suderinti valstybių narių, turinčių nevienodas tradicijas, ekonominio reguliavimo nuostatas. Tai galimas įtampos šaltinis priimant naujas nares į ES ir tampa derybų objektu konkrečių reguliavimo normų įgyvendinimo atvejais. Tai pasakytina apie kai kuriuos derybų klausimus, iškilusius priimant Švediją, Austriją ir Suomiją į ES [30]. Pažymėtina, kad paprastai Europos Komisija yra linkusi daryti laikinas išimtis stojančioms narėms tada, kai jų taikomi standartai yra aukštesni už taikomus ES. Tuo tarpu Lietuvos ir kitų VRE šalių taikomi standartai daugelyje sričių yra žemesni.

* Nors kai kas, pvz., G. Majone, Romos sutartį ir Europos integracijos procesą laiko liberaliu ekonomikos ir politikos atskyrimo įkūnijimu, toks požiūris pagrįstas ne visada galiojančiu reguliavimo ir perskirstymo sričių atskyrimu. Romos sutartis neatitiko nei liberalaus *laisser-faire*, nei aktyvios intervencinės politikos šalininkų idealų [3].

**Tuo tarpu reglamentai tiek savo tikslais, tiek priemonėmis yra visuotinai privalomi ir taikomi visose valstybėse tiek juridinių, tiek fizinių asmenų atžvilgiu. Sprendimas yra taikomas konkrečiam adresatui (valstybei narei, fiziniam ar juridiniam asmeniui) ir privalomas tik jam. Rekomendacija ir nuomonė nėra teisiškai privalomos.

Dar viena ES reguliavimo sistemos ypatybė yra darbo pasidalijimas tarp Europos Komisijos, šalinančios kliūtis ir numatančios reguliavimo politikos orientyrus, nepriklausomų Europos reguliavimo agentūrų, nustatančių konkrečius prekių ir paslaugų standartus, ir valstybių narių institucijų, įgyvendinančių ES lygiu nustatomus tikslus. Toks reguliavimo funkcijų atskyrimas, perkeliant politikos kūrimą į ES lygį ir atitolinant reguliuojančiuosius nuo reguliuojamųjų, kai kurių analitikų teigimu, labai susilpnino tradicines valstybių narių gamintojų interesų grupes, sumažino „reguliacinio užgrobumo“ galimybes ir atvėrė naujų galimybių neįtakingoms valstybių visuomenės grupėms, pavyzdžiui, vartotojams [26]. Kitų analitikų nuomone, reguliavimo normos, atsirandančios po kompleksinių derybų tarp skirtingų interesų grupių, valstybių narių ir reguliavimo institucijų, nėra optimalios [6]. Dar daugiau, jos dažnai rodo sunkiai pasiektus kompromisus, kuriems gali iškilti grėsmė priimant naujas nares.

2.2. ES reguliavimo sistemos taikymo Lietuvoje problemos

ES reguliavimo sistemos perėmimas Lietuvoje yra esminis pasirengimo narystei ES elementas. Nors ES reguliavimo normos nebuvo akcentuojamos pirmose Lietuvos ir ES prekybos sutartyse, Asociacijos sutartis jau numatė ES *acquis* įgyvendinimo būtinybę. Tiesa, kai kurios Lietuvos įmonės anksčiau už valstybines institucijas susidūrė su ES reguliavimo modeliu. Lietuvos įmonėms, eksportuojančioms į ES, reikia laikytis produktų standartų, ir dėl šios priežasties bei tinkamos sertifikavimo infrastruktūros trūkumo nemažai įmonių, pavyzdžiui, mėsos perdirbimo įmonės, susiduria su kliūtimis prekybai. Šiuo metu netarifinės kliūtys, kylančios dėl nevienodų standartų taikymo, smarkiai iškraipo Lietuvos prekybą su ES.

Vidaus rinką reguliuojančiai *acquis* įgyvendinti ES suteikė esminę reikšmę pasirengimo narystei ES procese. Šis požiūris tapo aiškus 1995 m. paskelbus Baltąją knygą dėl VRE šalių integracijos į Sąjungos vidaus rinką. Kartu ES aiškiai atskyrė vidaus rinkos *acquis* įgyvendinimą nuo kai kurių bendrų persikirstymo politikos sričių. ES reguliavimo normų perėmimas taip pat akcentuojamas Asociacijos sutartyje. ES taikomų produktų ir procesų standartų bei reguliavimo institucinės struktūros įgyvendinimo Lietuvoje klausimai tampa vis aktualesni, plėtojantis neformaliai ekonominei integracijai ir rengiantis stojimui į ES.

Toliau skiriama keletas ES reguliavimo normų ir institucinės reguliavimo struktūros įgyvendinimo Lietuvoje problemų: 1) abejotinas ES reguliavimo normų tinkamumas Lietuvai; 2) reguliavimo proceso įgyvendinimo etapo Lietuvoje trūkumai; 3) silpnas gebėjimas parinkti reguliavimo formą ir būdą, proporcingus reguliavimo tikslams, bei tolesnio *acquis* įgyvendinimo Lietuvoje prognozuojamumas; 4) rinkos reguliavimo patirties Lietuvoje trūkumas; 5) Lietuvos institucijų, įgyvendinančių reguliavimo politiką, neatsparumas vidaus interesų grupių įtakai ir galimas poveikis šios įtakos persiskirstymui integruojantis į ES.

Pirma, ES taikoma *acquis* rodo kitokio, negu yra Lietuva, ekonominio išsivystymo lygio valstybių poreikius. Tai ypač taikytina procesų standartams, pavyzdžiui, aplinkos apsaugos ar socialinių reikalų normų lygiui. ES *acquis* įgyvendinimas Lietuvoje dažniausiai yra aukštesnių reguliavimo standartų priėmimas (nors kai kuriais atvejais, pvz., saugos ir sveikatos apsaugos darbe normų, gali būti atvirkščiai). Kaip teigia kai kurie analitikai, nors „VRE šalims iš tiesų reikia įgyvendinti rinkos ekonomikos taisykles ir esama tam tikros naudos pritaikant jau iš anksto nustatytas taisykles, tokias kaip *acquis*, tačiau *acquis* yra akivaizdžiai suboptimalus taisyklių rinkinys šalims, kurios dar tik pereina į ekonominio kilimo etapą“ [5, p. 128]. ES *acquis* suboptimalumas Lietuvos atveju reiškia, jog reguliavimo normų perėmimas yra susijęs ne tik su reguliavimo institucijų steigimo ir funkcionavimo sąnaudomis, bet ir su normų laikymosi sąnaudomis, kurias patirs įmonės, ar kurios bus perkeltos vartotojams. Norint sumažinti minėtas sąnaudas, verta atskirti produktų reguliavimą, kuris daro įtaką prekių judėjimui

ir procesų reguliavimui. Pirmąjį naudinga įgyvendinti anksčiau, o procesams reguliuoti verta siekti išsiderėti ilgus pereinamuosius laikotarpius. Pažymėtina, jog standartų suvienodinimas gali labai susilpninti Lietuvos įmonių konkurencinius pranašumus, pvz., pabranginti pigią darbo jėgą ar padidinti transporto paslaugų kainą.

Antra, reguliavimas ES pagrįstas standartų ir kitų normų įgyvendinimu valstybių narių lygiu. Vadinasi, didžiausias krūvis Lietuvai rengiantis narystei ES tenka reguliavimo priemonių įgyvendinimo institucijoms Lietuvoje (žr. 5 lentelę).

5 lentelė

ES reguliavimo modelio taikymo Lietuvoje ypatybės*

Reguliavimo etapas	Taikymo Lietuvoje ypatybės	
	prieš narystę ES	įstojus į ES (galimi pereinamieji laikotarpiai)
1. Problemos nustatymas	ES lygiu, nedalyvaujant Lietuvai	Gali dalyvauti Lietuvos valstybinės institucijos, juridiniai ar privatūs asmenys
2. Esminio problemos sprendimo parinkimas (ar reguliavimas yra tinkamiausias sprendimo būdas, ar geresni alternatyvūs būdai, pvz., laisvoji rinka)	ES lygiu, nedalyvaujant Lietuvai	ES lygiu, sprendimus dažniausiai priimant balsų dauguma
3. Konkrečios reguliavimo formos ir būdo pasirinkimas	Lietuvos lygiu daugelyje sričių	Lietuvos lygiu visose srityse
4. Reguliavimo priemonių įgyvendinimas	Lietuvos lygiu daugelyje sričių	Lietuvos lygiu visose srityse
5. Reguliavimo poveikio įvertinimas	Tiek Lietuvos, tiek ES lygiu	Tiek ES, tiek Lietuvos lygiu

Tačiau iki šiol įgyvendinimo etapas Lietuvoje buvo silpniausia politinio proceso grandis**. Didėjanti įgyvendinimo svarba, ypač prasidėjus derybinių pozicijų koordinavimo procesui, esant koordinavimo ir įgyvendinimo gebėjimų trūkumui bei funkcijų persidengimui, gali nulemti prisiėmimą nepatikimų išsipareigojimų, kurių netinkamas vykdymas gali daug kainuoti ūkiui ir reguliuojamiesiems, ypač trumpu laikotarpiu. Be to, būtent pasitikėjimas prisiimtų narystės ES išsipareigojimų tinkamu įgyvendinimu, o ne integracijos sparta, darys poveikį investuotojų ir pačios Europos Komisijos požiūriui į Lietuvos priėmimą į ES, vadinasi, ir ekonomikos stabilizavimui.

Beje, anksčiau pateikta schema rodo ir „reguliavimo nedalyvaujant“ dilemą, su kuria susidūrė ir *Europos laisvosios prekybos asociacijos* šalys, pradėjusios įgyvendinti Europos ekonominės erdvės susitarimą, ir kuri paskatino daugumą jų stoti į ES. Vadinasi, Lietuva, dar nedalyvaudama ES ekonominės politikos procese, turi įgyvendinti ES taikomą *acquis*. Kai kuriais atvejais dalyvavimo teisė Lietuvai gali būti suteikta tik po pereinamųjų laikotarpių. „Reguliavimo nedalyvaujant“ problema reiškia, jog: 1) Lietuva turi įgyvendinti anksčiau kitų valstybių susiderėtas reguliavimo normas, 2) nedalyvaujant pradiniam reguliavimo proceso etape, kyla pavojus formaliam požiūriui į reguliavimą, kada, pavyzdžiui, įmonių bankrotas tampa tinkamesnio įstatyminio reglamentavimo reikalu, o ne rinkos nulemtu reiškiniu.

Trečia, veiksminga reguliavimo politika yra grindžiama tinkamu įgyvendinimo metodu ir priemonių įvertinimu ir parinkimu. Kitaip sakant, pasirenkamos priemonės turi būti proporcingos siekiamiems tikslams. Vadinasi, reguliavimo priemonių pasirinkimas ir taikymas turi būti grindžiamas potencialių išlaidų ir naudos analize. Be to, veikia grįžtamojo ryšio sistema, padedanti įvertinti jau taikomo reguliavimo poveikį ir veiksmingumą siekiamų tikslų atžvilgiu. Tokia sistema Lietuvoje dar neveikia, nors ji jau taikoma daugelyje *Ekonominio bendradarbiavimo ir plėtros organizacijos* šalių

*Lentelė sudaryta autorius.

**Ši problema būdinga ir kitoms reformoms vykdančioms VRE šalims [29].

ir buvo rekomenduota Baltijos šalių institucijoms [21]. Formaliai Lietuvoje taikomas reikalavimas įvertinti pateikiamų Vyriausybės nutarimų galimą neigiamą poveikį, tačiau jis paprastai įvykdomas pateikiant standartinį teiginį „neigiamų padarinių nenumatoma“. Be to, labai abejotinas yra Lietuvoje kuriamos ir vykdomos reguliavimo politikos priemonių proporcingumas numatytiems tikslams bei jos prognozuojamumas*.

Rengiantis narystei ES ir nustatant derybines pozicijas, atitinkančias Lietuvos interesus, ES *acquis* įgyvendinimo išlaidų ir naudos įvertinimas yra būtinas, o tai padaryti turi už atitinkamos *acquis* įgyvendinimą atsakingi valdininkai, pasinaudodami informacija, kurią gali suteikti įmonės, bei kitų institucijų atlikta analize. Įstojus į ES ar net anksčiau, toks vertinimas turėtų tapti neatsiejama reguliavimo institucijų funkcija, taikoma ne tik su naryste ES susijusioms reguliavimo normoms vertinti. Jei nebus sukurta veiksminga reguliavimo poveikio vertinimo sistema ir jos pagrindu nebus reformuota pati reguliavimo sistema Lietuvoje, tikėtinas dažnas Lietuvos institucijų bylinėjimas su ES įmonėmis, patiriančiomis nuostolių dėl pernelyg didelio reguliavimo prekių bei darbo jėgos judėjimo ar žemės išsigijimo srityse.

Ketvirta, ES taikomas reguliavimo modelis sukurtas per keletą dešimtmečių. Jo greitas įgyvendinimas Lietuvoje, kurioje rinkos reguliavimo patirtis yra labai trumpa, gali taip pat prisidėti prie ūkio plėtros stabdymo. Kitaip sakant, menkai išmanant rinkos veikimo mechanizmus, reguliavimas savaime gali iškreipti išteklių pasiskirstymą. Tuo tarpu eklektiškas reguliavimo modelis Lietuvoje kuriamas jau dabar, sąmoningai nesuvokiant šio proceso.

Penkta, būtina reguliavimo institucijų veiksmingos veiklos sąlyga yra nepriklausomybė nuo reguliuojamųjų įtakos, nors tokios nepriklausomybės galimybe iš principo galima abejoti. Reguliavimo institucijų nepriklausomybė Lietuvoje yra nedidelė, ir kai kurie pastarųjų metų pavyzdžiai rodo, jog kai kurių gamintojų įtaka reguliavimo agentūroms gali būti tokia stipri, jog gali būti imamasi priemonių ne tik nuostolingų Lietuvos ekonomikai, bet ir prieštaraujančių Lietuvos tarptautiniams įsipareigojimams**. Kai kurios valstybės institucijos yra labai veikiamos gerai organizuotų interesų grupių arba beveik susitapatinusios su savo atstovaujamosiomis interesų grupėmis. Įgyvendinant nepriklausomomis reguliavimo agentūromis bei teismų sprendimais grindžiamą ES reguliavimo modelį, yra didelė „reguliacinio užgrobimo“ tikimybė ir sąnaudų visuomenei perkėlimas. Interesų grupių galios balansas gali pasikeisti Lietuvai įstojus į ES, kadangi vietos gamintojams gali būti sunkiau daryti įtaką Europos lygio institucijoms, o pastarosioms – lengviau orientuotis į visos ES vartotojų interesus. Tačiau reguliavimo priemonių įgyvendinimas valstybės lygiu palieka daug kanalų interesų grupių poveikiui.

Pažymėtina, jog pati integracija sukuria interesų grupes, kadangi, šalinant kliūtis „keturioms laisvėms“, atsiranda naujų galimybių, o taikant ES reguliavimo normas, susidaro prisitaikymo išlaidos [25]. Daugiausia naudos iš integracijos į ES turės konkurencingos įmonės, gebančios panaudoti Lietuvos santykinis pranašumus ir dalyvaujančios mainuose (prekyba, investicijos, dalyvavimas gamybos procese) su ES įmonėmis. Integracijos priemonės pašalins kliūtis šių įmonių veiklai, ypač netarifinius barjerus, kurie šiuo metu iškreipia Lietuvos ir ES prekybą. Tuo tarpu tarp patiriančiųjų nuostolius bus šiuo metu tiesioginę ar netiesioginę valstybės paramą gaunančios įmonės ir kai kurios prekiaujančios su Rusija įmonės, kadangi gali padidėti prekybos barjerai. ES taikomų produktų ir procesų standartų priėmimas – tai papildomos išlaidos tiek įmonėms, tiek vartotojams, kuriems bus perkelta didžioji prisitaikymo išlaidų dalis.

Kaip jau minėta, kol kas integracijos priemonių poveikis Lietuvai ūkiui ir atskiroms jo grupėms yra labai neapibrėžtas. Todėl kai kurių grupių požiūris yra grindžiamas nuogastavimais, atsirandančiais dėl informacijos trūkumo. Pavyzdžiui, Lietuvoje paplitęs manymas, jog viena iš nukentėjusių dėl narystės ES grupių bus žemdirbiai, nors analitikų nuomonės šiuo klausimu labai skiriasi ir tikėtina, jog integracijos poveikis gali būti labai nevienodas priklausomai nuo veiklos našumo ir gaminamų produktų.

*Būtent prognozuojamumo ir skaidrumo trūkumas bei nepagrįstai didelės reguliavimo nulemiamos išlaidos yra pagrindinis investuotojų priekaištas Lietuvoje vykdomai ekonominei politikai [9].

**Pavyzdžiui, 1998 m. rudenį prasidėję nesutarimai tarp Baltijos šalių dėl prekybos žemės ūkio produktais argumentuojami veterinarinių standartų nesilaikymu [24].

Todėl visapusiškas narystės ES padarinių vertinimas pagal atskiras sritis būtinas ne tik nustatant derybines pozicijas ir vykdant racionalią ekonominę politiką, bet ir informuojant visuomenę.

Išvados

Optimali integracijos strategija turėtų būti grindžiama sistemine Lietuvos narystės ES poveikio analize ir narystės išipareigojimų sąsajų su vykdomomis ekonominėmis reformomis analize. Tikėtina, jog derybinės pozicijos bus nustatomos bent preliminariai įvertinus integracijos padarinius. Tai turėtų padaryti už konkrečias sritis atsakingos institucijos*. Visapusiškesnis priemonių poveikio svarbiausioms sritims įvertinimas sumažintų politikos klaidų tikimybę ir derybų baigtį, nepagrįstą Lietuvos ekonomine situacija. Aiškiai suvokiamu narystės padarinių poveikiu šalies ūkiui ir jo grupėms grindžiama politika bei viešas aiškus planuojamų su naryste susijusių priemonių planas sumažintų neapibrėžtumą rinkoje. Tai taip pat sudarytų tvirtą pagrindą visuomenės informavimo kampanijai, kurios metu būtų pateikta pagrįsta informacija apie galimą narystės poveikį ir padėtų išvengti pažadų, kurie vėliau būtų nerealiūs.

Derantis su ES dėl pereinamųjų laikotarpių, pirmiausia reikėtų siekti įgyvendinti „keturias laisves“. Tai pasakytina apie laisvą prekių judėjimą ir sąlygų netarifiniams barjerams, kurie šiuo metu labiausiai iškreipia prekybą tarp stojančiųjų šalių ir ES, pašalinti sudarymą. Tai suintensyvintų ekonominius ryšius, o būtent nuo to priklauso integracijos sklandumas bei iš narystės naudos turinčiųjų skaičius. Tas pats pasakytina ir apie laisvą darbo jėgos judėjimą bei lanksčią darbo rinką, kurios būtinos sėkmingam dalyvavimui Ekonominėje ir pinigų sąjungoje. Tuo tarpu proceso standartų (aplinkos apsaugos ar socialinės politikos) derinimas turėtų būti paskirstytas laiko atžvilgiu. Suprantama, jog Lietuvos manevro laisvė derybose su Europos Komisija, kuri atlieka „pagrindinio teisėjo ir žaidėjo vaidmenis“ [10, p. 6], yra ribota. Tačiau Lietuvos Vyriausybės iniciatyvi ir konkrečiais integracijos padarinių vertinimais pagrįsta politika gali sustiprinti jos pozicijas ir, svarbiausia, sumažinti neigiamus padarinius šalies ūkiui. Kaip rodo ES reguliavimo modelio perkėlimo į Lietuvą aptarimas, integracijos priemonės, įgyvendinamos skubotai ir neatsižvelgiant į ekonominę Lietuvos situaciją bei institucines ypatybes, gali turėti neigiamą poveikį Lietuvos ūkio plėtrai. Šiuo metu labai padidėjusi integracijos padarinių konkrečiose reguliavimo srityse vertinimų paklausa ir konkrečių reguliavimo atvejų analizė yra pagrindinė vertinimų kryptis. Šių vertinimų panaudojimas, kuriant tiek integracijos, tiek bendrą ekonominę politiką Lietuvoje, galėtų tapti svarbia jų racionalizavimo priemone.

Literatūra

1. Amsden et. al. *The Market Meets its Match Cambridge Massachussets: Harvard University Press, 1994.*
2. Avery G., Cameron F. *The Enlargement of the European Union. Sheffield: Sheffield Academic Press, 1998.*
3. Balassa B. *The Theory of Economic Integration: An Introduction/Nelsen B. F., Stubb A. (eds.) The European Union. Readings on the Theory and Practice of European Integration. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 1994, p. 125–137.*
4. Balcerowicz L. *Socializmas, kapitalizmas, transformacija, V.: Algarvė, ALF, 1998.*
5. Baldwin R., François J. F., Portes R. *The costs and benefits of eastern enlargement: the impact on the EU and central Europe//Economic Policy, Vol. 24, April 1997.*
6. Begg I. *Regulation in the European Union//Journal of European Public Policy, December 1996, p. 525–535.*
7. *European Bank for Reconstruction and Development. Transition report 1999. Ten years of transition, London: EBRD, November 1999.*
8. *European Commission. Proposal for a Accession Partnership between Lithuania and the EU, Draft, November 1999.*
9. *Foreign Investment Advisory Service, Lithuania. Administrative Barriers, Draft, July 1999.*

*1999 m. gruodžio 24 d. įvykusiame Vyriausybės Europos integracijos komisijos posėdyje pritarta Lietuvos integracijos į ES padarinių įvertinimo metmenims, kuriuos parengė Europos Komitetas. Atlikus metmenyse numatytą įvertinimą, bent pagrindinėse srityse turėtų būti žengtas svarbus žingsnis optimalios Lietuvos integracijos politikos link.

10. Grabbe H. *A Partnership for Accession? The Implications of EU Conditionality for the Central and East European Applicants*, Florence: EUI, RSC WP, Draft, July 1998.
11. *International Monetary Fund, Republic of Lithuania. Staff Country Report, No. 99/73, August 1999.*
12. Lietuvos Vyriausybės nutarimas Nr. 1524, 1998 m. gruodžio 30 d.
13. Lietuvos statistikos departamentas. *Lietuvos užsienio prekyba 1999 I pusmetį, 1999.*
14. Majone G. *State, Market and Regulatory Competition in the European Union: Lessons for the Integrating World Economy*/Moravcsik A. (ed.) *Centralization or Fragmentation? Europe Facing the Challenges of Deepening, Diversity, and Democracy*, New York: A Council on Foreign Relations Book, 1998, p. 94–123.
15. Majone G. (ed.) *Deregulation or Re-regulation? Regulatory reform in Europe and the United States*, London: Pinter Publishers, 1990.
16. Maniokas K. *Politiniai Lietuvos ir ES asociacijos aspektai*/Maniokas K., Vitkus G. (red.) *Lietuvos integracija į Europos Sąjungą. Būklės, perspektyvų ir pasekmių studija, V.: EISC, 1997, p. 11–28.*
17. Maniokas K. *Methodology of the EU Enlargement: A Critical Appraisal, Draft paper, Bona, November 1999.*
18. Martikonis R. *Penkeri Lietuvos ir Europos Sąjungos santykių metai*/Politologija, 1996, Nr. 2, p. 138–159.
19. Masiokas J. *Europos Bendrijų teisė ir Lietuvos teisinė sistema*//Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą strategija. *Tarptautinės konferencijos medžiaga, Vilnius, 1995 m. gruodžio 15–16 d.*
20. Morita T. *The Hidden Growth Potential of EU Candidates/Transition. The World Bank Newsletter about Reforming Economies, October 1999, Vol. 10, No. 5.*
21. *OECD, Assessing the Impacts of Proposed Laws and Regulations, Paris: OECD, Sigma Papers No. 13, 1997.*
22. Stigler G. J. (ed.) *Chicago Studies in Political Economy, Chicago: The University of Chicago Press, 1988.*
23. Vilpišauskas R. *Lietuvos ir Europos Sąjungos prekyba*/Maniokas K., Vitkus G. (red.) *Lietuvos integracija į Europos Sąjungą. Būklės, perspektyvų ir pasekmių studija, V.: EISC, 1997, p. 29–48.*
24. Vilpišauskas R. *Regioninė integracija Europoje: Baltijos šalių ekonominio bendradarbiavimo analizė*//Politologija, 1999, Nr. 2, p. 57–117.
25. Vilpišauskas R., Steponavičienė G. *Winners and Losers of EU Integration in Central and Eastern Europe: The Case of the Baltic States. Economic part, V.: Lithuanian Free Market Institute, Draft, November 1999.*
26. Wallace H., McGowan F. *Towards a European regulatory state*//*Journal of European Public Policy, December 1996, p. 560–576.*
27. Wienert H. *Regulation and Industrial Competitiveness: A perspective for regulatory reform, Paris: OECD, OCDE/GD(97)133, 1997.*
28. *World Bank, World Development Report 1996. From Plan to Market, Oxford: Oxford University Press, 1996.*
29. *World Bank, Estonia. Implementing the EU Accession Agenda, Washington, D. C.: World Bank, 1999.*
30. Young A. R., Wallace H. *Regulatory Politics in the European Union: Weighting Civic and Producer Interests, Manuscript submitted to Manchester University Press, October 1999.*
31. Zloch-Christy I. (ed.) *Eastern Europe and the World Economy: Challenges of Transition and Globalization, Cheltenham: Edward Elgar Publishers Ltd., 1998.*

Straipsnis gautas 1999 m. gruodžio mėn.

Priimtas spaudai 2000 m. sausio mėn.

Summary

LITHUANIA'S INTEGRATION INTO THE EUROPEAN UNION: IMPACT ON ECONOMIC POLICY AND REGULATION

Ramūnas Vilpišauskas

The article analyzes the link between economic transformation of Lithuania and its integration into the European Union (EU). By employing insights from theories of transition, economic integration, regulation and policy analysis, it presents a categorization of integration impact of Lithuania's economic reforms, namely

stabilization, liberalization, privatization and institutional reforms. Since the start, Lithuania's integration into the EU has had a positive direct and indirect impact on economic reforms. Currently, when Lithuania faces a prospect of accession negotiations, the impact of integration measures and the external actors such as European Commission on structural reforms and public policy is likely to become stronger. The policy decisions are directly influenced by adoption of EU *acquis* which has been developed in the EU and in some cases does not present an optimal policy for a transition country. Moreover, while being influenced by the policy decisions of the EU but not being a member, Lithuania faces a problem of "regulation without participation". The article discusses in more detail the features of EU regulation model, and the difficulties of implementing it in Lithuania. The main problems arise from the much lower level of economic development of Lithuania when compared to the EU; a weak implementation stage of policy making in Lithuania which, however, is the main chain in regulatory processes in the EU; the absence of cost-benefit analysis in Lithuanian public institutions which would allow to choose the best methods of implementing EU directives; a low knowledge of regulatory instruments; and a strong possibilities for "regulatory capture" by interest groups. Although there are still many uncertain variables such as EU internal policy reforms, lack of information on how Lithuanian norms are likely to change after introduction of the *acquis*, and how will *acquis* be implemented in Lithuania, the article concludes with measures needed to form an optimal integration strategy.

EKONOMIKOS MOKSLŲ KŪRIMASIS LIETUVOJE XVIII–XIX a. SANDŪROJE

Egidija Laumenskaitė

LMA Ekonomikos institutas
Goštauto g. 12, LT-2600 Vilnius
El. paštas: elaumens@takas.lt

Straipsnyje apžvelgiamas ekonomikos mokslo kūrimosi Lietuvoje laikotarpis, ekonominių disciplinų dėstymo pradžia Vilniaus universitete ir žymiausių to meto ekonominės minties propaguotojų pažiūros.

Pagrindiniai žodžiai: prigimtinė teisė; fiziokratų; politinė ekonomija; kameralistika; žemės ūkis; baudžiava; prekyba.

Antrajam laikotarpiui, reikšmingam ekonominės minties raidos požiūriu (pirmąjį apžvelgėme trečiame 1999 m. numeryje), būdinga tai, kad būtent tuo metu susiformavo ekonomikos mokslas Lietuvoje, o fiziokratų ekonominė teorija tapo oficialia mokymo disciplina Vilniaus universitete. Šią aplinkybę reikėtų truputį plačiau aptarti, kadangi tai reikšmingas faktas ne tik Lietuvos, bet ir pasaulio ekonominės minties istorijai.

1773 m. panaikintas Jėzuitų ordinas, ir Vilniaus akademija perėjo Edukacinės komisijos žinion. Buvo pertvarkyta švietimo sistema, o 1781 m. įsteigtoje Moralės mokslų kolegijoje (fakultete) pradėtas dėstyti prigimtinių teisės kursas. Pirmasis šio kurso profesorius buvo Jeronimas Stroinovskis, kuris pirmasis pasaulyje šią akademinę discipliną 1783–1793 m. dėstė fiziokratų ekonominės teorijos pagrindu. Skaitytas kursas išdėstytas 1785 m. išleistoje jo knygoje „Prigimtinių, politinių teisės, politinės ekonomijos ir tautų teisės mokslas“ (toliau – „Prigimtinių teisės... mokslas“) [11]. Ši knyga tapo plačiai pripažintu prigimtinių teisės vadovėliu (susilaukė penkių leidimų), 1809 m. Peterburge buvo išleista rusų kalba.

Fiziokratų teorijos tapimas akademinė disciplina ir jos išsilaikymas Vilniaus universitete net dvidešimt septynerius metus (1783–1810 m.) buvo išimtinis reiškinys Europos aukštojo mokslo istorijoje. Net Prancūzijos universitetuose žymaus F. Kenė teorija niekada nebuvo užėmusi tokios padėties. Fiziokratų teorijos dėstymą Edukacinė komisija buvo įtraukusi net į gimnazijų vyresniųjų klasių programą. Pažymėtina, kad poetas Adomas Mickevičius, mokytojaudamas Kauno gimnazijoje, greta kitų disciplinų dėstė ir politinę ekonomiją J. Stroinovskio knygos pagrindu. Panašus prigimtinių teisės kursas buvo dėstomas ir Krokuvos universitete, kur keletą metų jį skaitė lenkų fiziokratas A. Poplavskis.

Fiziokratų teorijos populiarumą Lietuvoje pirmiausia nulėmė socialinės ekonominės krašto sąlygos: paaštrėję baudžiaviniai santykiai, silpna buržuazija ir liberaliai nusiteikusių dvarininkų didėjantis aktyvumas. Juk fiziokratų teorija iš esmės gynė stambių žemvaldžių interesus, žemės ūkyje išvėlgė našaus darbo šaltinį, todėl buvo labiau priimtina į žemės ūkį orientuotai ekonomikai. Ne mažesnę reikšmę turėjo glaudūs kultūriniai ir asmeniniai ryšiai su Prancūzija bei fiziokratais. Kai kurie Lietuvos didikai (pakancleris J. Chreptavičius, Vilniaus vyskupas J. Masalskis) palaikė asmeninius ryšius su prancūzų fiziokratais, kurie lankydavosi Lietuvoje ir Lenkijoje, o uolus F. Kenė mokinys P. S. Diuonas de Nemuras net dalyvavo Edukacinės komisijos darbe. Beje, tuo metu dar netapęs garsenybe, prancūzų ekonomistas Ž. Sismondis buvo atsiuntęs savo referatą konkursui profesoriaus vietai užimti Politinės ekonomijos katedroje Vilniaus universitete. Savo darbe Ž. Sismondis jau gynė A. Smito ekonomines pažiūras,

■ Egidija Laumenskaitė – socialinių mokslų daktarė, Lietuvos mokslų akademijos Ekonomikos instituto vyresnioji mokslinė bendradarbė.

Veiklos sritys: ekonominių teorijų istorija, Lietuvos ekonominė mintis.

todėl tai, matyt, ir buvo ta priežastis, dėl kurios buvo atmesta jo kandidatūra. Rektoriaus pareigas ėjusio (1799–1806 m.) J. Stroinovskio turbūt negalėjo patenkinti tokios būsimo profesoriaus pažiūros. Todėl šiuo atveju dar labiau išryškėja, jog paties J. Stroinovskio asmenybė, jo įtaka aukštojoje mokykloje turėjo didžiulę reikšmę, kad fiziokratų ekonominės teorijos pagrindu ekonomikos mokslas Lietuvoje įgijo ekonominės teorijos, o ne kameralistikos* kryptį, kaip tai vyko daugelyje universitetų (pavyzdžiui, Tartu universitete vietoj Politinės ekonomijos katedros buvo įsteigta Kameralistikos katedra, panašios tendencijos reiškėsi Maskvos universitete, ir būtent kameralistika jau buvo įsivyravusi Vokietijos universitetuose).

Kaip minėta, prigimtinės teisės kursą J. Stroinovskis pradėjo dėstyti 1783 m. Tai, kad ši disciplina plačiai apėmė ir ekonominius pagrindus, nulėmė, jog Vilniaus universitete anksčiau negu kitose aukštosiose mokyklose politinė ekonomija tapo savarankiška disciplina. 1803 m. politinė ekonomija išskiriama iš bendro prigimtinės teisės kurso ir įteisinama savarankiška Politinės ekonomijos katedra. Tai yra reikšmingas faktas ne tik Lietuvos mokslo istorijoje: *pirmą kartą pasaulyje aukštosios mokyklos mokymo planuose politinė ekonomija įtvirtinta kaip savarankiška akademinė disciplina*. Žinia, kad, rengiant naują universiteto statutą, aktyviai dalyvavo J. Stroinovskis kaip rektorius (caro Aleksandro įsaku Vilniaus vyriausioji mokykla 1803 m. pervadinta Imperatoriškuoju universitetu; buvo patvirtintas naujas statusas ir peržiūrėtos pagrindinės disciplinos). Šiek tiek vėliau politinės ekonomijos katedros buvo įkurtos ir kituose universitetuose, kur ekonomikos pagrindų kursas kartais buvo įtrauktas į moralės filosofijos discipliną. Nors XIX a. pradžioje Maskvos universitete pradėta dėstyti ekonomikos mokslus, bet fiziokratizmas nebuvo populiarus. Ten iš karto plito A. Smito ekonominė teorija, todėl netrukus ir Vilniaus universitetas turėjo atverti jai duris. Šiuo atveju tai buvo naudingas žingsnis pirmyn teorinio pažinimo link, o studijuojantys įgijo galimybių plačiau pažinti įvairias ekonomines teorijas. Neatsitiktinai vėliau skaitomas politinės ekonomijos kursas Vilniaus universitete apėmė ir gana plačią istorinę ekonominių teorijų raidos apžvalgą. Taip politinės ekonomijos kursą trečiąjį XIX a. dešimtmetį dėstė Jonas Vaškevičius, pradėdamas Ksenofonto, Ptolemėjaus, Aristotelio ekonominių pažiūrų apžvalgą ir baigdamas XIX a. pradžios ekonomistų darbus.

Taigi XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje Lietuvoje, Vilniaus universiteto prieglobstyje, kuriama ekonominio lavinimo atmosfera, dėstomos ir interpretuojamos ekonominės teorijos.

J. Stroinovskio minėta knyga „Prigimtinės teisės... mokslas“ tapo fundamentaliu fiziokratų mokymo darbu Lietuvoje. Politinius ir socialinius klausimus autorius plėtojo gana kūrybiškai, pritaikydamas Lietuvos sąlygoms, o ekonominių klausimų jis negilino ir net šiek tiek paprasčiau traktavo ekonomines kategorijas, bet nuosekliai ir suprantamai juos dėstė Lietuvos skaitytojui.

Nereikėtų pamiršti, kad XVIII a. antrojoje pusėje fiziokratų mokymo atsiradimas Prancūzijoje turėjo jau stiprų ekonominį pagrindą: sparčiai didėjo kapitalas, buvo plačiai naudojamas samdomasis darbas manufaktūrose, kūrėsi stiprus fermerių sluoksnis žemės ūkyje. Lietuvoje ir toliau viešpatavo baudžiavinė sistema, silpna pramonė, o lupikiškos operacijos dar nebuvo įgijusios skolinamojo kapitalo formos. Todėl ir daug ekonominių klausimų, kurie buvo plačiai aptariami fiziokratų Prancūzijoje, J. Stroinovskis neįtraukė į savo apžvalgos ratą (pavyzdžiui, nenagrinėjo skolinamojo kapitalo, darbo užmokesčio klausimų). O ir aptarinėdamas grynai ekonominius klausimus, tokius kaip prekės vertė, nuosavybė, jis neplėtojo jų turinio. Tenka pripažinti, kad M. Smigleckis, būdamas pirmiausia taip pat teologas, filosofas, akademinio sluoksnio atstovas, XVI a. pabaigoje parašytoje savo knygoje „Apie palūkanas...“ (žinoma, pasirinkęs labai konkretų analizės objektą) nuodugniau ir kūrybiškiau analizavo atskirus ekonominius reiškinius. Ankstesniame straipsnyje (Pinigų studijos, 1999, Nr. 3.) pažymėti jo originalių išvalgų ir ekonominės analizės metmenys.

*Kameralistika – specialūs ekonominių žinių kursai, kaip tvarkyti ir administruoti konkrečias ūkio sritis (rūmų, išdo, miestų ir pan.). Šie kursai jau viduramžiais buvo dėstomi Vakarų universitetuose, ypač paplito XVII–XVIII a. Vokietijos aukštosiose mokyklose.

J. Stroinovskio veikalui būdingas platus tyrimo objektas – teisės, politikos ir ekonomikos klausimai bei žmonių tarpusavio santykių normos šiose srityse, – tačiau nėra nei polemikos šiais klausimais, nei faktinės medžiagos. Tai iš esmės buvo vadovėlinio pobūdžio darbas. Ekonomikos klausimai aptariami kartu su teisės, politikos ir moralės klausimais. Tačiau ekonominių klausimų aiškinimo pobūdis parodo būtent fiziokratams būdingą stiprią prigimtines tvarkos visuomenėje ir iš jos išplaukiančių tarpusavio žmonių santykių bei vertybių ir net gamtos dėsnių sąsają su gamybos, mainų ir paskirstymo principais. Stengdamasis išlikti ištikimas F. Kenė iškeltiems principams, J. Stroinovskis ekonominių klausimų dėstymą siejo su to meto Lietuvos ūkio problemomis.

Priminsime, kad fiziokratai rėmėsi privačios nuosavybės, laisvos konkurencijos ir prigimtines teisės idėjomis. Teigė, kad pridėtinis produktas (grynasis produktas) sukuriamas vien žemės ūkyje. Pramonė tik perdirba žemės ūkio gėrybes ir nepadidina produktų vertės. Siūlė pakeisti visus tiesioginius ir netiesioginius mokesčius vienu grynojo produkto mokesčiu, kurį mokėtų žemės savininkai. F. Kenė pateikė „Ekonominę lentelę“, kurioje pirmą kartą pamėginta atvaizduoti ekonomiką, kaip sistemą, ir pajamų, jų paskirstymo bei suvartojimo priklausomybę.

Šias visas pagrindines fiziokratų mokymo mintis J. Stroinovskis glaustai išdėstė savo knygoje „Prigimtines teisės... mokslas“ (pateikė ir ekonominės lentelės pavyzdį). Prekybos klausimams (tiek vidaus, tiek užsienio) skyręs daugiau dėmesio, jis plėtojo nuomonę, kad prekyba nesukuria pelno ir skirta tik įvairioms gėrybėms apsikeisti, įsigyjant tas, kurių kraštas negali pasigaminti. Išskeldamas užsienio prekyboje principą – kuo pigiau pirkti svetimas prekes ir stengtis brangiau parduoti savąjas (tuomet galėtume daugiau įsigyti užsienio prekių nepažeisdami reprodukcijos), užsienio prekyboje matė tik vartojimo išplėtimo, o ne pasipelnymo galimybę [11, p. 251–253]. Reikalavimas užtikrinti „pastovią, kaip galima didesnę kainą pirmiesiems pardavėjams ir mažesnę – paskutiniams pirkėjams“ [11, p. 217] pirmiausia tenkino bajorų interesus, kurie dažniausiai atstovavo, viena vertus, siekiančiam brangiau parduoti javus ir kitus žemės ūkio produktus pardavėjui, kita vertus, – siekiančiam pigiau pirkti atvežtus pramonės gaminius pirkėjui. Pirklių vaidmuo buvo sumenkinamas, jų tarpininkavimo paslaugos vertinamos tik tiek, kiek jos buvo naudingos pirmiems pardavėjams ir paskutiniams pirkėjams bei jų gerovei [11, p. 214]. J. Stroinovskis, prisijungdamas prie fiziokratų pozicijos, teigė, kad amatai patys nesukuria vertės, bet jų klestėjimas šaliai naudingas, kadangi tuomet reikia mažiau pirkti užsienio prekių. Kartu jis pasisakė už laisvą prekybą, nereglamentuojamą jokių suvaržymų prekybos politiką, kadangi suvaržymai gali tik žalos padaryti [11, p. 257]. Amatų klestėjimą savo ruožtu skatina laisva prekyba, vienodos konkurencijos sąlygos, monopolijų nebuvimas [11, p. 261]. Tai buvo akivaizdi opozicija merkantilizmui.

Skaitant knygą „Prigimtines teisės... mokslas“ matyti, kad J. Stroinovskis jau žinojo A. Smito veikalą ir buvo susipažinęs su jo pažiūromis, tačiau tai J. Stroinovskio nėra kiek neatitraukė nuo fiziokratų sistemos išpažinimo. Tas visgi rodo, kad J. Stroinovskis pirmenybę teikė prigimtinėi teisei, o ne ekonomikai. Jis, kaip teologas, nelabai buvo linkęs gilintis į naujas ekonomines idėjas, o fiziokratų mokymą pirmiausia vertino todėl, kad šis derinosi su natūraline santvarka ir iš jos išplaukiančiais amžiniais dėsniais.

Prigimtinė teisė nuo seniausių laikų buvo pasitelkiama socialiniams ir ekonominiams santykiams vertinti. Šios doktrinos interpretacijų lankstumas pirmiausia atspindi pačių visuomeninių santykių kitimą. Prigimtinė teisė, vyravusi antikos ir viduramžių laikais, akcentavo tai, kaip žmogus turi gyventi (žmogaus pareigos išskėlimas), o naujais amžiais – grindė kiekvieno asmens, jo veiklos laisvės principus, kaip natūraliai kylančius iš jo prigimties. Iš čia buvo kildinamas ir žmogui įgimtas nuosavybės jausmas.

J. Stroinovskis propagavo jau naujų amžių prigimtines teisės sampratą, žmogaus teisę į asmeninę ir privatinę nuosavybę ir, kaip ir fiziokratai, laikė tai suderinama su socialine nelygybe. F. Kenė rašė: „Iš principo šita nelygybė (socialinė – E. L.) negali

būti nei teisinga, nei neteisinga; ji išplaukia iš žinomos gamtos dėsnių tvarkos, ir žmonės, neturėdami galimybių suvokti aukščiausiojo sumanymų, kuriuos jis turėjo kurdamas visatą, negali pakilti iki nekintamų taisyklių suvokimo“ [4, p. 78].

Fiziokratų mokymas buvo glaudžiai susijęs su religine pasaulėžiūra. O tai, kad Vilniaus universitetas ilgiausiai pasaulyje buvo fiziokratizmo tvirtovė, labiausiai lėmė senos scholastikos tradicijos, kurios buvo gyvos čia ir panaikinus Jėzuitų ordiną bei pertvarkius aukštąją mokyklą.

Kiek kitaip negu fiziokratai, J. Stroinovskis kėlė ir aiškino tuo metu ypač aktualius šaliai politinius klausimus. Valdžios klausimą, kuriam F. Kenė skyrė daug dėmesio, o to meto Lietuvoje buvo ypač aktualus, J. Stroinovskis aiškino ir vertino atsiribodamas nuo Prancūzijos aktualijų ir išreikšdamas pažangiųjų Lenkijos–Lietuvos reformatorių interesus.

F. Kenė teigė, kad natūralios visuomeninės tvarkos principus geriausiai atitinkanti vyriausioji valdžia yra apšvietęs, susipažinęs su natūralinės santvarkos dėsniais ir jais besivadovaujantis monarchas. J. Stroinovskis pabrėžė, kad kiekvienos nacijos konkrečios gyvenimo sąlygos nulemia Vyriausybės formą ir sudėtį. Kad ir kam būtų pavesta valdžia, – vienam asmeniui ar organui, susidedančiam iš tam tikro skaičiaus asmenų, – ji privalo remtis principais, neprieštaraujančiais natūralinei santvarkai ir iš jos išplaukiančioms tautos ir vyriausios valdžios tarpusavio pareigoms bei teisėms [5, p. 151].

Baudžiavinė valstiečių priklausomybė J. Stroinovskiui iš esmės nebuvo priimtina: jis ne kartą akcentavo vienodą kiekvieno žmogaus prigimtį ir lygią teisę į asmeninę bei privatinę nuosavybę. Tačiau baudžiovos kritika J. Stroinovskio knygoje buvo grynai etinio pobūdžio, nekelianti konkrečių reikalavimų. Šiuo požiūriu jo brolio Valerijono Stroinovskio Vilniuje išleistoje knygoje „Apie dvarininkų sutartis su valstiečiais“ (1808 m.) buvo formuluojami jau konkretni reikalavimai: autorius siūlė nuomoti valstiečiui sklypą už atodirbius, suteikti valstiečiui teisę užleisti savo žemės sklypą kitam asmeniui, tačiau dar nepritarė laisvai valstiečių migracijai. V. Stroinovskio knyga sukėlė plačių diskusijų Lietuvos visuomenėje, buvo čia labai populiarė, nors pats autorius Lietuvoje negyveno (didžiąją savo gyvenimo dalį V. Stroinovskis praleido Peterburge).

Lyginant M. Smigleckio ir V. Stroinovskio siūlymus dėl asmeninių valstiečių laisvių išplėtimo, tenka pripažinti, kad XVI a. pabaigoje M. Smigleckio reikalavimai buvo net šiek tiek radikalesni. O A. Volanas jau XVI a. pabaigoje, remdamasis prigimtinė teise, reikalavo reformuoti LDK įstatymus, kaip pažeidžiančius prigimtinę žmogaus lygybę.

J. Stroinovskio knyga „Prigimtinės teisės... mokslas“ reikšminga buvo tuo, kad XVIII a. pabaigoje atnešė į Lietuvą fiziokratų ekonominį mokymą ir parengė gerą dirvą plėtoti ekonominių klausimų polemikai.

1775 m. popiežius Pijus VI savo enciklikoje „Inscrutabile“ ragino dvasiškius aptarti ir visuomeninius klausimus aiškinant evangelines tiesas. Bažnyčiai, kaip stambiai žemvaldei, buvo aktualūs ekonominės raidos klausimai. O fiziokratizmo pozicija, ginanti stambių žemvaldžių interesus ir kartu suteikianti erdvės naujų kapitalistinių santykių plėtotei žemės ūkyje, buvo Bažnyčiai priimtinausia iš visų tuo metu buvusių ekonominių mokymų (merkantilistų ir A. Smito ekonominės pažiūros griovė daugelį moralės filosofijos postulatų). Kai kurias fiziokratų idėjas Lietuvoje tuo metu kėlė kunigai net savo pamoksluose.

Ypatingo dėmesio nusipelnė XVIII a. pabaigos pamokslininkų Mykolo Karpavičiaus ir Vilhelmo Kalinskio baudžiovos kritika Lietuvoje. Jie, remdamiesi prigimtinės teisės idėjomis, propagavo valstiečio asmens laisvės idėjas, visuomeninės sutarties teoriją: iš prigimties kiekvienas žmogus priklauso pats sau, ir valstiečių vergija Lietuvoje „negali būti pateisinama jokiais įstatymais – nei prigimtinės teisės, nei religinių normų, nei politinių įstatymų“ [2, t. 2, p. 235]; be to, pavaldinių vergija „yra žalinga šaliai, dvarininkams ir patiems pavaldiniams“ [2, t. 3, 6]. M. Karpavičius siūlė santykius, pagrįstus neekonominė prievarta, pakeisti dvarininko ir valstiečio ekonomine sutartimi. Panašiai savo mintis dėstė ir V. Kalinskis: valstietis privalo tapti laisvas, bet žemės nuosavybė

turi pasilikti dvarininkų rankose; taigi valstietis tampa žemės nuomininku, o dvarininkas turi teisę iš valstiečio reikalauti žemės teikiamo grynojo produkto – činšo. Tokie santykiai, šių pamokslininkų, kaip ir visų fiziokratų, nuomone, leis didėti žemės ūkio efektyvumui, turtėti žemdirbiams ir kilti visos visuomenės gerovei. Beje, visuomeninės sutarties teoriją, kaip valstiečio ir dvarininko ekonominių santykių pagrindą, argumentuotai propagavo Vilniaus akademijos profesorius A. Olizarovijus jau XVII a. viduryje.

M. Karpavičius ir V. Kalinskis konservatyviai nusiteikusiems bajorams per pamokslus aiškino, kad jie neturi tikslo silpninti bajorų ekonominės ir politinės padėties, bet, atvirkščiai, nori sustiprinti ją. M. Karpavičius klausė: „Kur daugiau įvyko maištų ir kraujo praliejimo – ar ten, kur piliečiai laisvai, taikingai ir teisėtai suvartoja gėrybes, ar ten, kur despotizmas ir spauda įbruko vargdieniams į rankas ginklą, sukėlė drąsą, pagaliau atnešė negalintį spaudos pakęsti sielvartą“ [2, t. 3, p. 36–37]. Ir pats atvirai atsako: „<...> pasisakyti prieš pavaldinių vergiją, tai nėra tas pats, kas siekti pavaldumo panaikinimo <...>, tai nereiškia silpninti liaudies paklusnumo ponams, bet reiškia dar labiau priirti ją prie ponų ir tada ne vergijos kartėlio bei pančių būdu, bet nurodant jai jos pačios laimės kelią ir už tai nusipelnant jos meilės ponams [2, t. 2, p. 234–235].

Šie pamokslai, labai svarbūs XVIII a. pabaigoje (tik pavieniuose ūkiuose valstiečiams buvo suteikta asmeninė laisvė, kai ketverių metų Seimas (1788–1792 m.) atmetė valstiečių asmeninės laisvės klausimą), išliko aktualūs dar didžiąją XIX a. dalį.

Ekonominio gyvenimo pakilimas XVIII a. pabaigoje (nepaisant didelių politinių neramumų) kūrė gana radikalią ekonominių pertvarkymų aplinką. 1791 m. priimtas įstatymas, leidžiantis bajorams verstis prekyba, liudijo apie seno požiūrio į bajorų luomą griuvimą. Viešai pasigirsdavo reikalavimų atleisti valstiečius nuo baudžios (vėl 1817 m. Vilniaus gubernijos bajorų seimelyje), taip pat raginimai investuoti kapitalą į pramonę ir sutelkti dėmesį į gamybos bei prekybos plėtotę. Tai savo ruožtu sudarė sąlygas plisti ir domėtis A. Smito teorija.

F. Kenė sistema į Lietuvą atėjo iš Prancūzijos tiesiai ir gana gryna, o A. Smito teorija čia plito šiek tiek pakitusi. Ji pradėta Lietuvoje populiarinti tuo metu, kai jau buvo paplitusios D. Rikardo, Ž. B. Sėjaus, T. R. Maltuso idėjos.

Šiuo ekonominės minties pakilimo laikotarpiu Lietuvoje šalia J. Stroinovskio reikėtų išskirti dar du mokslo vyrus, kurie savo darbais ir ypač akademinė veikla labiausiai prisidėjo prie ekonomikos mokslo kūrimo ir skleidimo Lietuvoje. Vienas iš jų – jau minėtas Jonas Vaškevičius, dėstęs politinės ekonomijos kursą nuo 1824 m. iki universiteto uždarymo (1832 m.) ir propagavęs daugiausia A. Smito teorijos pagrindus (anksčiau A. Smito teoriją universitete skaitė J. Znoska pagal Getingeno universiteto profesoriaus G. F. Sartorijaus knygą „Tautos turto pagrindai ir valstybės ūkis, sekant Adomo Smito teorija“). Kitas – Mykolas Očapovskis, dėstęs žemės ūkio disciplinas Vilniaus universitete nuo 1822 m. iki jo uždarymo. Pastarąjį galima būtų laikyti žemės ūkio ekonomikos pradininku Lietuvoje.

J. Vaškevičius garsėjo savo plačiu politinės ekonomijos kursu Vilniaus universitete. Yra išlikę vieno studento 1825–1826 m. paskaitų konspektai. Akivaizdu, kad ypač plačiai buvo svarstomos XIX a. pradžios ekonomistų pažiūros, tačiau kurso struktūra rodo, kad remtasi A. Smito teorija. Yra žinoma, kad nemažai J. Vaškevičiaus darbų ir sumanymų liko rankraščiuose ir mūsų nepasiekė.

J. Vaškevičius daug padarė, kad Lietuvą pasiektų naujos Vakarų Europos ekonominės pažiūros. XIX a. pirmaisiais dešimtmečiais Vilniuje leidžiamame periodiniame leidinyje „Dziennik Wileński“ buvo spausdinama gana nemažai straipsnių ekonominiais klausimais. J. Vaškevičius pats vertė ir populiarino užsienio ekonomistų darbus. 1823 m. „Dziennik Wileński“ išspausdino pagrindinius J. Vaškevičiaus straipsnius „Apie įvairias politinės ekonomijos sistemas“ ir „Civilizacijos teorija“. Šie darbai buvo ne tiek originalios studijos, kiek didžia dalimi autoriaus pritarimas vokiečių ekonomistų (ypač H. Štorcho) pažiūroms, revizavusioms A. Smito idėjas, ir jų komentavimas. Minėtuose straipsniuose

J. Vaškevičius suformulavo savo esmines teorines nuostatas. Aptardamas pagrindines ekonomines teorijas – merkantilizmą, fiziokratizmą ir A. Smito mokymą, – įvardija jas kaip „pirkliškąją“, „žemdirbystės“ bei „pramoninę“ sistemas ir pripažįsta paskutiniąją. Jis bene ryškiausiai atsitraukė nuo fiziokratų mokymo ir vėliau daugiausia dėmesio skyrė konkrečioms ekonomikos klausimams nagrinėti. Parašė tuo metu labai reikalingą, beveik vadovėlinio pobūdžio darbą „Mokslas apie prekybą“ (1830 m.), nedidelės apimties darbą „Bankų istorija“ (1838 m.), išvertė ir papildė savo mintimis H. P. Suzanės knygą „Pramonės ekonomikos pagrindai, išdėstyti pokalbių forma“ (1836 m.).

J. Vaškevičius, labai vertindamas A. Smito ekonomines pažiūras, kai kuriais klausimais nesutiko su didžiuoju ekonomistu ir net pažymėjo, kad A. Smito veikalas „Tautų turtas“ nėra sistemiškas. Vilniaus profesorius nesutiko su A. Smito teiginiu, kad darbas yra vertės matas. Jam labiau buvo priimtinas H. Štorcho požiūris, kad prekės vertė pirmiausia nulemia jos naudingumas. J. Vaškevičius plačiai aptarė gamybinio ir negamybinio darbo klausimus, taip pat nesutikdamas su A. Smito apibrėžimais. Jam vėlgi buvo priimtinesnė H. Štorcho „civilizacijos teorija“, kuri gerokai išplėtė A. Smito pateiktą gamybinio darbo sampratą, priskirdama įvairių valstybės valdininkų (taip pat ir karininkų), dvasininkų, meno darbuotojų darbą gamybiniam. J. Vaškevičius taip pat manė, kad visas darbas, naudingas visuomenei, kuriantis tiek materialines, tiek nematerialines gėrybes (valstybės saugumas, žmogaus lavinimas), yra gamybinis.

Pažymėtina, kad J. Vaškevičius vengė savo darbuose socialinių klausimų, nenagrinėjo baudžiosios problemų. Valstiečių padėties, kaip ir žemės ūkio klausimų, neaptarinėjo. Gal net vyko savotiškas tyrimo objektų pasidalijimas su ilgamečiu kolega profesoriumi M. Očapovskiu, kuris, būdamas didelis žemės ūkio žinovas, aktyviai propagavo ir pažangius darbo santykius žemės ūkyje, įrodinėjo baudžiavinės sistemos atsilikimą. J. Vaškevičius gilino studijas apie prekybą, kreditą, pramonę.

Jau 1803 m. Vilniaus universiteto visuotiniame susirinkime buvo pritarta pasiūlymui greta moralinių mokslų pradėti dėstyti papildomus statistikos, izdo tvarkymo (finansų) ir prekybos mokslų kursus. Nors šis sumanymas nebuvo įgyvendintas iki universiteto uždarymo, tačiau tokią kryptį – plėsti studentų žinias apie atskiras ekonomikos sritis – J. Vaškevičius ir kiti dėstytojai stengėsi palaikyti plėsdami dėstomus kursus. Beje, statistikos žinias savo kursuose jau aiškino istorikai J. Lelevelis, I. Onasevičius ir kt.

J. Vaškevičiaus knyga „Mokslas apie prekybą“ [13] buvo tuo metu pakankamai išsami tiek teoriniu, tiek praktiniu požiūriu, todėl ir tapo labai populiaru visuomenėje. Be to, ją galima laikyti pirmąja knyga Lietuvoje (pirmąja ir vienintele iki V. Jurgučio darbu), kurioje plačiau apžvelgiami pinigų ir bankų klausimai įvairiose šalyse. Taip pat tai buvo pirmasis Lietuvoje platesnis žinynas (mokymas) prekybininkui, verslininkui.

Knygos pradžioje, aptardamas prekybos formas, kitaip negu fiziokratai, prekybą vertina kaip „gausų šalies turtingumo šaltinį“ [13, p. 4]. Siūlė geriau panaudoti tokios didelės šalies, kaip Rusijos imperija, vidaus prekybos galimybes. J. Vaškevičiaus nuomone, vidaus prekyba gali veiksmingiau patenkinti vartotojų poreikius: mažiau išleidžiama susisiekimui, transportavimui, išvengiama muitų ir pinigų keitimo išlaidų. Taigi vidaus prekyba laisvesnė ir pelningesnė [13, p. 9–11]. Knygoje reiškiamos ekonominės laisvės idėjos tiek prekybos, tiek kredito srityse, pasisakoma prieš dideles palūkanas, kurios pirmiausia žalingos gamybai.

Nagrinėdamas pinigų ir kainų klausimus, J. Vaškevičius sugebėjo derinti įvairias teorines nuostatas. Apibūdindamas pinigų vertę, rašė: „Nukaldinto pinigų vertė priklauso ne nuo to, kokia jam suteikiama forma ar pavadinimas, kaip kai kurie mano, bet nuo to, kiek jis turi grynojo metalo“ [13, p. 33]. Paties metalo kainą siejo su jo gausumu: pavyzdžiui, Portugalijoje, esant gausioms aukso kasykloms, aukso kaina buvo net mažesnė negu sidabro, kai daugelyje kitų Europos šalių auksas vidutiniškai buvo brangesnis už sidabrą 14,5 karto [13, p. 36–37]. Visas kainas skirstė į 1) galutines, 2) rinkos, 3) realias ir 4) pavadintas. Galutinės kainos turinį sudarė pagaminimo sąnau-

dos, o galutine vadino todėl, kad jeigu jau ja negalima parduoti, tai gamyba ir prekyba turi sustoti. Realios ir pavadintos kainos taikomos metaliniams pinigams: reali kaina, kai nurodyta pinigų kaina atitinka monetų vertę, pavadinta – kai neatitinka [13, p. 125].

Knygoje gana išsamiai supažindinama su kitų šalių pinigais, didžiųjų prekybos centrų ir pagrindinių uostų ypatybėmis. Aiškinama daugybė ekonominių kategorijų, taip pat tokios žinios, kurių reikėjo prekybininkui.

Vėliau išleistame nedidelės apimties J. Vaškevičiaus darbe „Bankų istorija“ [12] Lietuvos skaitytojui pateikta glaustų žinių apie pagrindinių pasaulio bankų susikūrimą, kiek plačiau apžvelgiamas Rusijos pinigų institucijų tinklas.

Mykolas Očapovskis Vilniaus universitete kūrė žemės ūkio ekonomikos mokslą ir ypač propagavo žemdirbystės žinias Lietuvoje. Savo straipsniuose, o ypač paskaitose, jis plačiai aptarė Lietuvos žemės ūkio padėtį, jos gerinimo būdus ir buvo tvirtas baudžiavinio ūkio reformavimo šalininkas. M. Očapovskis skleidė racionalios žemdirbystės praktiką, kurios daugiausia įgijo dirbdamas Vokietijoje A. Tėro vadovaujame Míogelino žemdirbystės tyrimo ūkyje. Jis išvertė A. Tėro, J. Biurgerio knygas, papildydamas ir pritaikydamas jas vietos sąlygoms.

Iš nagrinėjamo laikotarpio autorių, rašiusių ekonominiiais klausimais Lietuvoje, M. Očapovskis paliko didžiausią darbų palikimą. Visuose savo darbuose nagrinėjo vienus ar kitus žemės ūkio aspektus, tačiau nebuvo agrarininkas siaurąja prasme. Plačiai susipažinęs su to meto ekonominėmis teorijomis, jis siejo bendrus ekonomikos klausimus su krašto ekonominio vystymosi ypatybėmis. Jo didelis nuopelnas yra tas, kad, dėstydamas įvairias žemės ūkio disciplinas (naujus žemdirbystės ir ūkio organizavimo principus, žemės ūkio pajamų ir išlaidų apskaitą), aiškino atskirų ūkio šakų sąsajas su bendra ekonomikos teorija.

Laikydamas žemės ūkį svarbiausia tautos ūkio šaka, M. Očapovskis nebuvo fiziokratas. Savo paskaitose kritikavo tiek merkantilistus, tiek fiziokratų už jų vienpusišką pažiūrą. Jis teigė, kad visos ūkio šakos gali būti tautos turto šaltinis, o konkrečios šakos vaidmuo ūkyje priklauso nuo konkrečių kiekvienos šalies sąlygų. Tačiau pirmenybę teikė žemės ūkiui. Jis rašė: „visada buvo aišku, kad žemdirbystė, kaip verslas, turintis tikslą pagaminti pagrindines žaliavas, yra pirminė priemonė žmogaus poreikiams patenkinti: yra ta svarbiausioji viso didžiulio žmonių gyvenimo bendruomenėje grandis, kurią nutraukus būtų pakirsta visa bendruomenės tvarka ir žmonių egzistencija“ [9, p. 2]. Taigi žemės ūkio gaminiai patenkina būtiniausius žmogaus poreikius. Be to, kapitalo investavimas į žemės ūkį yra naudingiausias tiek kapitalo savininkui, tiek visai šaliai, kadangi kapitalas ne tik lieka savo šaly, bet jo negali sunaikinti nei revoliucijos, nei karai. Pelnas iš žemės ūkio taip pat yra pats pastoviausias, o nuo ko priklauso tautos turtas, konkretaus atsakymo patarė ieškoti kameraliniuose moksluose (valstybės finansuose, prekyboje, žemės ūkyje ir pan.) [8, p. 95–97].

Pagrindinį Lietuvos turto šaltinį matydamas žemės ūkyje, kantriai aiškino samdomojo darbo pranašumus. Pažymėtina, kad baudžiavos kritika Lietuvoje plačiausiai ekonomiškai pagrįsta buvo M. Očapovskio. Jis net ėmėsi žygių praktiškai įrodyti Lietuvos bajorams samdomo darbo veiksmingumą (įsigijo apleistą palivarką Renavos dvare Žemaitijoje, kur valstiečiams leido savo atodirbiais padengti metinį činšą; jau kitais metais norinčiųjų gerokai padaugėjo). M. Očapovskis siekė įtikinti, kad samdomasis darbas naudingas ne tik darbininkui, bet, svarbiausia, ir žemės savininkui; įrodinėjo neekonomine prievarta pagrįsto ūkio nepajėgumą, vadovaudamasis jau kapitalistinio ūkio kategorijomis ir aiškindamas kapitalistinio ūkio organizavimo pranašumus. Vartojo terminą „darbo kaina“, kurią apibrėžė kaip vartojimo reikmenų minimumą darbininkui ir jo šeimai pragyventi, darbo apmokėjimą, priklausantį nuo darbo kokybės ir kiekybės, apeliavo į privatinį žemės savininko interesą. Šalia būtinos žemės ūkio našumui pakelti sąlygos – perėjimo prie samdomo darbo – daug dėmesio skyrė pažangesniems žemės įdirbimo būdams propaguoti, geresnei gamybos technikai taikyti. Kritikavo trilaukę

žemės įdirbimo sistemą, aiškino, kad pastovias pajamas gali užtikrinti tik daugiašakis ūkis, todėl ragino dvaruose plėsti gyvulininkystę, auginti technines kultūras.

Į žemės ūkį M. Očapovskis jau žvelgė kaip į „kiekvieną kitą prekybos ir verslo įmonę“, kurios tikslas – garantuoti kuo didesnę pelną. O žemės ūkiui, kaip verslui, dabar reikia ne tik žemės, bet ir kapitalo bei talentų [8, p. 200]. Kapitalas – tai investicijos, agrotechnika, talentai – darbo ir gamybos organizavimas, apskaitos kokybė ir kt. Siūlė steigti pavyzdinius specializuotus ūkius tam, kad žemvaldžiai galėtų įsitikinti jų veiksmingumu. Į klausimą, kokie ūkiai – dideli ar maži – naudingesni kraštui, kurį, kaip pažymi M. Očapovskis, užduoda daugelis politinės ekonomijos specialistų, atsakė nevienareikšmiai. Ten, kur žemė nevertinga, o darbas brangus (dėl žmonių trūkumo), derlius gaunamas žemės plotų dėka, bet kur žemė brangi, o darbas pigus – ją reikia taip įdirbti, kad iš mažesnio ploto su didesnėmis darbo sąnaudomis būtų gaunamas ne mažesnis derlius [7, p. 95–96]. Be to, visur yra naudingas darbo pasidalijimas: didesniems ūkiams, pavyzdžiui, vertingiau auginti avis, o mažesniems ūkiams – verpti ir perdirbti vilnas [7, p. 97–98].

Didelį palikimą sudaro M. Očapovskio knygos apie dirvožemį, atskiras žemės ūkio kultūras, jų auginimą, gyvulininkystės rūšis. Jis manė, kad pažangiam ūkininkavimui reikia įvairiapusio ūkininkų lavinimo, be to, prieš važiuojant į kitas šalis mokytis naujovių, būtina labai gerai pažinti savo krašto ypatybes [9, p. 2]. Taigi 1819 m. įkurtoje Vilniaus universiteto Žemės ūkio katedroje greta žemės ūkio disciplinų plėtimo buvo kuriami žemės ūkio ekonomikos pagrindai. Pastarąją kurso dalį M. Očapovskis vadino „žemdirbystės verslo teorija“ ir net keliuose savo darbuose primindavo, kad tai – mokslas apie santykius ir panaudojimą visų tų būdų bei priemonių, kuriomis sparčiausiai gali būti gaminami produktai, siekiant gauti daugiau grynujų pajamų. „Grynosiomis pajamomis laikome visų metinių pajamų arba per metus iš žemės gauto derliaus ir įdėtų jam gauti lėšų skirtumą“ [10, p. 2].

Mokydamas studentus, M. Očapovskis neapsiribojo auditorine veikla: padėjo daug pastangų, kad prie Vilniaus universiteto būtų įsteigtas mokomasis ūkis – savotiškas žemės ūkio institutas, kur studentai galėtų praktiškai patikrinti teorines žinias. Nors universitetas ir įsigijo dvarą, tačiau jis nespėjo išsivystyti į numatytą instituciją. Tam sutrukdė paties universiteto uždarymas.

Taigi, susiformavus ekonominėms disciplinoms ir jas plėtojant Vilniaus universitete, XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje jau buvo plačiai ekonomiškai lavinama Lietuvos visuomenė. Politinės ekonomijos ir Žemės ūkio katedros Vilniaus universitete virto ekonominio liberalizmo idėjų formavimo židiniu. Yra žinoma, kad slaptos Filomatų draugijos nariai Vilniaus universitete aktyviai domėjosi pažangiomis to meto ekonominėmis idėjomis, aptarinėjo jas, rašė referatus, taip pat jas skleidė patys skaitydami paskaitas gimnazijose [3, p. 22]. 1830–1831 m. numalšinus sukilimą Lietuvoje, caro vyriausybė 1832 m. uždarė ir „maištingąjį“ universitetą. Taip buvo pakirstos jau tvirtai įleistos ekonomikos mokslų šaknys Lietuvoje. Tas didžiulis nuveiktas darbas, rengiant naujas ekonomiškai išprususias kartas Lietuvoje, buvo sustabdytas, ir vos ne visam amžiui netekome svarbiausio mokslinės minties židinio.

A. Makarevičius, iš esmės vienintelis nagrinėjęs šį ekonominės minties laikotarpį Lietuvoje, ypač akcentavo J. Stroinovskio indėlį ir Politinės ekonomijos katedros sukūrimo reikšmę. Šie abu momentai tarpusavyje susiję ir, be abejo, labai reikšmingi Lietuvos ekonominės minties istorijoje. Kita vertus, J. Stroinovskio vaidmuo sureikšmintas kaip tikrojo ekonomikos mokslo nešėjo. Marksizmo laikais K. Markso vertinimas ekonomistų, o fiziokratų pastarasis vadino tikraisiais politinės ekonomijos tėvais, darė įtaką daugeliui tyrinėtojų, ypač kai tekdavo vertinti praeities mokslininkus ir jų pažiūras. Šiuo atveju nepasitaikė ideologinių perlenkimų, tačiau, iškelus J. Stroinovskio vaidmenį Lietuvos ekonominės minties raidai, savaime šiek tiek sumenkintas kitų mokslininkų vaidmuo. Juo labiau kad J. Vaškevičius nebuvo nuoseklus net A. Smito šalininkas ir sekė tais, kuriuos K. Marksas priskyrė vulgariems buržuaziniams ekonomistams.

Manytume, kad tiriamu laikotarpiu būtent J. Vaškevičius ir M. Očapovskis savo darbais ir veikla padarė didžiausią indėlį ekonominės minties raidai Lietuvoje. J. Stroinovskis atvėrė duris fiziokratų mokymui ir kartu susidomėjimui ekonominėmis teorijomis Lietuvoje, tačiau jis pats neplėtojo ekonominės minties ir net nepolemizavo su to meto žymiais ekonomistais. Jis nuosekliai perėmė fiziokratų ekonomines idėjas ir gynė jas Lietuvoje. O J. Vaškevičius jau leido studentams plačiau pažinti ir svarstyti Vakarų Europos ekonominės minties palikimą. Jis suprato konkrečių ekonomikos žinių svarbą, kūrė čia prekybos, pramonės, pinigų ir bankų studijų pagrindus. J. Vaškevičius, sakytume, nutiesė tiltą tarp ekonominių teorijų ir kameralistikos mokslų Lietuvoje. Su M. Očapovskiu jie kartu kūrė atskirų ekonomikos mokslo šakų pagrindus Vilniaus universitete.

Šios trys asmenybės tam tikra prasme atstovavo skirtingoms ekonominės minties kryptims: J. Stroinovskis ekonominius klausimus nagrinėjo integruotai visos visuomenės struktūros rėmuose ir neatsiedamas nuo teisės bei moralės dalykų. Sekdamas fiziokratais, gamybos našumą matė tik žemės ūkyje. M. Očapovskis, laikydamas žemės ūkį svarbiausia gamybos šaka, pripažino kitų ekonomikos sričių našumą ir mąstė kaip ekonomistas. Jis ekonomiškai grindė pažangesnių gamybos santykių būtinumą ir plėtotę. J. Vaškevičius prioritetine ūkio šaka jau laikė pramonę, propagavo naujas ekonomines kategorijas ir kapitalistinių santykių raidą. Visi jie buvo pažangių pažiūrų skleidėjai Lietuvoje, griovė prievartinės priklausomybės santykius bei normatyvinį mąstymą ekonomikoje ir gynė laisvą ekonominę veiklą.

Šiame straipsnyje plačiau neaptartas kitų to meto asmenybių indėlis į ekonominės minties raidą Lietuvoje. Tačiau pasirinktas principas (ir dėl straipsnio apimties) – apžvalga kelių iškilusių – gal padės skaitytojui geriau įsiminti bent kai kuriuos vardus iš Lietuvos ekonominės minties istorijos. Panašiai apžvelgsime ir trečiąją ekonominės minties pakilimo laikotarpį Lietuvoje – XX a. tarpukarį arba pirmosios Lietuvos nepriklausomybės metą.

Literatūra

1. *Blaug M. Economic theory in retrospect, Homewood, Ill., 1963.*
2. *Karpowicz M. Kazania w różnych okolicznościach miane, Kraków, 1806, t. 1–3.*
3. *Lietuvos politinės ekonomijos dėstytojų darbai. 1783–1983, V., 1983.*
4. *Laumenskaitė E. Prigimtinės teisės koncepcijos plitimas Lietuvoje//Problemos, 1989, Nr. 40, p. 75–81.*
5. *Makarevičius A. Ekonominės teorijos Vilniaus universitete XVIII a. pabaigoje–XIX a. pradžioje// D. Budrys. Buržuazinių ekonominių teorijų istorijos apybraižos, V., 1971, p. 130–166.*
6. *Makarevičius A. Ekonominė mintis Lietuvoje feodalinio ūkio irimo ir kapitalistinių santykių formavimosi sąlygomis. [V., 1962.]*
7. *Oczapowski M. O nauce gospodarstwa wiejskiego w ogólności, Warszawa, 1834.*
8. *Oczapowski M. Rozpoczęcie kursu gospodarstwa wiejskiego w Cesarskim universitecie Wileńskim//Dziennik Wileński, 1823, t. 1, s. 89–100, 198–215.*
9. *Oczapowski M. Rzut oka na terazniejszy stan gospodarstwa w klimacie północnym, Wilno, 1828, t. 1.*
10. *Oczapowski M. Zasady agronomii chyli nauki o gruntach, w Wilnie, 1819.*
11. *Stroynowski H. Nauka prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomii politycznej i prawa narodów, Wilno, 1785.*
12. *Waszkiewicz J. Historia banków oraz innych celniejszych ustanowień kredytowych, Wilno, 1838.*
13. *Waszkiewicz J. Nauka o handlu, Wilno, 1830.*
14. *Wykłady z ekonomii politycznej [A. Vaškevičiaus paskaitų konspektas, užrašytas studento 1825–1826 m.]. VU Rankr. sk., F2-DC253.*

Straipsnis gautas 1999 m. spalio mėn.

Priimtas spaudai 1999 m. gruodžio mėn.

Summary

THE FORMATION OF ECONOMIC SCIENCES IN LITHUANIA AT THE CONFLUENCE OF THE 18th AND 19th CENTURIES

Egidija Laumenskaitė

The article gives an overview of several important aspects in the development of the economic thought in Lithuania.

At the end of the 18th century, a doctrine of physiocracy started to be lectured at Vilnius university. On that basis, the department of political economy was established in 1803. The professor of the natural law, J. Stroinovskis was the lecturer of the physiocratic system and the key initiator of the first department of political economy in the world (he was also the rector of Vilnius university). At that time most European universities had the departments of cameral science for the studies of economic issues.

There were several reasons for physiocracy to appear as a subject for the studies at Vilnius university. Firstly, close relations of the Lithuanian nobility (J. Stroinovskis in particular) with the French physiocrats and the acceptance of this theory by theologians. The social vision of physiocracy was strongly influenced by the natural law and religion. The doctrine of natural law and scholastics still had strong traditions at Vilnius university. Secondly, the upper class landlords of an agricultural country felt more sympathy for the teachings of physiocrats than for the economic ideas of mercantilists or A. Smith.

J. Stroinovskis' book "The Natural Law..." (1785), where he presented the basics of physiocracy, was used as a text-book in studies and opened the way for broad economic polemic in subsequent decades.

The two other personalities to have made a strong impact on the development of the economic thought in Lithuania were professors of Vilnius university, J. Vashkevichus and M. Ochapovskis. The former advocated the ideas of A. Smith and his later revisers (T. R. Malthus, J. B. Say, especially the German economist H. Shtorch) and developed the priorities of an industrial system. The latter lay the foundations for agricultural sciences in Lithuania. They both combined economic theory with practical economic life preparing the basis for the development of different economic disciplines at Vilnius university.

The closure of Vilnius university in 1832 by the Russian government was an evident disruption of the development of economic sciences in Lithuania.

RUSIJOS IR KITŲ ŠALIŲ VALIUTOS KRIZĖS PAMOKOS

Vladimir Popov

Straipsnyje apibūdinami valiutos krizių tipai, jų kilimo ypatybės besiformuojančiose ir besivystančiose ekonomikose. Autorius atskleidžia Rusijos 1998 m. rugpjūčio mėn. valiutos krizės priežastis, teigia, kad vyriausybė ir centrinis bankas nebuvo pasirengę laiku pereiti prie pinigų politikos stabilizavimo, restriktinės pinigų politikos, o vyriausybės atsisakymas vykdyti skolinius įsipareigojimus (defoltas) ir įmonių bei bankų išsiskolinimo užsieniui aptarnavimo moratoriumas sukėlė ne tik valiutos, bet ir skolinę bei bankų krizę Rusijoje. Aptariami galimi pokrizinės makroekonominės politikos variantai, naujos stabilizavimo programos būtinumas.

Pagrindiniai žodžiai: valiuta, valiutos kursas, valiutos krizė; valstybės skola, defoltas, devalvacija, infliacija, stabilizavimo programa.

Žurnale „Voprosy ekonomiki“ ne kartą publikuoti straipsniai, įrodantys, kad rublio kursas buvo dirbtinai padidintas, kad eksporto ir gamybos augimui skatinti devalvacija ne tik pageidautina, bet ir būtina, o jeigu ji nebus atlikta „iš viršaus“, tai ji, kaip valiutos krizė, įvyks greičiausiai „iš apačios“ [28; 29]. Dabar, po krizės praėjus beveik metams, dauguma ekonomistų sutinka, kad rublio kursas buvo padidintas, tačiau nesutaria dėl rugpjūčio kracho priežasčių.

Daugelis ikikrizinės ekonominės politikos „kūrėjų“ ir 1998 m. rugpjūčio įvykių dalyviai akcentuoja nepalankiai susiklosčiusias aplinkybes, kaip antai: kapitalo pasitraukimą iš Rusijos po antros Azijos krizės bangos 1997 m. spalį, pasaulio naftos kainų sumažėjimą, politinį nestabilumą, Valstybės Dūmos nenorą priimti griežtą anti-krizinę programą 1998 m. liepą ir kt. Tuometinis premjeras S. Kirijenko yra įsitikinęs, kad net 1998 m. liepą buvo galimybė išsisukti, išvengti krizės [33], o buvęs vyriausybės ministras E. Jasin mano, kad krizė „iškilo ne dėl kieno nors blogos valios ar neišmanymo, bet dėl nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių, kurių daugelis mums buvo priešiškos“ [34, p. 7].

Prie ekonominės politikos klaidų, nulėmusių krizės išplitimą, paprastai priskiriamos pastangos išlaikyti biudžeto deficitą 1995–1998 m., t. y. makroekonominio stabilizavimo metu. Tai savo ruožtu buvo neišvengiama biudžeto pajamų sumažėjimo priežastis. „Pagrindinė priežastis, lėmusi finansų krizę, buvo visų Rusijos vyriausybių nesugebėjimas priimti realaus biudžeto ir, svarbiausia, garantuoti, kad jis bus įvykdytas,“ – teigiama Pereinamojo laikotarpio ekonomikos instituto apžvalgoje [31, p. 23]. Pasak Centrinio Rusijos banko (CRB) pirmininko buvusio pavaduotojo S. Aleksašenko, „nėra jokių abejonių, kad Rusijos dabartinė finansų krizė iš esmės yra biudžeto ir skolų pobūdžio“ [27, p. 236]. Jeigu remsimės šiuo požiūriu, tai valiutos krizė kilo dėl to, kad griežta CRB pinigų politika negalėjo kompensuoti vyriausybės švelnios biudžeto politikos: nuolatinio ir didelio biudžeto deficito padarinys buvo sukūrimas vadinamosios vyriausybės trumpalaikių obligacijų (VTO) „piramidės“, kuri buvo pasmerkta žlugti ir iš tikrųjų sugriuvo galbūt šiek tiek anksčiau, negu tikėtasi.

Šiame straipsnyje atmetami abu argumentai (susiklosčiusios aplinkybės, valstybės skolos „piramidė“). Rusijos krizės, kaip ir kitų besiformuojančių ekonomikų valiutos krizių, priežastis nėra vadinamasis Azijos finansų virusas. Jo nenulėmė ir dėl biudžeto deficito pernelyg padidėjusi valstybės skola, kaip tai ne kartą atsitikdavo Lotynų Amerikos šalyse, pavyzdžiui, Meksikoje 1994 m. Ir pagaliau ji iš esmės skiriasi nuo Pietryčių Azijos šalių valiutos krizių, kurias taip pat sukėlė susikaupusios skolos, tačiau ne valstybės, bet privataus sektoriaus skolos.

■ Vladimir Popov – ekonomikos mokslų daktaras, Liaudies ūkio akademijos Aukštosios tarptautinio verslo mokyklos profesorius.

Veiklos sritys: tarptautiniai ekonominiai santykiai, pinigų politika, valiutos kurso ir infliacijos klausimai.

Glaustai yra tokios pagrindinės straipsnio nuostatos. Besiformuojančių ekonomikų valiutos krizes galima tinkamai paaiškinti remiantis paprasčiausiais vadinamaisiais pirmos kartos valiutos krizių modeliais, kai akcentuojami makroekonominės politikos tikslų prieštaravimai – nominalaus kurso santykinis stabilumas ir nuolatinis kainų didėjimas, nulemiantis realaus kurso pervertinimą ir mokėjimų balanso krizę. Krizę Rusijoje apsunkino defoltas (skolinių įsipareigojimų nevykdymas), o tai, beje, visiškai nebuvo būtina, kadangi pas mus kilo ne skolinė, bet būtent valiutos krizė, o skolinę krizę iš tikrųjų „sufabrikavo“ neadekvatūs vyriausybės veiksmai. Tuo tarpu Pietryčių Azijos šalių valiuta nebuvo pervertinta, jose vykdomą makroekonominę politiką galima vadinti atsargia, o baziniai makroekonominiai rodikliai buvo geri, nerimo nekėlė. Šių šalių valiutos krizė buvo šalutinis efektas, susidaręs dėl privataus sektoriaus skolinės krizės, pernelyg padidėjus bankų ir kompanijų įsiskolinimams užsieniui.

Paprastiau galima teigti, kad besiformuojančios ekonomikos pakartotoji gana paplitusias daugelio šalių makroekonominės politikos klaidas: realaus valiutos kurso padidėjimas; einamosios sąskaitos balanso pablogėjimas; kapitalo pasitraukimas baiminantis devalvacijos; valiutos atsargų išsekimas ir pagaliau valiutos krachas. Kitas dalykas – Azijos šalių valiutos krizės, apstulbinusios daugelį ekonomistų: stabilus realus kursas, nedeficitiniai biudžetai, gana saikinga valstybės skola – ir vis dėlto valiutų krachas dėl privataus sektoriaus skolinės krizės.

Besiformuojančios ekonomikos iš šių valiutos krizių, ko gero, turėtų gauti dvi svarbias pamokas. Pirmą, iš savo pačių patirties – negalima ilgą laiką didinti realaus valiutos kurso ir palaikyti jį padidintą. Šis kursas, kuris neretai vadinamas svarbiausia atviros ekonomikos kaina, yra pernelyg svarbi ekonominės politikos priemonė, kad ją būtų galima taikyti tik kovai su infliacija. Antra, iš Rytų Azijos šalių patirties – galimybė neortodoksinių valiutos krizių, kokių dar nepatyrė besiformuojančios ekonomikos, bet kurios gali atsirasti net esant visiškai palankiems makroekonominiams rodikliams, jei bankai ir kompanijos nesugeba pačios, be atitinkamų vyriausybės apribojimų, iš anksto nustatyti rizikingų paskolų ir kreditų padarinius.

Taigi besiformuojančių ekonomikų valiutos krizių patirtis įdomi pirmiausia joms pačioms, nes kitam pasauliui ir ekonomikos mokslui jau yra žinomos tokios tradicinės ortodoksinės krizės. Tuo tarpu Pietryčių Azijos patirtis kelia susidomėjimą visoms šalims, taip pat ir besiformuojančioms ekonomikoms: ekonomikos moksle ir pasaulinėje ūkio praktikoje šios netradicinės krizės – santykinai naujas fenomenas, kurį reikia išnagrinėti ir sukurti atitinkamą ekonominę politiką.

Valiutos krizės: teorijos ir tikrovė

Atsižvelgiant į šio straipsnio tikslą, valiutos krizes* derėtų suskirstyti į tris tipus: paprastą, tiesiog valiutos, arba mokėjimų balanso krizę; valiutos krizę, kurią sukelia valstybės skolos (finansų) krizė; privačių kreditorių (bankų) skolinę krizę, tam tikromis sąlygomis galinčią tapti valiutos krize. Šis klasifikavimas iš esmės pagrįstas P. Krugman nuostata.

Pirmasis krizės tipas – valiutos krizė – galimas net ir be tarptautinio kapitalo judėjimo, be kreditorių, skolininkų ir bankų. Vienintelė tokios krizės sąlyga – centrinio banko valiutos kurso fiksavimas arba vadinamasis valiutos kurso „nešvarus“ svyravimas, prieštaraujantis kitiems pinigų politikos tikslams. Tarkime, jei kurios nors šalies pinigų kiekis didėja sparčiau negu kitose šalyse, valiutos paklausa bus didesnė už pasiūlą (nes kainos toje šalyje, palyginti su pasaulio, ims kilti, eksportas taps nenaudingas, o importas – naudingas).

Esant tokiai situacijai, galimybes išlaikyti fiksuotą kursą lemia tik centrinio banko valiutos atsargų dydis. (Paprastai jų užtenka kelių mėnesių importui finansuoti ir kelioms dienoms kapitalo pasitraukimui padengti.)

Tokį valiutos krizės tipą P. Krugman [11, p. 311–325] apibūdino kaip mokėjimų balanso krizę; vėliau jis ją pavadino „kanoniniu valiutos krizės modeliu“, pagal kurį krizė įvyksta dėl ekonominės politikos krypties fundamentalių prieštaravimų, dažniausiai – tarp biudžeto deficito monetizavimo ir pastangų išsaugoti fiksuotą kursą [10].

*Valiutos krizė literatūroje paprastai apibrėžiama kaip staigus nacionalinės valiutos kurso kritimas (25–30% ir daugiau per keletą mėnesių) ir didelis valiutos atsargų sumažėjimas.

Būtent tokia mokėjimų balanso krizė ir įvyko Rusijoje 1998 m. rugpjūčio mėn. Netrukus po to, kai buvo nustatytas valiutos „koridorius“, 1995 m. pabaigoje pervertintas rublis pakirto eksporto konkurencingumą (nuo 1997 m. jis nustojo didėti) ir pablogino einamosios sąskaitos balansą (1998 m. pirmąjį pusmetį jis tapo neigiamas). Visa tai, baiminantis devalvacijos, sukėlė kapitalo „bėgimą“. Valiutos atsargos, ir iki krizės nebuvusios labai didelės (1998 m. pradžioje – 15 mlrd. dol.), ėmė sekti, o liepos mėn. gauta 4 mlrd. TVF paskola, skirta atsargoms papildyti, beveik visa buvo panaudota per tris savaites. Priverstinė devalvacija, gerokai suvėlavus, pagaliau buvo atlikta rugpjūčio 17 d.

Ši grynai valiutos krizė ir turėjo tokia išlikti, jei Rusijos vyriausybės ir Centrinio Rusijos banko reakcija būtų buvusi adekvati (tik devalvacija). Valdžia visgi persistengė paskelbdama trumpalaikių (o vėliau ir ilgalaikių) įsipareigojimų nevykdymą (defolta) ir bankų įsipareigojimų aptarnavimo moratoriumą, nors nei skolinė, nei bankų krizė artimiausiu metu negrėsė. Kaip defolto ir moratoriumo rezultatas išsiplieskė ir skolinė, ir bankų krizė.

Antrasis valiutos krizės tipas atsiranda dėl pernelyg padidėjusios valstybės skolos, kai investuotojai pradeda abejoti vyriausybės galimybėmis ar noru nenutrūkstamai aptarnauti savo įsiskolinimus. Jei skola nominuota užsienio valiuta, kaip Meksikos „tesobonos“ 1994 m., sąveika su valiutos krize akivaizdi: „bėgant“ kapitalui dėl defolto (ir (arba) devalvacijos), senka išteklių ir tai sukelia devalvaciją. Kai vyriausybės įsipareigojimai yra nominuoti nacionaline valiuta, investuotojai, sunerimę dėl deficito finansavimo spausdinant pinigus (tai galų gale sukelia infliaciją ir devalvaciją), perveda savo investicijas iš nacionalinės valiutos į užsienio valiutą, taip paspartindami devalvaciją. 1994–1995 m. ir anksčiau, devintojo dešimtmečio pradžios skolinės krizės metu, tiek Meksikos pesas, tiek kitos Lotynų Amerikos šalių valiutos, jei ir nebuvo pervertintos, tai buvo iš esmės sunaikintos tokio įsiskolinimų mechanizmo.

P. Krugman nuomone, valiutos krizės, kylančios dėl išaugusių valstybės skolų, apibūdinamos vadinamaisiais antrosios kartos modeliais [11]. Šie modeliai pagrįsti naudos ir nuostolio, susidarancio atsisakius tvirto valiutos kurso, palyginimu: kai tik investuotojai įsitikina, kad vyriausybei devalvacijos nauda (skolos, nominuotos nacionaline valiuta, sumažėjimas) yra didesnė už nuostolius (kainų kilimą, užsienio skolų aptarnavimo pabrangimą), jie ima atakuoti valiutą, sukeldami krizę.

Trečiąjį valiutos krizės tipą lemia privataus sektoriaus skolinė krizė, net jeigu valstybės įsiskolinimo mastas ir nekelia bėgštamumų. Su šiuo valiutos krizės tipu susidūrė daugelis Azijos šalių. Ekonomistai, kaip tai neretai būna, nebuvo pasirengę tai paaiškinti, taigi vadinamuosius antrosios kartos modelius vėlgį teko keisti.

Azijos krizės, anot P. Krugman, „buvo tik dalis daug platesnės finansų krizės, kuri nelabai buvo susijusi su grynai valiutų ar net ir grynai monetarinėmis problemomis“. Greičiausiai ji buvo susijusi su problemomis, „kurios, nagrinėjant valiutos krizę, paprastai būna ignoruojamos: finansinių tarpininkų vaidmuo (ir „moralinė“ rizika, išskylanti tada, kai šie tarpininkai prastai veikia) ir realių aktyvų, tokių kaip kapitalas ir žemė, kainų reikšmė“. Taigi Azijos sukrėtimus nulėmė ne biudžetų deficitai, kaip vadinamųjų pirmosios kartos modelių atveju, ir ne makroekonominės pagundos, kaip vadinamųjų antrosios kartos modelių atveju. Juos sukėlė visų aktyvų kainų išsipūtimas, o vėliau ir „kolapsas“, beje, vadinamosios grynosios valiutos krizės, tiesą sakant, buvo ligos simptomai, o ne jos priežastys [12].

Iki Azijos krizių vadinamoji Louson doktrina (pavadinta britų finansų ministro N. Louson vardu) buvo grindžiama prielaida, kad valstybė privalo rūpintis tik „savo pačios“ makroekonominiais rodikliais (biudžeto deficitas, valstybės skola), o einamosios sąskaitos balanso deficitą ir įsiskolinimus, susidarancius dėl privataus sektoriaus veiklos, turi reguliuoti tik rinkos mechanizmai [13]. Prielaida, kad privačių paskolų rizikos vertė bus įtraukta į paskolų kainą, deja, nepasitvirtino. Privataus sektoriaus skolinė krizė Azijos šalyse išsiplieskė esant beveik nepriekaištingiems makroekonominiams rodikliams: didelė taupymo norma; ryškus ekonomikos kilimas; nepervertinta valiuta; nedidelė infliacija; beveik išnykę biudžetų deficitai; saikinga valstybės skola. Kapitalas traukėsi, ir valiutos krizė įvyko būtent dėl investuotojų nepasitikėjimo pernelyg didelio privataus sektoriaus – Tailando bankų, Indonezijos konglomeratų, Korėjos čebolų ir kt. – įsiskolinimo.

Valiutos krizių klasifikavimas, žinoma, yra sąlyginis, nes galima pastebėti, kad kiekvienai konkrečiai krizei turėjo poveikio visi trys aprašyti mechanizmai (sustiprinti dar ir investuotojų nerimo ir minios jausmo). J. Sachs, A. Tornell ir A. Velasco analizavo, kaip padeda atspėti valiutų krizes trys rodikliai, apytiksliai apibūdinantys krizes sukeliančių veiksnių dinamiką pagal mūsų pateiktą klasifikaciją: 1) realaus valiutos kurso pervertinimas (mūsų terminologija – per didelis kursas); 2) pinigų elemento P2 ir valiutos atsargų santykis (valstybės įsiskolinimo apytikrė charakteristika); 3) paskolų apimtys padidėjimas (apytikrė privataus sektoriaus įsiskolinimo charakteristika). Pasirodė, kad iš 20 tyrinėtų besivystančių rinkos ekonomikų labiausiai nuo valiutos krizių

1993–1995 m. nukentėjo tos šalys (Meksika, Argentina, Brazilija), kuriose prieš krizę buvo ne tik didelis P2 ir atsargų santykis, bet ir staigus nacionalinės valiutos realaus kurso padidėjimas bei kreditavimo bumas [21, p. 147–198].

Panašus bankų paskolų ir BVP santykio padidėjimas prieš valiutines suirutes buvo ir Argentinoje (1981 m.), Čilėje (1981–1982 m.), Kolumbijoje (1982–1983 m.), Urugvajuje (1982 m.), Norvegijoje (1987 m.), Suomijoje (1991–1992 m.), Japonijoje (1992–1993 m.) ir Švedijoje (1991 m.). Šių įvykių fone dar labiau išryškėjo specifiškumas ir unikalumas nesenu Azijos krizių, kuriose pirmieji du veiksniai, susiję su valstybės makroekonominė politika, praktiškai jokios reikšmės neturėjo.

Besivystančių šalių ir besiformuojančių ekonomikų valiutos kursai

Pagal paplitusią nuomonę, besivystančiose ir besiformuojančiose ekonomikose, kitaip negu išsivysčiusiose Vakarų šalių ekonomikose, padidintas *realus* valiutos kursas gali išsilaikyti gana ilgą laiką, t. y. kainų kilimas yra spartesnis už nacionalinės valiutos nuvertėjimo tempą.

Toks pervertinimas besivystančiose šalyse grindžiamas Balaso-Samuelseno efektu: jei prekes eksportui gaminančiame sektoriuje darbo našumas didėja sparčiau negu ne eksporto sektoriuje ir jeigu šių sektorių darbo užmokesčio lygis susilygina taip, kad realaus darbo užmokesčio didėjimas atsilieka nuo darbo našumo didėjimo, atsiranda galimybė padidinti realų kursą be nuostolio įmonių pelnui. Eksporto sektoriuje pelno sumažėjimas dėl realaus kurso padidėjimo kompensuojamas pelno didėjimu, atsirandančiu dėl to, kad realus darbo užmokestis didėja lėčiau negu darbo našumas [3, p. 584–596]. Besiformuojančioms ekonomikoms, tiesa, toks aiškinimas vargu ar tinka, kadangi ne eksporto sektorius (kuriam iš esmės atstovauja paslaugų sritis) planinėje ekonomikoje buvo menkai išvystytas, o perėjimo į rinkos ekonomiką metu vystėsi sparčiau negu kiti sektoriai, taip pat ir dėl darbo našumo didėjimo.

Alternatyvų paaiškinimą, tinkantį besiformuojančioms ekonomikoms, pateikė C. Wyplosz, C. Grafe ir L. Halpern. Jų nuomone, realaus kurso padidinimas, pastebėtas daugelyje besiformuojančių ekonomikų, gali būti paaiškintas ne tik „persistengimo“ efektu, t. y. išankstiniu dirbtiniu kurso sumažinimu pradedant konvertuoti valiutą, bet ir paties pereinamojo proceso prigimtimi. Kaupimo normos (investicijų dalis BVP) sumažėjimas pereinant į rinką sudaro sąlygas ekonomikai išsiversti su mažesnėmis santaupomis, o vartojimo augimą palaikyti didinant realų valiutos kursą [5], o tai, autorių nuomone, gali trukti „daugelį dešimtmečių“. Be to, teigiama, kad pastangos priešintis valiutos kurso kilimui yra bergždžios ir sukelia spekuliacinio kapitalo antplūdį bei atitinkamą atsargų padidėjimą. Jei atsargų didėjimo poveikis pinigų kiekiui nesterilizuojamas, tai infliacijos spartėjimas tampa neišvengiamas. Sterilizavimo metu įsisuka ydinga spiralė: palūkanų didėjimas – naujas kapitalo antplūdis – naujas atsargų didėjimas ir t. t. Dar pavojingiau palaikyti perkamosios galios paritetą (PGP): nominali devalvacija tuo atveju sukelia pavojingą infliacijos ciklą ir valiutos nuvertėjimą [8, p. 430–461].

Toks realaus kurso padidinimas motyvuojamas akivaizdžiu efektu, susidarantiu besiformuojančiose ekonomikose, – nepaprastai didelės investicijų dalies BVP sumažėjimas be neigiamų padarinių didėjimo tempui, kadangi investicijų apimties sumažėjimą kompensuoja padidėjusi kapitalo graža, nes kaupimo efektyvumas rinkos ekonomikoje yra didesnis negu planinėje [32].

Beveik visose buvusiose socialistinėse ekonomikose investicijų dalis BVP iš pradžių sumažėjo, tačiau vėliau, pakilimo metu, jei ir didėjo, tai ikireforminio lygio nepasiekė. Šis efektas negali būti ilgalaikis, nes investicijų dalies BVP mažėjimo procesas iš esmės jau yra pasibaigęs. Atitinkamai ir realaus kurso didinimo galimybės besiformuojančiose ekonomikose iš esmės jau panaudotos. Anksčiau jo didinimo atsargas lėmė pirminis kurso sumažinimas ir galimybė didinti vartojimą mažinant investicijas, tačiau dešimtojo

dešimtmečio viduryje, po to, kai dešimtmečio pradžioje daugelyje šalių realus kursas buvo padidintas, kurso didinimo galimybių nebeliko.

Negana to, nuo 1996 m. daugelis besiformuojančių ekonomikų (chronologiškai – Bulgarija, Rumunija, Baltarusija, Ukraina, Rusija, Kirgizija, Gruzija, Kazachstanas) patyrė valiutų krizes, o jų valiutų nuvertėjimas (25–65%) per keletą mėnesių buvo ne mažesnis kaip 1997–1998 m. Rytų Azijoje (išskyrus Indoneziją, kurios rupijos kursas krito 80%) ir 1994–1995 m. Meksikoje. Ypač krito Bulgarijos ir Rusijos nacionalinių valiutų kursai (beveik 2/3), o Baltarusijoje net daugiau negu Indonezijoje.

Būtent realaus valiutos kurso pervertinimas ir buvo besiformuojančių ekonomikų valiutos krizių pagrindinė priežastis. Kitaip negu Lotynų Amerikos šalys, pokomunistinių šalių vyriausybės nebuvo pernelyg išiskolinusios užsieniui, o buvusių socialistinių šalių bankai ir įmonės, kitaip negu Rytų Azijos šalių, neturėjo užsienio skolų. (Daugelis socialistinių šalių vykdė atsargią makroekonominę politiką ir stengėsi išlaikyti nedidelį išiskolinimą užsieniui; įmonėms ir bankams imti paskolas iš užsienio praktiškai buvo draudžiama. Be to, pereinamojo laikotarpio pradžioje pusė Lenkijos išiskolinimo buvo nurašyta, o nė viena buvusi tarybinė respublika, išskyrus Rusiją, iš TSRS nepaveldėjo jokių išiskolinimų.) Kaip matyti iš 1 lentelės, 1996 m. tik keturių besiformuojančių ekonomikų (Bulgarijos, Vengrijos, Vietnamo, Mongolijos) išiskolinimo užsieniui ir BVP santykis buvo didesnis kaip 60 procentų, tačiau ir jų skolų aptarnavimo išlaidos buvo ne didesnės kaip 20 procentų prekių ir paslaugų eksporto vertės (Bulgarijos – 20,5%). Beje, svarbiausiose Lotynų Amerikos šalyse šis santykis sudarė 30–40 procentų, o didžiausiose Pietryčių Azijos šalyse – 25–40 procentų. Pagal tarptautinius standartus, besiformuojančių ekonomikų trumpalaikiai išiskolinimai užsieniui taip pat nebuvo dideli – daugeliu atvejų valiutos atsargos su kaupu padengė trumpalaikius tarptautinius išsipareigojimus.

Trijose (iš aštuonių) besiformuojančiose ekonomikose (Baltarusijoje, Bulgarijoje ir Rusijoje), patyrusiose valiutos krizę, atsargos, beje, vos padengė trumpalaikius išsipareigojimus, o tai buvo neabejotina ekonominės politikos klaida ir, žinoma, turėjo įtakos valiutos krizės išsivystymui. Tačiau kitose valiutos krizę pergyvenusiose besiformuojančių ekonomikų šalyse trumpalaikio išiskolinimo užsieniui reikalai buvo geri. Svarbiausia, net Baltarusijoje, Bulgarijoje, o ypač Rusijoje, pagrindinė šios krizės priežastis vis dėlto buvo valiutos kurso pervertinimas, sukėlęs investuotojų nepasitikėjimą vyriausybės sugebėjimu išlaikyti tokį kursą, bet ne jos sugebėjimas aptarnauti skolą užsieniui.

Valiutos kurso nuvertinimas, palyginti su perkamosios galios paritetu (arba kitaip – vidaus kainų atsilikimas nuo pasaulio kainų), – bendras besiformuojančių ir besivystančių ekonomikų bruožas (žr. 2 lentelę). Išsivysčiusiose šalyse vidaus ir pasaulio kainų santykis paprastai sudaro 100 ir daugiau procentų, o skurdesnėse – 50 ir mažiau procentų. Pirma, prekės, kurios nėra tarptautinės prekybos objektai (daugiausia paslaugos), tose šalyse yra pigesnės, kadangi jų paklausa koncentruojasi labiau išsivysčiusiose šalyse, kur yra geresnės gyvenimo ir investavimo sąlygos.

Antra, santykinai skurdžių šalių padėtį dažniausiai dar labiau sunkina skola užsieniui, kurią tenka aptarnauti, be to, iš jų pasitraukia kapitalas, kurį vėlgi reikia finansuoti. Kad būtų garantuotas toks finansavimas, prekių ir paslaugų eksportas turi būti didesnis už importą, o tam savo ruožtu reikia nuvertinto, palyginti su PGP, valiutos kurso. Pagaliau, trečia, daugelis besivystančių šalių, daugiausia Azijos, sparčiau kaupdamos valiutos atsargas, sąmoningai sumažina valiutos kursą, siekdamos strategiškai skatinti eksporto didėjimą. Dirbtinis valiutos kurso sumažinimas leidžia skatinti eksportą, gamybą ir kaupimą, apribojant importą ir vartojimą.

Tokią strategiją prieš keletą dešimtmečių įgyvendino Japonija, Korėja, Taivanas ir Singapūras, kai vijosi išsivysčiusias šalis. Pastarąjį dešimtmetį tokia strategija įgyvendinama Pietryčių Azijos šalyse, kurios išlaiko 20–40 procentų PGP dydžio valiutos kursą (Kinija žemiausią – 20% PGP). 1996 m. vien tik Kinijai (įskaitant Honkongą ir

1 lentelė

Besiformuojančių ir besivystančių šalių valstybinis įsiskolinimas užsieniui ir tarptautinės atsargos 1996 m.

(procentais)

Šalys	Skola užsieniui palyginti su BVP	Skolos aptarnavimo išlaidos palyginti su prekių ir paslaugų eksportu	Trumpalaikiai įsipareigojimai palyginti su visa skola užsieniui	Valiutos atsargos palyginti su BVP	Valiutos atsargos palyginti su trumpalaikiais įsiskolinimais užsieniui
Besiformuojančių ekonomikų šalys					
Albanija	32	3,5	7,0	12,5	536
Armėnija	27	10,7	0,3	11,6	14 265
Azerbaidžanas	10	1,3	3,6	5,8	1 606
Baltarusija	21	2,0	9,5	2,4	122
Bosnija ir Hercegovina	53	–	–	–	–
Bulgarija	89	20,5	9,2	9,0	111
Čekija	42	8,3	29,6	23,8	192
Estija	9	1,3	26,4	14,7	619
Gruzija	26	–	4,7	–	–
Kazachstanas	14	9,9	7,6	9,4	888
Kinija	17	8,7	19,7	13,7	409
Kirgizija	37	9,2	1,1	298,1	73 248
Kroatija	24	5,5	10,0	12,8	533
Latvija	9	2,3	9,4	14,8	1 755
Lenkija	31	6,4	0,2	13,4	21 612
Lietuva	16	2,9	12,2	10,8	554
Moldova	39	6,2	3,2	17,4	1 394
Mongolija	65	9,7	1,3	16,6	1 960
Rumunija	23	12,6	9,8	8,9	393
<i>Rusija</i>	25	9,6	9,5	3,7	155
Slovakija	41	11,9	38,3	20,5	131
Slovėnija	21	8,7	1,4	12,4	4 210
Tadžikistanas	24	0,1	1,9	–	–
Turkmėnistanas	18	10,6	34,8	–	–
Ukraina	18	6,1	4,8	4,5	519
Uzbekistanas	9	8,1	3,9	–	–
Vengrija	62	41,0	12,5	21,9	283
Vietnamas	123	3,5	14,5	5,7	32
Lotynų Amerikos besivystančios šalys					
Argentina	31	44,2	13,0	6,7	166
Brazilija	26	41,1	19,8	8,0	155
Čilė	48	32,3	25,5	20,9	171
Meksika	44	35,4	19,1	5,8	69
Peru	43	35,4	22,1	18,0	190
Venesuela	51	16,8	8,2	23,8	569
Azijos besivystančios šalys					
Filipinai	51	13,7	19,3	14,0	142
Indija	22	24,1	7,5	7,0	424
Indonezija	64	36,8	25,0	8,6	54
Malajzija	52	8,2	27,8	28,1	194
Pakistanas	39	27,4	9,4	2,0	55
Tailandas	56	11,5	41,4	20,9	90

Šaltinis: [26].

2 lentelė

Nacionalinių valiutų faktinio kurso (dol.) ir perkamosios galios pariteto santykis 1993 m. (skliaustuose – 1996 m. santykis)

(procentais)

Šalys ir regionai		Šalys ir regionai	
Išsivysčiusios šalys*	116	Besiformuojančios ekonomikos*	81
Japonija	165 (158)	<i>Centrinė Europa*</i>	54
JAV	100 (100)	Baltarusija	8 (30)
Portugalija	73 (77)	Bulgarija	30 (25)
Vokietija	126 (133)	Čekija	36 (48)
Besivystančios šalys*	44	Kroatija	65 (94)
<i>Afrika*</i>	37	Lenkija	48 (59)
Etiopija	(20)	Rumunija	31 (34)
Mozambikas	(17)	Slovakija	37 (47)
Nigerija	36 (90)	Slovėnija	69 (78)
<i>Artimieji Rytai*</i>	83	Vengrija	62 (63)
Jungtiniai Arabų Emyratai	(100)	<i>Buvusios Tarybų Sąjungos respublikos*</i>	91
Kuveitas	(67)	Armėnija	(20)
Saudo Arabija	(68)	Azerbaidžanas	(32)
<i>Azija*</i>	36	Estija	29 (64)
Filipinai	35 (34)	Gruzija**	(29)
Indija	24 (23)	Kazachstanas	(39)
Indonezija	30 (33)	Kirgizija	(19)
Korėja	72 (81)	Latvija	27 (50)
Malaizija	(44)	Lietuva	19 (47)
Tailandas	43 (45)	Moldova	14 (28)
Turkija	54 (48)	<i>Rusija</i>	26 (70)
<i>Lotynų Amerika*</i>	46	Tadžikistanas	(3)
Argentina	(90)	Turkmėnistanas	(45)
Brazilija	(70)	Ukraina	19 (39)
Čilė	(43)	Uzbekistanas	(22)
Meksika	58 (45)	<i>Azija</i>	
Peru	(56)	Kinija	22 (20)
Venesuela	(36)	Mongolija	(21)
		Vietnamas	(20)

*1990 m.

**1995 m.

***Yra stabilizacija, pagrįsta valiutos kursu (*exchange rate based stabilization*), ir monetarinė stabilizacija (*money based stabilization*). Pirmuoju atveju numatoma susieti nacionalinę valiutą su kokia nors tvirta valiuta ir panaudoti kursą kaip nominalų „inkarą“ infliacijai panaikinti, antruoju atveju – infliacijai sutramdyti nustatomi pinigų kiekio didėjimo orientyrai. Klasikinė šoko terapijos programa rekomenduoja stabilizavimą, pagrįstą valiutos kurso fiksavimu [1; 19; 20].

Šaltiniai: [24; 26; 30].

Taivana), Singapūrai, Malaizijai ir Tailandui teko 20 procentų pasaulio valiutos atsargų, o šių šalių valiutos atsargų ir BVP santykis buvo didesnis kaip 20 procentų, kai pasaulyje jo vidurkis sudarė 8 procentus [23].

Visi anksčiau išvardyti veiksniai tiesiogiai tinka ir besiformuojančioms ekonomikoms, taigi galimybės padidinti realų kursą yra ribotos, tai dar kartą įrodė valiutos krizės. Jei ir yra kokių nors specifinių valiutos kurso dinamikos ypatybių, tai jos susijusios su kurso panaudojimu siekiant makroekonominio stabilumo iškart po kainų dereguliacijos***. Pirmą kartą tokia stabilizacija atlikta 1990 m. Lenkijoje, po to daugelyje Rytų Europos ir Baltijos šalių, o galiausiai Rusijoje bei kitose NVS šalyse. Daugelyje iš jų šis stabilizavimo mechanizmas atrodė veiksmingas, nors iki šiol nėra tvirtų įrodymų, kad kitas stabilizavimo būdas, pagrįstas pinigų politikos orientyrais ir sėkmingai taikytas Albanijoje, Makedonijoje, Slovėnijoje ir Kroatijoje, kuo nors blogesnis už stabilizavimą, pagrįstą nominalaus kurso fiksavimu [25].

Deja, po to, kai infliacija jau buvo įveikta, daugelis šalių užsitraukė valiutos kurso padidino „nuodėmę“, nes infliacija buvo sutramdyta didinant realią valiutos vertę.

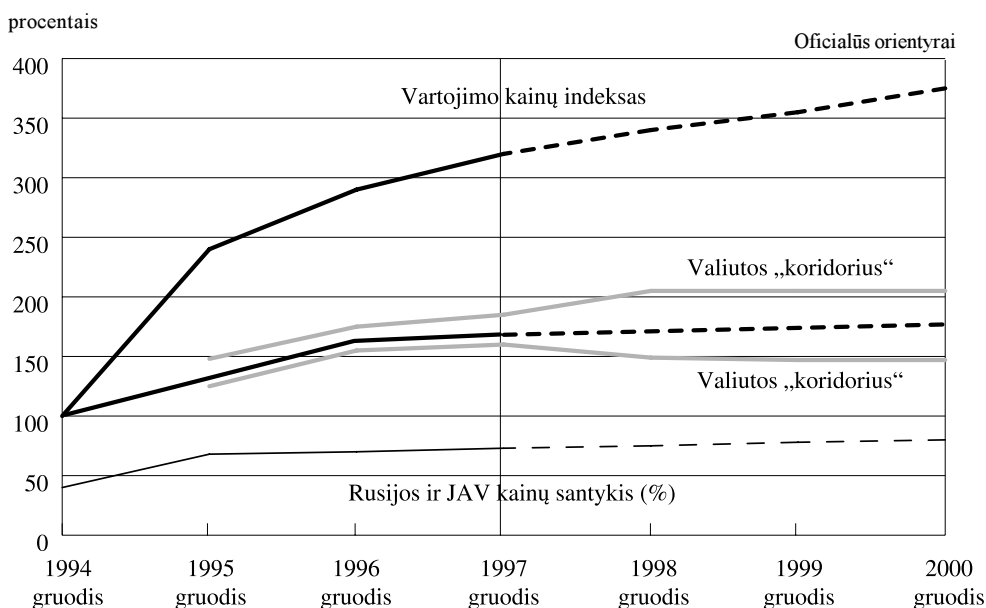
Vidurio Europos šalys, įveikusios realaus valiutos kurso didėjimo tendencijas, sugebėjo laiku iš viršaus devaluoti valiutas. Tačiau Bulgarija ir Rumunija, o vėliau ir kai kurios NVS šalys, „užsiciklinusios“ naudoti kursą tik kovai su infliacija ir nesusipratusios jo panaudoti kitiems tikslams, susilaukė valiutos krizės.

Besiformuojančių ekonomikų valiutos krizių pamoka gana akivaizdi: valiutos kurso panaudojimas tik kovai su infliacija gali sukelti pernelyg didelį realaus kurso didėjimą ir valiutos krachą. Makroekonominės politikos arsenale yra subtilesnių priemonių infliacijai sustabdyti nedidinant realaus valiutos kurso: restrikcinės pinigų politikos ir sumažinto kurso derinys (panašią politiką dešimtąjį dešimtmetį vykdė Čilė ir Pietryčių Azijos šalys) [6; 13], labiau atitinkantis besiformuojančių ekonomikų realijas. Tokia politika ne tik užkerta kelią valiutos pervertinimui ir kartu padeda išvengti valiutos krizės, bet ir skatina eksportą bei gamybą. Tokios politikos padariniai – galima pinigų kiekio prieaugio sterilizavimo būtinybė padidėjus valiutos atsargoms, o dėl to palūkanų normos šalies viduje tampa didesnės už normas pasaulyje. Tačiau šie padariniai vargu ar gali būti palyginami su pražūtingais valiutos krizės padariniais. Trumpalaikio kapitalo srautą, esant šalyje aukštai palūkanų normai, galima reguliuoti naudojant nerezidentų trumpalaikių įdėjimų mokestį (Tobino mokestį) arba panašius mechanizmus.

Valiutos krizė Rusijoje

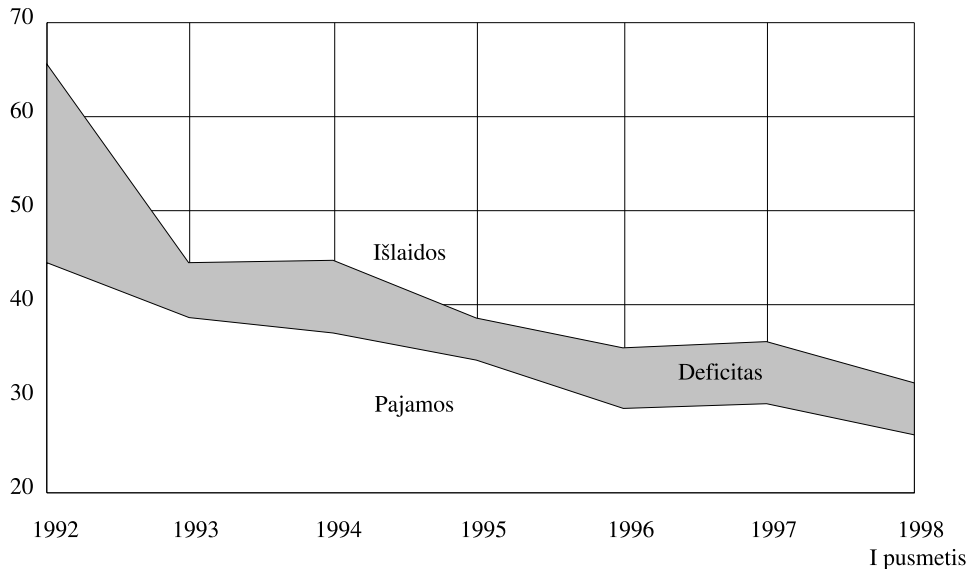
Rusijos krizė buvo, beje, pati išpūdingiausia iš visų besiformuojančių ekonomikų valiutos krizių. Ir ne tik dėl šalies geopolitinės svarbos ir rublio nuvertėjimo masto, bet ir todėl, kad žlugo trejų metų stabilizavimo programa, pagrįsta valiutos „koridoriaus“ nustatymu 1995 m. (žr. 1 pav.), kuri iš pradžių atrodė gana sėkminga. Ji buvo pagrįsta ryžtingu biudžeto deficito ir pinigų kiekio didėjimo apribojimu. Vyriausybė ir CRB net trejus metus nenukrypo nuo šių abiejų kryptų, laikėsi duotų pažadų. Net tada, kai staigiai sumažėjo biudžeto pajamos, vyriausybė sugebėjo gerokai sumažinti išlaidas ir kontroliuoti biudžeto deficitą (žr. 2 pav.). VTO rinkos sukūrimas leido biudžetą finansuoti bankų paskolomis (galiausiai – paskolomis iš gyventojų), t. y. nedidinant pinigų emisijos. Dėl to 1995 m. viduryje buvusi 6 procentų infliacija per mėnesį (prieš nustatant valiutos „koridorių“) 1998 m. viduryje (prieš pat krizę) sumažėjo iki 6 procentų per metus.

1 pav. Vartojimo kainų indeksas, dolerio kursas rubliais (1994 m. spalio mėn. = 100%) ir kainų santykis

2 pav. Rusijos konsoliduoto biudžeto pajamos ir išlaidos

procentais, palyginti su BVP

Tačiau stabilizavimo programos trūkumas buvo nepasirengimas sparčiai devaluoti rublį (sparčiau už kainų kilimą) tada, kai infliacija bus išnykusi, t. y. pereiti nuo stabilizacijos, pagrįstos valiutos kurso fiksavimu, prie monetarinio stabilizavimo, pagrįsto žemu rublio kursu ir restriktyvia pinigų politika. Padidinus realų rublio kursą ir taip pakėlus Rusijos ir JAV kainų santykį daugiau kaip 70 procentų (1994 m. buvo 40%), pernelyg aukštas rublio kursas ėmė kenkti eksportui: jo augimo tempas sulėtėjo nuo 20 (1995 m.) iki 8 procentų (1996 m.), o 1997 m. jis pirmą kartą po 1992 m. sumažėjo.

1996–1998 m. net pačių konkurencingiausių rusiškų prekių – naftos ir metalų – eksportas tapo nelabai pelningas, nekaltant jau apie gatavų dirbinių eksportą, taigi pelningas liko tik dujų eksportas. Tuo metu Rusija ir Ukraina tarp visų besiformuojančių ekonomikų turėjo aukščiausius nacionalinių valiutų kursų ir PGP santykius (žr. 3 lentelę). Tik labiausiai išsivysčiusi iš visų buvusių socialistinių šalių Slovėnija, kurios gamyba nuolat didėja nuo 1993 m. ir jau pralenkusi prieškrizinį lygį, galėjo išlaikyti tokį aukštą valiutos kursą.

3 lentelė

Besiformuojančių ekonomikų dolerio kurso (nacionalinėmis valiutomis) ir perkamosios galios pariteto santykis (reikšmių sklaida mėnesiais)

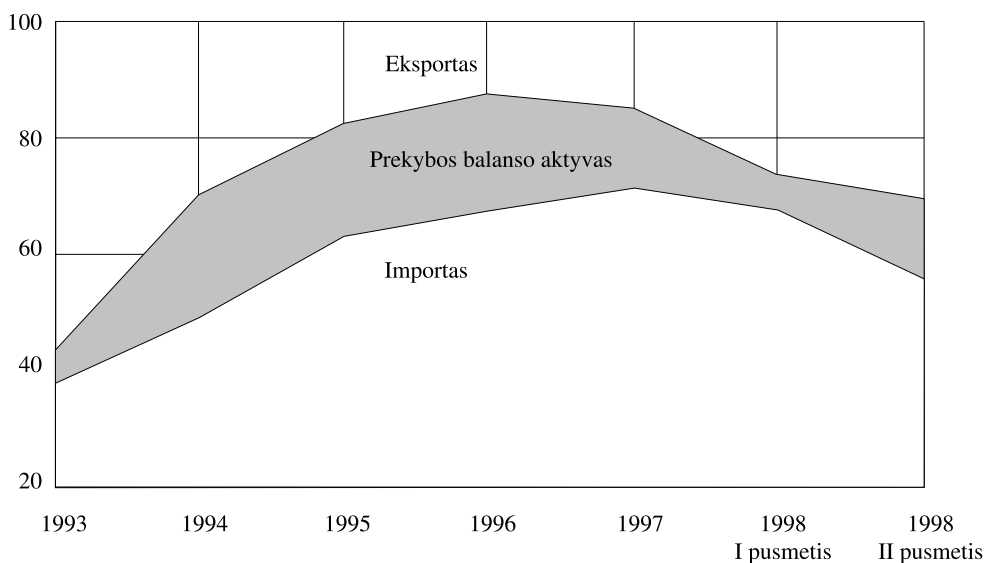
Šalis	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998 I pusmetis
Slovėnija	0,9–1,4	1,0–1,7	1,4–1,6	1,4–1,6	1,3–1,6	1,1–1,3	1,3–1,3	1,4–1,5	1,4–1,5
Vengrija	1,9–2,4	1,9–2,0	1,7–1,8	1,6–1,8	1,6–1,8	1,5–1,6	1,7–1,8	1,6–1,8	1,7–1,7
Lenkija	2,1–3,9	1,6–1,9	1,8–2,0	1,8–2,0	2,1–2,3	1,8–2,0	1,8–1,8	1,8–2,1	1,9–1,9
Čekija	2,5–3,8	3,5–3,1	2,7–3,1	2,5–2,6	2,2–2,5	2,0–2,2	1,9–2,0	2,0–2,3	2,0–2,3
Slovakija	2,9–3,9	3,0–3,6	2,9–3,0	2,6–2,8	2,4–2,7	2,1–2,3	2,1–2,2	2,3–2,4	2,3–2,6
Lietuva	–	–	–	–	2,4–3,2	1,8–2,3	1,7–1,8	1,5–1,6	–
Rumunija	1,8–2,6	1,6–5,0	2,8–4,2	2,2–3,1	2,1–2,6	2,1–2,5	2,4–2,6	2,0–3,3	1,8–2,0
Bulgarija	3,3–5,1	2,9–10,9	3,0–4,7	2,3–2,8	2,3–3,1	1,8–2,2	1,9–2,8	1,7–3,2	1,5–1,8
Ukraina	–	–	–	–	–	1,8–2,5	1,3–1,7	1,3–1,4	–
Rusija	–	33,0–131,0	10,2–45,7	2,5–8,0	2,4–2,8	1,4–2,4	1,4–1,5	1,4–1,5	1,4–1,5

Šaltinis: PlanEcon.

Pasaulinių naftos kainų kritimas 1997–1998 m. tik atskleidė trapius stabilizavimo programos pagrindus: 1998 m. pirmąjį pusmetį eksporto mažėjimas paspartėjo, o dėl vos didėjančio importo praktiškai išnyko prekybos aktyvas, kuris geriausiais metais (1996 m.) sudarė daugiau kaip 20 mlrd. dol. (žr. 3 pav.) Dėl to 1997 m. einamosios sąskaitos balanso aktyvas sumažėjo, o vėliau (1998 m. pirmąjį pusmetį) tapo net neigiamas (žr. 4 pav.).

3 pav. Rusijos užsienio prekyba ir prekybos balanso aktyvas

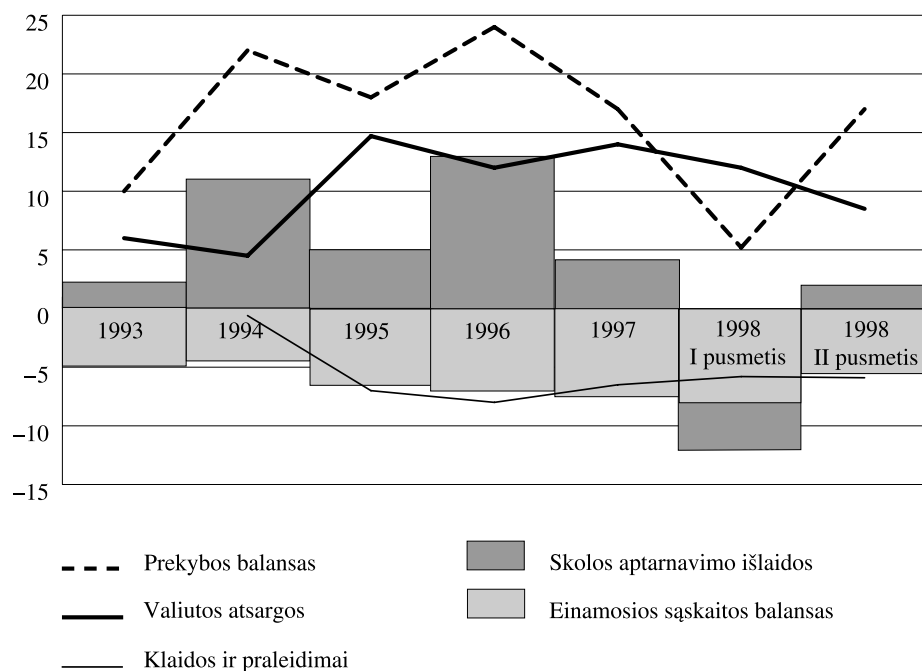
mlrd. dol.

Atsižvelgiant į būtinumą mokėti skolas ir kapitalo „nutekėjimą“ (jo dalis fiksuojama mokėjimo balanso straipsnyje „klaidos ir praleidimai“), nesunku buvo numatyti, kad einamosios sąskaitos balanso deficitas – tiesus kelias į atsargų išsekimą ir valiutos krizę.

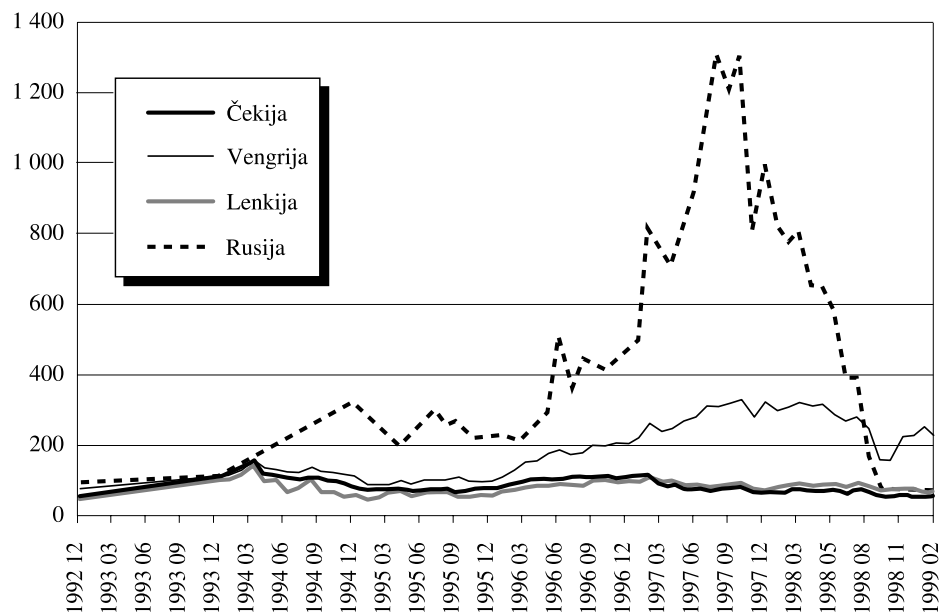
4 pav. Rusijos mokėjimų balansas ir valiutos atsargos

be aukso, metų pabaigoje, mlrd. dol.

Vadinasi, net ir be kapitalo „bėgimo“ rublis anksčiau ar vėliau, nenumaldomai gresiant mokėjimų balanso krizei, būtų buvęs devaluotas. Tačiau kapitalo pasitraukimas iš Rusijos kompanijų akcijų rinkos ir iš vyriausybės trumpalaikių obligacijų rinkos, nors ir nebuvo pagrindinė krizės priežastis, tačiau, žinoma, paspartino jos eigą. Nerezidentų investicijos į VTO (kartu su „pilkosiomis“ investicijomis – per rusų tarpininkus) pasiekė, remiantis turimais vertinimais, beveik trečdalį valstybinių obligacijų rinkos, sudarančios 60 mlrd., ir 1988 m. pradžioje buvo didesnės už valiutos atsargų apimtį [4]. Lygiai toks pat vaizdas, beje, buvo ir Meksikoje, kur užsieniečių investicijos į „tesobonas“ nuo 1994 m. birželio mėn. (t. y. kaip ir Rusijos atveju, pusmetį prieš krizę) ėmė viršyti atsargas [7]. Užsienio investuotojai pradėjo atsiminėti savo investicijas iš Rusijos akcijų rinkos, kurios didžiausia kapitalizacija (1997 m. rudenį) buvo didesnė negu 100 mlrd. dol. Nuo 1997 m. spalio mėn. ir iki krizės 1998 m. rugpjūčio mėn. Rusijos įmonių akcijos smuko 10 kartų – iki žemiausio lygio nuo 1994 m. (žr. 5 pav.).

5 pav. Akcijų (dol.) kursų indeksas (1993 m. gruodžio mėn. = 100%)

CRB, vyriausybės ir TVF reakcija buvo visiškai neadekvati – bet kokia kaina išlaikyti rublio kursą didinant palūkanų normą ir imant užsienio paskolas. Siekiant sustabdyti kapitalo pasitraukimą po 0,5 mlrd. dol. per savaitę (valiutos ir aukso atsargos sudarė vos 15 mlrd. dol.), 1998 m. gegužės mėn. refinansavimo norma buvo padidinta iki 150 procentų (esant metų infliacijai mažesnei nei 10%). Aukštų palūkanų normų ir užsienio paskolų didinimo politika, siekiant palaikyti dirbtinai padidintą rublio kursą, stūmė ne tik į valiutos krizės prarają, bet ir sukūrė kliūtis ekonomikos atgimimui, nes buvo orientuota palaikyti vartojimą ir šaliai nepakeliamą importą gamybos ir eksporto sąskaita. Nepaisant subjektyvių ketinimų ir tikslų, tokia politika faktiškai trukdė į eksportą orientuotai struktūrinei pertvarakai, priversdama šalį gyventi ne pagal išgales. Dėsningu Rusijos vyriausybės ir CRB tokios politikos, palaikomos tarptautinių institucijų, rezultatu ir tapo rugpjūčio valiutos krizė, kai pirmasis 4 mlrd. tranšas iš daugiau kaip 20 mlrd. dol. kredito paketo, beveik visas atitekęs CRB atsargoms papildyti, buvo panaudotas per tris savaites.

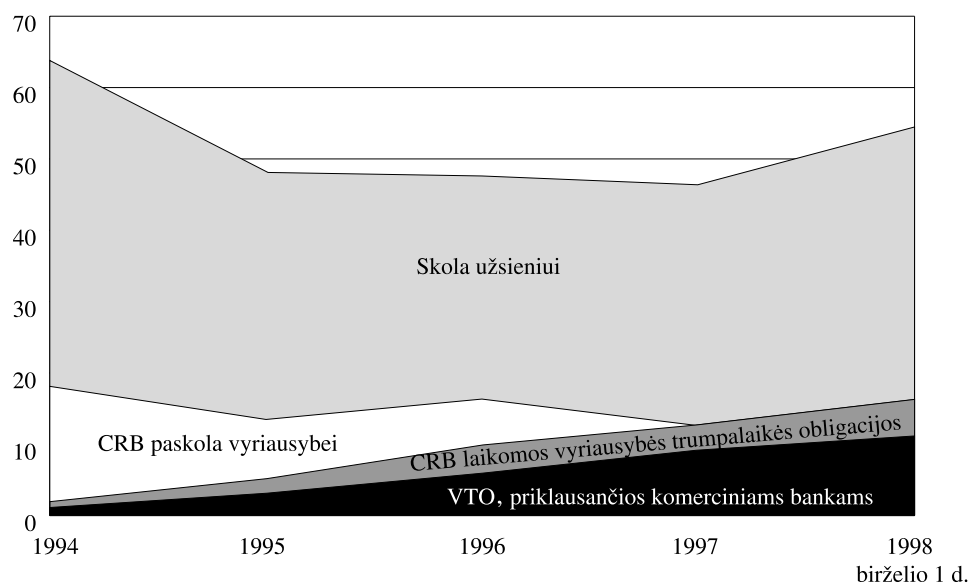
Kaip ir kiti ekonomistai, pastaruosius trejus metus rašiau apie padidintą rublio kursą ir apie devalvacijos būtinumą [15, p. 59–75; 16; 17, p. 86–127; 18; 29]*. Visais požiūriais nebuvo sunku numatyti devalvaciją, ir daugelis ekspertų ją atspėjo prieš keletą mėnesių iki 1998 m. rugpjūčio 17 d. Net J. Sachs, buvęs tvirtas stabilizavimo

*Devalvacijos būtinumas buvo argumentuojamas ir laikraščiu straipsniuose: Стратегия роста// Сегодня, 1996, 13 марта; Валютный кризис возможен в России// Финансовые известия, 1997, 30 октября; An Emerging Economy Unaffordable Luxury// Financial Times, 1997, December 11; Какой курс рубля нужен России// Независимая газета, 1998, 21 мая; Арифметика девальвации: Почему нам нужен курс 12 рублей за доллар// НГ – Политэкономия, 1998, июнь.

idėjos, pagrįstos valiutos kurso fiksavimu, šalininkas 1998 m. liepos mėn. pasisakė už devalvaciją [14]. Kitas buvęs Rusijos vyriausybės patarėjas ir nuoseklus šalininkas stabilizacijos, pagrįstos fiksuotu valiutos kursu, A. Åslund, tiesa, kaip ir TVF, neigė devalvacijos būtinumą net ir liepos mėn. [2]. Ko praktiškai niekas negalėjo atspėti, tai vyriausybės vertybinių popierių defolto ir bankų bei įmonių išskolinimo užsieniui aptarnavimo moratoriumo. Šios priemonės jokių būdu nebuvo būtinos: savo esme Rusijos krizė buvo valiutos ir tik valiutos, bet ne išskolinimo krizė. Ir kovoti su šia krize reikėjo tik vykdant devalvaciją, bet ne defoltą ir moratoriumą.

6 pav. Valstybės skola

procentais, palyginti su BVP

Iš tiesų Rusijos Federacijos vyriausybės išskolinimas pastaraisiais metais šiek tiek padidėjo (žr. 6 pav.), tačiau, lyginant su BVP, ne tiek daug (nes BVP, skaičiuojant doleriais, padidėjo dėl rublio realaus kurso augimo). Vienaip ar kitaip, 1998 m. viduryje visa valstybės skola nesudarė ir 60 procentų BVP, t. y. buvo žemiau orientyro, nustatyto ES šalims, pereinančioms prie euro. Trumpalaikės skolos (nerezidentams priklausančios VTO) sudarė gana kuklią sumą (15–20 mlrd. dol.), nors ir buvo didesnės už valiutos atsargas. Problema buvo, ko gero, nedidelės atsargos (vos 3% BVP ir 2 mėnesiai importo), o ne pernelyg didelis trumpalaikis išskolinimas užsieniui.

Netgi tai, kad atsargų sumažinimas iki lygio, negalinčio padengti trumpalaikės skolos, buvo aiški ekonominės politikos klaida, padėtį nebuvo sunku ištaisyti įvykdžius tik devalvaciją: kadangi VTO buvo nominuotos rubliais, rublio devalvacija, tarkime, dvigubai, nuvertintų skolos dolerinę ekvivalentą (ir skolos aptarnavimo mokesčius) taip pat dvigubai, tad valiutos atsargos su kaupu būtų padengusios trumpalaikį išskolinimą. Pažymėtina, kad 1998 m. pirmojo pusmečio Rusijos situacija, palyginti su 1994 m. antrojo pusmečio Meksikos situacija, iš principo buvo kitokia: Meksikoje susiformavo būtent skolų krizė, nes „tesobonos“ buvo nominuotos doleriais, todėl peso devalvacija negalėjo sumažinti ir nesumažino skolos dolerinės vertės.

Be to, užsienio investuotojų nepasitikėjimas Rusija 1998 m. pirmąjį pusmetį buvo susijęs, kaip jau pažymėta, iš esmės su abejonėmis, ar rusų valdžia sugebės apginti rublį, o vyriausybės sugebėjimu aptarnauti savo skolą nebuvo abejojama. Skirtumas tarp vyriausybės paskolų, imamų užsienyje, palūkanų normos (euroobligacijų pelningumas krizės išvakarėse sudarė 15%) ir tarptautinių paskolų palūkanų normos pirmos klasės skolininkams (5–6%), t. y. skirtumas, apbūdinantis *šalies riziką*,

jokiu būdu nebuvo didelis, ne ką didesnis negu Lotynų Amerikos ir Pietryčių Azijos šalims. Tačiau skirtumas tarp realaus pelningumo vyriausybės paskolų rubliais (100%) ir valiuta (15%), skirtumas, apibūdinantis būtent *valiutos riziką*, susidarė milžiniškas – didesnis negu bet kokioje kitoje šalyje.

Kitaip tariant, užsienio investuotojai baiminosi, beje, gana pagrįstai, būtent devalvacijos, bet jokia būdu ne defolto. Tiesa, VTO „piramidė“ tolesnėje perspektyvoje buvo pasmerkta žlugti, tačiau tai buvo būtent tik tendencija. Krizės išvakarėse išskolinimo lygis, beje, ir trumpalaikio (VTO), nebuvo grėsmingas: vyriausybė „piramidei“ statyti turėjo mažiausiai keletą metų, per kuriuos būtų galėjusi palaipsniui sumažinti biudžeto deficitą ir sustoti ties riba, už kurios jos lauktų neišvengiamas krachas. Tai buvo realus šansas, kuriuo vyriausybė nevysiškai pasinaudojo. Pagal vaizdingą E. Dolan palyginimą, kova su infliacija, kai deficitas finansuojamas skolinantis ir didinant valstybės skolą, panaši į tigrų medžioklę vienvamzdžiu šautuvu: jei pirmu šūviu taikinio nenušovei, antros galimybės gali ir nebūti. Tęsiant šį palyginimą, galima sakyti, kad išibaiminusi vyriausybė paniškai „iššovė“ dar tigrui nepasirodžius ir be jokios būtinybės atėmė iš savęs galimybę artimiausioje perspektyvoje panaudoti tokią svarbią infliacijos slopinimo priemonę, kaip neinfliacinis biudžeto deficito finansavimas imant paskolas.

Defoltas ir moratoriumas, deja, nebuvo vyriausybės ir CRB vienintelės klaidos krizės metu. Netrukus po defolto CRB savo nerangiais veiksmais išprovokavo indėlininkų „antpuolį“ bankuose, o tai dar labiau paaštrino bankų ir mokėjimų krizę. Prie bankų mokumo sugriovimo dėl devalvacijos (neišvengiamų krizės nuostolių, kuriuos iš dalies turėtų padengti CRB) prisidėjo dirbtinai sufabrikuotas likvidumo praradimas dėl defolto (didesnioji bankų turto dalis buvo užšaldyta VTO, akimirksniu jos pavirto beverčiais popieriais), dėl moratoriumo (pakirtusio net mokių bankų reputaciją) ir dėl indėlininkų indėlių išsaugojimo schemos, pagal kurią indėliai buvo nuostolingai pervesti į Taupomąjį banką, ypač didelius nuostolius patyrė komercinių bankų sąskaitų doleriais savininkai (o tai sukėlė masinį indėlių atsiėmimą).

Kas toliau?

Dabar aptarsime penkis pokrizinės makroekonominės politikos variantus, kurie po rugpjūčio krizės vienaip ar kitaip buvo ir tebėra svarstomi.

Defolto atšaukimas. Šis variantas buvo ir yra geriausias, tačiau jo įgyvendinimo galimybė lygi nuliui. Visų skolų už VTO pripažinimas sugrąžintų užsienio ir vidaus investuotojų pasitikėjimą ir leistų atnaujinti neinfliacinį biudžeto finansavimą. Po devalvacijos visų trumpalaikių skolų (VTO) dolerinė vertė nukrito iki 15 mlrd. dol., skolos užsienio investuotojams – iki 5 mlrd. dol., tad defolto atšaukimo nuostolis ne toks ir didelis, juos su kaupu galėtų kompensuoti privalumai atsiradus galimybei valstybei vėl prieiti prie kapitalo rinkos. Tokiam žingsniui galėjo ryžtis, žinoma, tik tada suformuota vyriausybė, vėliau momentas buvo praleistas, o vyriausybė ėmė orientotis į skolos už VTO restruktūrizavimą.

Valiutų valdyba, arba „valiutos komiteto režimas“ (*currency board*). Šis variantas buvo aptariamas rugsėjo pradžioje, atsistatydinus S. Kirijenko ir iki B. Primakov patvirtinimo premjeru, kada premjero pareigas ėjo B. Černomyrdin. G. Soros ir S. Fišer iki šiol laikosi šio varianto. Idėja nėra nauja*, tačiau kyla tiek teorinių, tiek praktinių prieštaravimų.

Teorine prasme valiutų valdyba gali sukelti defliaciją, nes pinigų kiekis apyvartoje yra glaudžiai susijęs su valiutos atsargų dydžiu. Esant tokiai situacijai, kapitalo pasitraukimas iš šalies nulemtų pinigų kiekio sumažėjimą, t. y. defliacinį šoką, galintį sukelti ne tik kainų, bet ir gamybos apimtį sumažėjimą.

Faktiškai valiutų valdybos veiksmingumą nulemia empirinis vienos ar kitos šalies kainų lankstumo klausimas: jei kainų lankstumas nedidelis, tai pinigų kiekio svyravimus parodys realūs rodikliai. Mažų atvirų ekonomikų (Honkongo, Estijos, Lietuvos,

*Išsamus valiutų valdybos įvedimo Rusijoje planas ne taip seniai buvo pateiktas darbe [9]. Be kita ko, knyga įdomi ir tuo, kad joje aprašoma valiutų valdyba Šiaurės Rusijos europinėje dalyje 1918–1920 m. pilietinio karo metais. Ji buvo įkurta britų okupacinės valdžios pagal schemą, parengtą ne bet ko, o Dž. M. Keynes – tuometinio Didžiosios Britanijos finansų ministerijos valdininko.

Bulgarijos, Bosnijos), kurių užsienio prekybos apyvartos dalis BVP sudaro beveik 100 procentų ir daugiau, vidaus kainos iš esmės jau yra susietos su pasaulio kainomis; vidutinėms (Argentina) arba didesnėms ekonomikoms (Rusija) atsakymas nėra toks aiškus. Be to, esant valiutų valdybai, valdžios galia išvengti ar sušvelninti bankų krizes iš esmės sumažėja, nes ji, kitaip negu centrinis bankas, negali atlikti paskutinės instancijos kreditoriaus vaidmens, o šalims, turinčioms menką bankų sistemą, papildomai padidina riziką [22].

Praktiškai šis prieštaravimas gali būti dar akivaizdesnis. Būtina valiutų valdybos sėkmės sąlyga – pasitikėjimas vyriausybe ir jos programa biudžeto deficitui likviduoti [9]. Vargu ar kas nors galėtų teigti, kad tokios sąlygos šiandien yra Rusijoje.

„Švelnus nusileidimas“ – *infliacijos stabdymas*. Tai variantas, į kurį orientuotas 1999 m. biudžetas: biudžeto deficitas apribotas 1–2 procentais BVP, o metų infliacija – 30–40 procentų. Daugelyje šalių, patyrusių valiutos krizę, toks „švelnus nusileidimas“ pavyko: Pietryčių Azijos šalyse pokrizinė infliacija buvo stebėtinai maža, o Bulgarijoje ir Rumunijoje po trumpalaikio kainų šuolio taip pat pavyko pasiekti vėl nedidelę infliaciją. Rusijos padėtis ypatinga tuo, kad ją suvaržė defoltas, praktiškai atėmęs galimybes finansuoti biudžeto deficitą užsienio ir vidaus neinfliacinėmis paskolomis. Galiausiai infliacijos ateitis dabar priklauso nuo vyriausybės sugebėjimo apriboti biudžeto deficitą.

Didelė infliacija be naujos stabilizavimo programos. Toks scenarijus nelabai palankus, bet, deja, kol kas labiausiai tikėtinas. Vienas iš nenumatytų valiutos krizės padarinių buvo smarkus biudžeto pajamų sumažėjimas, nes įmonės ir regionai ėmė sulaikyti mokėjimus į federalinį biudžetą. Įplaukos į jį 1999 m. sausio–balandžio mėn. sudarė 30 mlrd. rb., o krizės išvakarėse, liepos mėn., – 21 mlrd. rb, tai reiškia, kad, realiais skaičiavimais (po rugpjūčio krizės, kai kainos pašoko dvigubai), pajamos, palyginti su prieškriziniu lygiu, sumažėjo vos ne per pusę.

Prieš krizę federalinio biudžeto išlaidos per mėnesį sudarė apie 30 mlrd. rb, įskaitant ir 10 mlrd. rublinių skolų aptarnavimo išlaidų, kurios išnyko paskelbus defoltą. 1999 m. pradžioje vyriausybė, siekdama palaikyti bazines išlaidas (be skolos aptarnavimo), turėjo išleisti apie 40 mlrd. rb, o norėdama likviduoti biudžeto deficitą, turėjo išlaidas sumažinti mažiausiai trečdaliu.

Labai abejotina, kad vyriausybė ir ateityje sugebės taip smarkiai sumažinti išlaidas, tuo labiau kad 1999 m. biudžete tai ir nenumatyta, o jo pagrindiniai parametrai nuo realybės gana nutolę: federalinio biudžeto pajamos numatytos 12 procentų BVP (o 1998 m. pabaigoje–1999 m. pradžioje nesurinkdavo ir 10%); kursas – 21,5 rb už dol., t. y. toks kursas, kuris buvo 1998 m. pabaigoje, ir t. t. Dar didesnių abejonių kelia pelno mokesčio sumažinimas (nuo 35% iki 30%) ir numatomas pridėtinės vertės mokesčio sumažinimas (nuo 20% iki 15%). Taip mažinant mokesčius, deficito didėjimo alternatyva galėtų būti tik visiškai drakoniškas ir praktiškai neįgyvendinamas realių išlaidų sumažinimas.

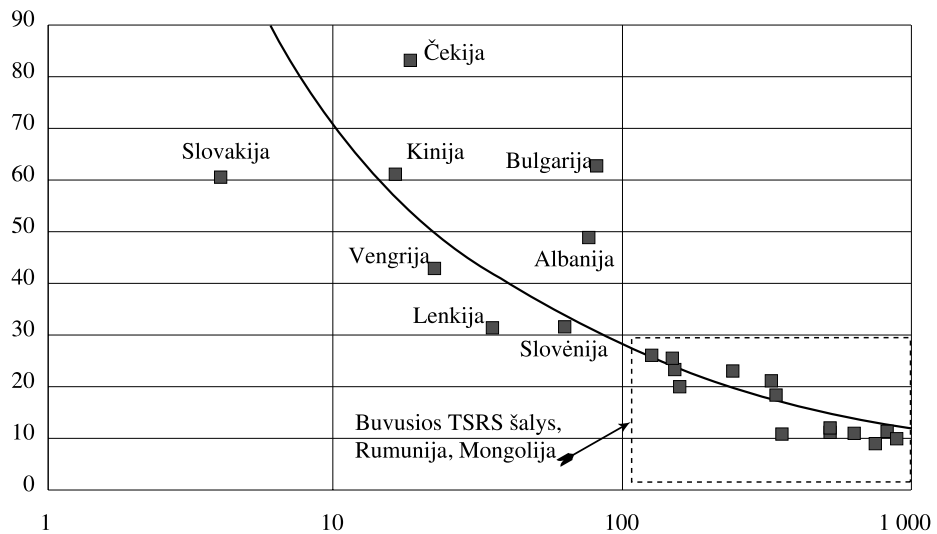
Taigi makroekonominės politikos tikslai vėl prieštaringi: viena vertus – infliacijos ribojimas ir daugiau ar mažiau stabilus kursas, kita vertus, – buvusio lygio valstybės išlaidų palaikymas, kai mažėja pajamos ir nėra galimybės imti paskolų.

Šiuo metu galimybės manevruoti sumažėjo, beje, ir dėl to, kad rugpjūčio krizė dar labiau demonetizavo Rusijos ekonomiką, sumažėjo pinigų kiekio ir BVP santykis. Taigi dabar net menkiausias biudžeto deficito finansavimas pinigų spausdinimo būdu turės kur kas didesnių infliacinių padarinių negu anksčiau.

Negalima teigti, kad Rusijos ekonomikos monetizavimas anksčiau buvo didelis. Finansinio stabilumo metais (1995–1998 m.) P2 ir BVP santykis sudarė apie 15 procentų, o šalyse, kuriose nebuvo didelės infliacijos, šis santykis sudarė 50–100 procentų (žr. 7 pav.). 1999 m. pradžioje pinigų kiekis (P2), beje, buvo šiek tiek didesnis kaip 400 mlrd. rb, o mėnesio BVP (kurio statistika nustota skelbti kaip tik tada, kai jis tapo ypač būtinas), vertinant pagal netiesioginius metinius rodiklius, sudarė 5 trln. rb. Vadinasi, monetizavimas sumažėjo iki 8 procentų (žr. 8 pav.).

7 pav. Besiformuojančių ekonomikų infliacija ir monetizavimas

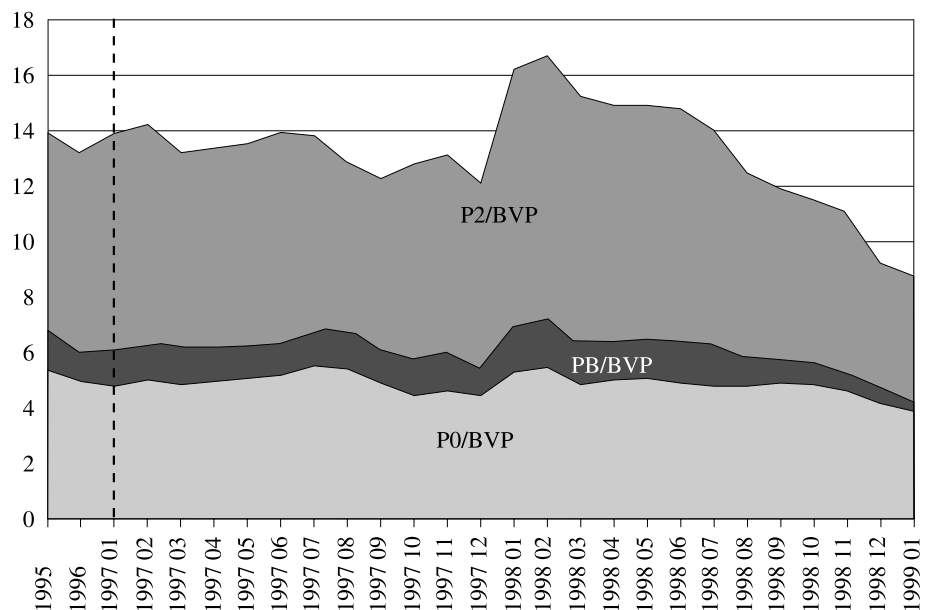
P2 ir BVP santykis, 1995 m., %

1990–1995 m. vidutinė metų infliacija, logaritminė skalė

8 pav. Pinigų kiekio elementai

procentais, palyginti su BVP

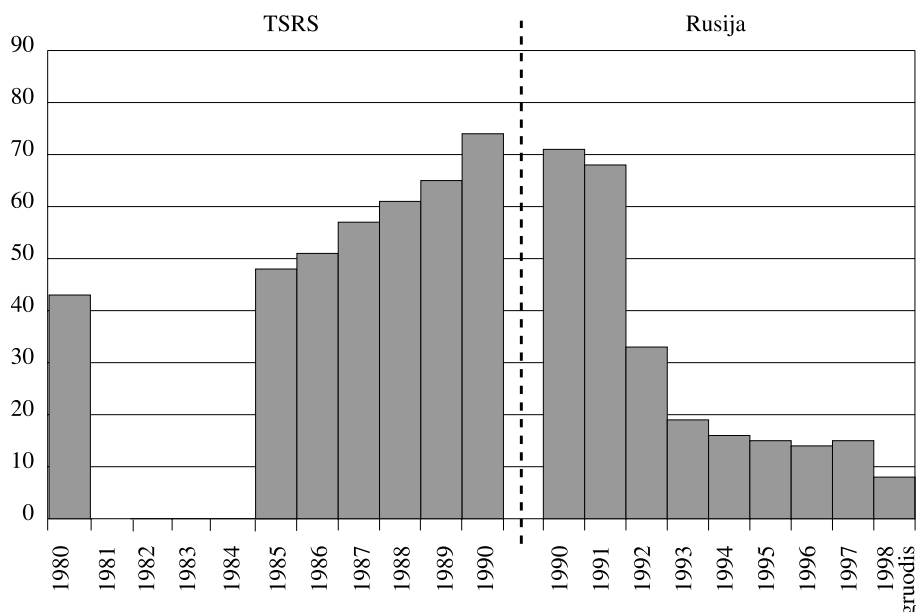
Per visą reformų laikotarpį šis rodiklis nebuvo toks mažas. Netgi neseniais tarybiniais laikais, devintojo dešimtmečio pradžioje, P2 ir BVP santykis sudarė 40–50 procentų (1991 m. rodiklio padidėjimas iki 70% ir daugiau nėra būdingas, nes parodė atidėtąsias vartotojiškos paklausos santaupas). O ir tarptautinių palyginimų lentelėse Rusija dabar atrodo kaip išimtis: pagal 1996 m. duomenis, iš beveik 150 šalių, kurios pateikė duomenis, tokie maži rodikliai (mažiau kaip 8%) buvo tik Armėnijoje, Bisau Gvinėje, Kongo ir Turkmėnistane (žr. 9 pav.).

Dar išraiškingesni yra pinigų bazės (PB), kurią sudaro grynųjų pinigų kiekis apyvartoje ir komercinių bankų atsargos CRB, t. y. visi centrinio banko išsipareigojimai,

rodikliai: mūsų pinigų bazė sumažėjo nuo 6–8 procentų BVP prieš krizę iki 4 procentų BVP 1999 m. pradžioje. Tai netgi mažiau už valiutos ir aukso atsargas, perskaičiuotas į rublius pagal galiojusį kursą (23 rb x 11,6 mlrd. = 267 mlrd. rb, arba beveik 6 procentai sausio mėn. BVP, perskaičiuoto iš metinio), o tai rodo milžinišką vyriausybės ir CRB pasitikėjimo sumažėjimą.

9 pav. TSRS ir Rusijos ekonomikos monetizavimas

P2 palyginti su BVP, %

1998 m. rugsėjo pradžioje, kai buvo svarstomi valiutų valdybos įvedimo variantai, niekas neabejojo ekonomikos sugebėjimu „priimti“ aukso ir valiutos atsargų rublinį ekvivalentą. Tada buvo siūloma pasiskolinti apie 15 mlrd. dol. ir papildyti esančias 12,5 mlrd. dol. valiutos atsargas, tai turėjo garantuoti rublio kurso išlaikymą 6 rb už dolerį, esant pinigų bazei šiek tiek didesnei negu 160 mlrd. rb $[(12,5+15) \times 6=165]$. Dabar paaiškėjo, kad rinkta palaiko tik tokį rublio kursą, kurį padengia šimtaprocentiniai centrinio banko įsipareigojimai (pinigų bazės) aukso ir valiutos atsargomis, kaip yra esant valiutų valdybai, bet tik su 30 procentų perviršiu.

Toks demonetizavimo mastas – retenybė ekonomikos istorijoje. Tai paaiškinama ne vien barteriu ir neįmokomis, net tik pinigų paklausos susiaurėjimu dėl buvusios, esančios ar būsimos didelės infliacijos, bet ir dėl nepasitikėjimo vyriausybe ir CRB. Faktiškai 30 procentų priedas reiškia, kad 1999 m. pradžioje įvedus valiutų valdybą ir nustačius kursą 17–18 rb už dolerį (būtent toks tada buvo pinigų bazės bei aukso ir valiutos atsargų santykis), rubliai tada būtų masiškai iškeisti į dolerius, pinigų kiekis dar labiau sumažėtų.

Nauja stabilizavimo programa. Infliacinis pinigų „išmetimas“ į apyvertą, kad ir kaip tai iš pirmo žvilgsnio būtų keista, gali tapti naujos makroekonominės stabilizavimo programos išeities tašku, žinoma, esant tam tikroms sąlygoms. Jei infliacija didesnė negu 40 procentų (atrodo, mažai kas abejoja, kad 1999 m. taip ir atsitiks), tai nelabai ir svarbu, kiek ji bus didesnė – 5 ar 105 procentiniais punktais – ekonomikos augimo neigiami padariniai panašūs. Išeitų, kad vyriausybė turi gerą šansą visiems sumokėti darbo užmokesčio skolas (mažiau kaip 15 mlrd. rb, arba tik 7% dabartinės pinigų bazės apimties) ir visas kitas skolas (VTO, pensijų, valstybinių užsakymų ir t. t.) ir metų pabaigoje pradėti naują gyvenimą be skolų, atvertusi švarų lapą, įgyvendindama

naują makroekonominio stabilizavimo programą, kurioje neįmokus būtų paskelbtos už įstatymo ribų. Galų gale, jei neįmokoms lemta kada nors išnykti, tai turėtų įvykti būtent vyriausybės iniciatyva – kol vyriausybė yra didžiausias nemokėtojas, privatus sektorius elgsis taip pat.

Politiniu aspektu tokios naujos programos sėkminga pradžia galėtų būti parlamento rinkimų išvakarės 1999 m. gruodžio mėn. ir prezidento rinkimų pradžia 2000 m. viduryje. Šis laikotarpis – pusmetis nuo naujos programos įgyvendinimo pradžios (pagal 1995 m. stabilizavimo patirtį) – kaip tik būtų pakankamas infliacijai „prigesinti“. Tokio manevro ekonominiai privalumai taip pat akivaizdūs: naujas makroekonominis stabilizavimas prasideda be neįmokų ir defoltų naštos ir ateityje turėtų sveiką pagrindą, neleidžiantį susidaryti valstybės valdymo organų neįmokoms. Dėl tų pačių politinių sumetimų naujoji makrostabilizavimo programa, deja, gali būti neįgyvendinta iki prezidento rinkimų 2000 m., o tada mažos infliacijos ir ekonomikos augimo mes nesulauksime iki 2001 m.

Literatūra

1. Åslund A. *The Case for Radical Reform*//*Journal of Democracy*, 1994, Vol. 5, No 4.
2. Åslund A. *Don't Devalue the Ruble*//*Moscow Times*, 1998, July 7.
3. Balassa B. *The Purchasing Power Parity Doctrine: A Reappraisal*//*Journal of Political Economy*, 1964, No 72.
4. *Economist*, 1998, May 23.
5. Grafe C., Wyplosz C. *The Real Exchange Rate in Transition Economies. Paper Presented at the Third Dubrovnik Conference on Transition Economies, Dubrovnik, Croatia, 1997, June 25–28.*
6. Griffith-Jones S. *Capital Flows to Latin America and Asia: Lessons for Central and Eastern Europe. Paper for the Workshop on Managing Capital Flows in Central and Eastern Europe, Prague, 1995, June 15.*
7. Griffith-Jones S. *Causes and Lessons of the Mexican Peso Crisis. UNU/WIDER/Working Paper, No 132, 1997.*
8. Halpern L., Wyplosz C. *The Real Exchange Rate in Transition Economies*//*IMF Staff Papers*, 1997, Vol. 44, No 4 (December).
9. Hanke S., Jonung L., Schuler K. *Russian Currency and Finance. A Currency Board Approach to Reform*, L., N. Y., Routledge, 1993.
10. Krugman P. *Currency Crises (Prepared for NBER Conference, October 1997)*. <http://web.mit.edu/krugman/www/crises.html>.
11. Krugman P. *A Model of Balance of Payments Crises*//*Journal of Money, Credit and Banking*, 1979, No 11.
12. Krugman P. *What happened to Asia? January 1998*. <http://web.mit.edu/krugman/www/DISINTER.html>.
13. Montes M. *Currency Crisis in Southeast Asia. Updated Edition. Singapore, Institute of Southeast Asian Studies, 1998.*
14. *New York Times*, 1998, June 4.
15. Popov V. *Inflation During Transition: Is Russia's Case Special*//*Acta Slavica Iaponica*, 1996, Tomus XIV, Sapporo, Japan.
16. Popov V. *A Russian Puzzle. What Makes Russian Economic Transformation a Special Case. UNU/WIDER, REA 29.*
17. Popov V. *Preparing Russian Economy for the World Market Integration*//*In: Regionalisation and Globalisation in the Modern World Economy*/Ed. by A. F. Lilberto and A. Mommen, London, Routledge, 1998.
18. Popov V. *Will Russia Achieve Fast Economic Growth?*//*Communist Economies and Economic Transformation*, 1998, No 4.
19. Sachs J. *Russia's Struggle with Stabilization: Conceptual Issues and Evidence. A Paper Prepared for the World Bank's Annual Conference on Development Economics, Washington, D. C., April 28–29, 1994.*
20. Sachs J. *Why Russia Has Failed to Stabilize. Stockholm Institute of East European Economies/Working Paper, No 103, 1995.*
21. Sachs J., Tornell A., Velasco A. *Financial Crises in Emerging Markets: The Lessons from 1995*//*Brookings Papers on Economic Activity*, 1996, No 1.
22. Santiprabhob V. *Bank Soundness and Currency Board Arrangements: Issues and Experience. IMF Paper on Policy Analysis and Assessment, December, 1997.*

23. *The State in a Changing World Development Report*, N. Y.: Oxford University Press, 1997.
24. *Transition Report Update 1997*. London, EBRD, 1997.
25. Zettermeyer J., Citrin D. *Stabilization: Fixed Versus Flexible Exchange Rates. Policy Experiences and Issues in the Baltics, Russia and other Countries of the Former Soviet Union*, Washington, DC, IMF, 1995.
26. *World Development Indicators 1998*. World Bank, 1998.
27. Алексашенко С. *Битва за рубль*, М.: *Алма Mater*, 1999.
28. Илларионов А. Как был организован финансовый кризис//*Вопросы экономики*, 1998, No 11, 12.
29. Попов В. Уроки валютного и биржевого кризиса в странах Юго-Восточной Азии//*Вопросы экономики*, 1997, No 12.
30. Программа международных сопоставлений ООН (Российский статистический ежегодник, 1997, М.: Госкомстат России, 1998, Финансовые известия, 1995, 10 ноября).
31. *Российская экономика в 1998 году. Тенденции и перспективы*, М.: ИЭПП, март 1999.
32. Шмелев Н., Попов В. *На переломе: экономическая перестройка в СССР*, М.: АПН, 1989.
33. *Эксперт*, 1999, No 1–2.
34. Ясин Е. Поражение или отступление?//*Вопросы экономики*, 1999, No 2.

Iš žurnalo „Voprosy ekonomiki“ (1999 m., Nr. 6) vertė Rasa Matulevičiūtė

IŠ KREDITO ISTORIJS LIETUVOJE*

Petras Šalčius

Straipsnyje apibūdinama pirmųjų kredito įstaigų Lietuvoje veikla carinės valdžios metais. Autorius ypač domėjosi agrarinio kredito, smulkaus kredito organizacijų atsiradimo istorija ir teorija, visą savo energiją skyrė kooperaciniam judėjimui, kredito bendrovių ir draugijų kūrimui. Viename iš pirmųjų straipsnių kredito istorijos klausimais P. Šalčius rašė apie pirmąsias kredito įstaigas Lietuvoje: pašalpių-taupomąsias kasas, 1869 m. atsiradusias valsčių taupmenų-skolinamąsias kasas ir kooperatines taupmenų-skolinamąsias bendroves, apibūdino jų veiklos funkcijas, indėlių priėmimo, paskolų teikimo sąlygas. Neliko autoriaus nepastebėtas ir melioracijos kreditas, teiktas sodžiaus bendruomenėms.

Pagrindiniai žodžiai: kreditas, kredito įstaigos, savitarpio kreditas, indėliai, palūkanos.

Ūkininkų baudžios panaikinimas Lietuvoje iškelia didesnę kredito reikalą ir ūkininkams bei bajorams žemvaldžiams, nes vieniems ir antriems tenka pereiti vis labiau į piniginių ūki. Be išperkamujų žemės mokesnių, atleistiems nuo baudžios ūkininkams rusų valdžia, kaip bausmę už dalyvavimą maište (1863 m.), uždeda žemininkams kontribuciją, kuri gan ilgą laiką pareikalauja iš krašto stambių sumų. (1863 m. birželio 8 d. caro patvirtinta kontribucija siekė 10% pelno ir buvo paversta nuolatine, nusitęsusia ligi 1897 m. Netiesioginiai apskaičiuojama, kad 1863 m. tokios kontribucijos Lietuvoje buvo paimta apie 2 milijonai rublių. Žiūr. P. Klimas. Muravjovo laikmetis Lietuvos žemės ir žemininkų istorijoje, Vilnius, 1920 m., 23–24 pusl. Kredito paklausus didino ir jo sąlygas sunkino ir prasidėjęs nuo 1880 m. katastrofiškas kainų kritimas. Pav., javų kainos (Rygoje) 1880 m. rugių pūdai buvo 133 kap., o 1889 m. – 70 kap., kviečių – 174 kap.–114 kap., miežių – 110 kap.–75 kap. Nuo 1881–1885 m. rugių kainos krito 57,6%, o nuo 1880–1889 m. – 47,4%. Linų kainos Rygoje 1875 m. K markės buvo 119,50 r., o 1887 m. – tik 51 r. Priežastis tokio ūmaus žemės ūkio produktų kainų kritimo buvo prasidėjusi nuo maždaug devyniasdešimtųjų metų pusės užjūrio šalių konkurencija ir 1885 m. įvesti Vokietijos aukšti įvežamieji muitai (javams 15,21 kap. pūdai). Žiūr. Ed. Balodis. Latviešu kreditkooperacija. Riga, 1934 g.) Baudžios laikais buvusių kredito rūšių nebepakanka ir pradedama ieškoti naujų, kurios atpalaiduotų ir žemininkus, ir ūkininkus nuo lupikiško tarpininkų-supirkinėtojų jungo. Tačiau šiose pastangose tenka susidurti su svarbiomis kliūtims naujoms kredito rūšims kurtis arba jomis naudotis. Nepripažinimas individualinės žemės nuosavybės ūkininkams, draudimas lenkų kilmės asmenims pirkti žemes (1865 m. gruodžio 10 d. įstatymu) darė neigiamos įtakos normalinei agrarinio kredito organizacijai Lietuvoje, ir ne vien tik žemininkų, bet ir ūkininkų. Ta pačia linkme veikė ir rusų valdžios draudimas naudotis patogiu Valstybinio bajorų banko ilgalaikiu kreditu lenkų kilmės žemininkams Lietuvoje.

Po baudžios panaikinimo ligi XX a. pradžios veikusias Lietuvoje agrarinio kredito įstaigas galima suskirstyti į: 1) realinio, ilgalaikio kredito įstaigas ir 2) personalinio kredito įstaigas. Pirmąją grupę sudarė Valstybinis ūkininkų žemės bankas, Vilniaus žemės bankas, Peterburgo–Tulos žemės bankas, Valstybinis bajorų žemės bankas ir Žemiečių kredito draugija (Suvalkų gub.) bei tam tikri fondai melioracijos reikalams. (Ilgalaikio realinio kredito augimą gali, nors ir ne pilnai, parodyti šie duomenys (Kauno gubernijai): 1858 m. sausio 1 d. Kauno gub. buvo įkeista 221 dvaras 2848144 rub.; Peterburgo laikymo izde (Sochrannaja kozna) – 59 dvarai su 26203 „dūšiomis“ 1324281 rub.; to pat vardo įstaigoje Maskvoje – 4 dvarai (Šiaulių) su 6538 „dūšiomis“ 584360 rub.; visuomeninėse globos įstaigose (Prikaz obščestvenago prizrenija) Vilniaus – 9 dvarai su 927 „dūšiomis“ 58291 rub.; Kauno – 149 dvarai 881211 rub. (Žiūr. D. Afanasjev. Materijaly..., Kovenskaja gub. SPB, 1861, 456–458 pusl. Trisdešimčiai metų praėjus, matome jau kitą vaizdą: 1888 m. Kauno gub. buvo įkeista 853 dvarai su 325460 dešimtinėmis, kas sudaro 20,4% žemininkų valdomo ploto

*Spausdinamas su-trumpintas straipsnis iš Ekonomistų sąjungos žurnalo „Ekonomika“, 1935, sausis–kovas, Nr. 1, p. 41–58. Siekiant išlaikyti autentiškumą, kalba netaisyta, palikti tuometiniai terminai, ištaisytos tik pačios grubiausios korektūros klaidos.

- Petras Šalčius (1893–1958) – žymus Lietuvos ekonomistas, kooperatininkas, profesorius (1935), ekonomikos mokslų daktaras (1939). 1918 m., baigęs Maskvos universitetą ir Aukštuosius kooperacijos kursus, grįžo į Lietuvą, įsteigė Kooperacijos departamentą, kūrė kooperatyvus ir jų sąjungas, redagavo žurnalą „Talka“. 1922–1950 m. dėstė Kauno ir Vilniaus universitete, nuo 1956 m. dirbo MA Ekonomikos institute, kur sukaupe daug medžiagos apie baudžios laikų manufaktūras, XVIII–XIX a. Lietuvos ūkį. Be daugybės straipsnių, išleido šiuos svarbesnius veikalus: „Visuomenės ūkio teorijos“ (1927), „Kooperatizmas“ (1929), „Kooperacija“ (1931), „Ekonomika“, 1–2 d. (1931–1932), „Ekonomikos pagrindai“ (1933), „Ekonomikos doktrinos“ (1935).

(1593601 dešimtinės), įkainotų 17438854 rub. ir apskuntų 9454880 rub. paskolos liekana 1889. I. 1. Įkainojant vidutiniškai žemės dešimtinę 53,58 rub., apskunimas paskola 1 dešimtinės siekė 29,89. Žiūr. Kovenskaja gub. za vremia 1843–1893 m. 1893. Kovno. Po 27 metų (1916. I. 1.), A. Prūso duomenimis, Kauno gub. įsiskolinimas žemės bankuose taip atrodė: Peterburgo–Tulos žemės banke 636 dvarai su 92286 deš. ir paskolos liekana 4814928 r., Vilniaus banke 3733 turtai su 501307 dešimtinėmis ir paskolos liekana 19709536; Valstybiniame bajorų žemės banke 340 turtų su 148013 dešimtinių ir paskolos liekana 6193994 rub., to paties Banko ypatingajame skyriuje 135 turtai su 30027 deš. ir 868661 rub. paskolos liekana; Valstybiniame ūkininkų žemės banke 6058 turtai su 106513 dešimtinių su paskolos liekana 6958101 rub. Iš viso visuose žemės bankuose buvo įkeista iš visos 1728039 dešimtinių privatinės žemės 876146 dešimtinės, arba 50% bendro ploto su paskolos liekana 38545220 rub. Vilniaus gub. buvo įkeista 69% žemės, Kauno gub. – 50%, o Suvalkų gub. – 66%. Žiūr. Statistinės žinios apie Lietuvą ligi 1914 m. Kaunas, 1920 m.) Antrąją personalinio agrarinio kredito įstaigų grupę, be savitarpio kredito draugijų ir komercinio pobūdžio kredito įstaigų, sudaro valsčių taupmenų-skolinamosios kasos ir kooperatinės taupmenų-skolinamosios bendrovės.

Per maždaug trisdešimt metų šios kredito įstaigos, atsiradamos vienos anksčiau, kitos vėliau, tenkina kredito organizacijos reikmenę Lietuvoje. Tačiau ji toli gražu nepatenkina nei ūkininkų, nei žemininkų; kai 1902 m. Aukščiausiu įsakymu įsteigiama tam tikra komisija žemės ūkio bėdoms tirti, kuri visose gubernijose sudaro tam tikrus komitetus gubernijos centre ir apskrityse, tai Lietuvos g. komitetų pranešimuose matome stiprų nusiskundimą agrarinio kredito organizacija. (Komitetai – gubernijų ir apskričių – buvo sudaromi iš aukščiausių gubernijos ir apskričių valdžios dignitorių: gubernatoriaus, bajorų vadų, išdo rūmų valdytojų, liaudies mokyklų inspektorių, valstiečių reikalams įstaigų narių bei komisorių, taikos (valsčių – bendruomenių) tarpininkų, agronomų ir t. t., taip pat žemvaldžių ir kai kur ūkininkų atstovų – valsčių seniūnų. Visuomeniškiausias komitetas buvo sudarytas Šiauliuose, kur galėjo drąsiai pareikšti savo nuomones ir ūkininkų atstovai. Komitetų darbai buvo atspausdinti Kauno gub. 1903 m. XVI. Kovenskaja gubernija SPB, Vilniaus gub. 1903 m. IV. Vilenskaja gub. SPB, o Suvalkų gub. pranešimai įdėti į LI. Privislinskij Kraj, 1903 m. SPB.) Kadangi tų komitetų pranešimai sudaro labai įdomią medžiagą Lietuvos ūkio charakteristikai ir tartum programą, kuri pradėta vykinti rusų valdžios po 1905 m. revoliucijos, tai, apibūdinamas agrarinio kredito būklę XX a. angoje, plačiau pasinaudosi tų komitetų pranešimų medžiaga.

Visų pirmiausiai paimsime juridinio pobūdžio sąlygas, kurios darė neigiamos įtakos tiksliai kredito organizacijai Lietuvoje. Jas sudaro: 1) neaiškūs ūkininkų santykiai su žeme; 2) draudimas laisvai disponuoti savo žeme lenkų kilmės asmenims; 3) draudimas kredituoti Valstybiniame bajorų žemės banke lenkų kilmės asmenims; 4) hipotekos knygų nevedimas*. Visos tos sąlygos lietė Kauno, Vilniaus ir Gardino gubernijas. Suvalkijoje šiuo atžvilgiu dalykai atrodė jau daug geriau. Joje ūkininkai turėjo aiškiai pripažintą individualinę žemės nuosavybę. Stambesniems ūkiams buvo įvestos hipotekos knygos, nebuvo draudimo lenkų kilmės asmenims laisvai disponuoti savo žeme.

Iš anksčiau išdėstytų kreditų sąlygų Lietuvoje mes matome, kad specifiniai juridinio pobūdžio momentai sunkino agrarinį kreditą. Iš tų pačių sąlygų atvaizdavimo mes galime susidaryti ir gan tikrą ilgalaikio kredito vaizdą Lietuvoje. Ryšium su juo tenka paliesti ir melioracijos kreditą, kuris ir Rusijoje apie XIX a. galą pradėtas organizuoti (1900 m. gegužės 29 d. įstatymais), skiriant tam tikras sumas kasmet biudžeto keliu.

Melioracijos kreditas buvo skiriamas tam tikrų komitetų, sudarytų iš gubernijos valdininkų. Paskolos galėjo būti išduodamos savivaldybėms, žemininkams ir sodžiaus bendruomenėms. Atskiri ūkininkai melioracijos paskolų negalėjo gauti. Už sodžiaus bendruomenių melioracijos skolas turėjo laiduoti visi bendruomenės nariai**.

XIX a. gale ir XX a. pradžioje, kai Lietuvos žemės ūkyje vis labiau pradėta rūpintis žemės ūkio kultūros kėlimu, melioracijos kreditu stipriai interesuotasi. Komitetų pasitarimuose tas klausimas, matyti, gyvai diskutuotas. Ypač juo interesavosi dvarininkai. (Charakteringą nuomonę pareiškia Suvalkų komitetas dvarininko L. Višnevskio pranešime: „... valstiečių žemės valdymo pagerinimas ir lėšų suradimas valstiečių ūkiui pakelti neįmanomas be vienlaikio ir privataus žemės valdymo paskatinimo, nes pastarasis, kaip labiau kultūrinis, turi eiti bendros pažangos priekin, ir valstietis, pripratęs gerbti savo kaimyną, dvaro savininką, ir pasitikėdamas juo, gali rasti pas jį praktišką išsprendimą tų klausimų, kurie liečia jo ūkį, tuo būdu kaimyninio dvaro ūkis sudaro praktišką valstiečiui mokyklą“. Privislinskij Kraj 1023–1024 pusl.) Žinoma, ir melioracijos kreditui plėsti reikalingos

*Žiūr. Kovenskaja gub. 99–101 pusl. Panev. apskr., Raseinių apskr. 153 pusl., Kauno gub. 3–4 pusl. Vilenskaja gub. Trakų apskr., Disnos apskr. 111 pusl.

**1912 m. sausio 1 d. melioracijos paskolų Lietuvoje išduota Kauno gub. 12 paskolų – 131235 tūkst. rub., Vilniaus 8 paskolos – 142672 rub., Suvalkų gub. 1 paskola – 20000 rub., iš viso 293907 rub. Paskolos buvo išduodamos iš 4% (upių krantams ir lekiandoms smiltims stiprinti iš 2%). Žiūr. *Adomas Prūsas*. Bankai ir kreditai Lietuvoje iki 1915 metų. Kaunas, 1926 m.

jau minėtos sąlygos – hipotekos knygų įvedimas, ūkininkų žemei nuosavybės teisių pripažinimas. Kaip konkrečiai turėtų būti sutvarkytas melioracijos kreditas ir kuriems tikslams jis turėtų tarnauti, buvo įvairių pasiūlymų. Vieni siūlė steigti specialines bendroves iš anksto pasirinktam melioracijų pavidalui, pav.: durpių gamybai, pievų irigacijai, žuvininkystei, molinei gamybai ir t. t. Kiekviena iš tokių kredito bendrovių, išduodama paskolas tik vienai žemės ūkio melioracijų, būtų suinteresuota jų pasisekimu, o todėl ir statytų tam tikras sąlygas, kurios susijusios su dalyko esme ir tuo būdu galėtų būti savo srities instruktoriumi ir galėtų pašalinti klaidas, kurios dažnai atsitinka dėl dvarininkų neprityrimo (Telšių ap., 152 pusl., panašiai išsitaria ir Šiaulių apskr. kom., 178 pusl.).

Kiti siūlė sudaryti tam tikrą centrinę gubernijos melioracijų organą, kuris palaikytų betarpiškus ryšius su norinčiais naudotis melioracijos kreditu, o tokiu organu, kuris vaidintų ir diskonto komiteto vaidmenį sprendžiant paskolų prašytojų patikimumą ir kreditingumą, taip pat prašomos melioracijos tikslingumą ir galimumą, galėtų būti žemės ūkio draugijos. Pastarosioms galėtų būti išduodami ir įvairiems reikalams melioracijos kreditai. Melioracijos kreditai turėtų būti išduodami Valstybės banko ir dvarininkams, ir ūkininkams. Jei tas pasirodytų neįvykdoma, tai būtų pageidaujamas privatinų melioracijos bankų steigimas (Šiaulių ap. kom., 120–121 pusl., Ašmenos, 156–157 pusl., Trakų ap.).

Suvalkijoje 1900 m. gegužės 29 d. nuostatai dėl išdavimo paskolų ūkio pagerinimams nebuvo taikomi. Komitetas išreiškė pageidavimą, kad tie nuostatai apimtų ir Pavislio gubernijas. Stambius melioracijos darbus turėtų atlikti valdžios įstaigos – valdžios miškų žinyba, o reikalingos šiems darbams išlaidos turėtų būti paskirstytos atitinkamai žemės plotams ir išmokamos žemės savininko bendromis melioracijos kredito taisyklėmis. Turėtų būti taip pat padidinta gubernijų komitetų kompetencija – leista jiems išdavinėti paskolas ligi 2000 rub. Išduodamos melioracijos reikalams paskolos turėtų būti apdraudžiamos hipotekos tvarka, sekamu numeriu po Žemiečių kredito draugijos (Privislevskij Kraj, Suv. gub. 1023–1024 p.).

Personalinio trumpalaikio ir realinio trumpalaikio agrarinio kredito reikalai kalbamu laikotarpiu buvo įvairiškai sprendžiami. Stambūs žemininkai naudojo tik sau prieinamą komerciniu kreditu privatinėse kredito įstaigose, taip pat ir savitarpio kredito draugijose. Įsikūrus Valstybinio banko kontoroms ir skyriams Lietuvoje, dvarininkai pradeda klebenti ir jo duris, prašydami kredito [sau] arba tiesiog dvarininkams (Švenčionių ap. 197 pusl.), arba steigti tam tikroms apskričių paskolos kasoms artimame kontakte su žemės ūkio draugijomis ir prižiūrimoms bajorų vadų. (Dvarininkai, norėdami spręsti aiškiai luominiu atžvilgiu žemės ūkio kultūros problemas, siedavo jų sprendimą su žemės ūkio draugijomis, kurios beveik išimtinai nariais buvo dvarininkai (Panev., Ukmergės komiteto ir kt.). Pažymėtina, kad rusų administracijai tekdavo ginti labiau visuomenišką nuomonę.) Valdžia tokioms kasoms steigti turėtų duoti beprocentinių paskolų ir atidaryti kreditus Valstybiniame banke (Ašmenos apskr.).

Ūkininkų kreditavimo ir tam tikrų įstaigų tam tikslui sudarymo reikalas Lietuvoje kilo jau gana seniai. Iš dalies jis buvo sprendžiamas organizuojant ūkininkų kreditavimą natūraliniu būdu, steigiant tam tikrus javų sampilus, į kuriuos ūkininkai turėjo pilti geraisiais metais tam tikras javų normas, o ištikus nederliui galėjo iš jų skolintis. Taip pat gana anksti atsiranda ir viešojo pobūdžio ūkininkams kredituoti įstaigos. Jomis buvo suinteresuota ir rusų valdžia, kuri, okupavus Lietuvą, stengėsi prisigerinti ūkininkams ir įgyti jų palankumą. Jomis buvo suinteresuoti ir dvarininkai, nes baudžiavos režime nuskurdęs ūkininkas, ypač perėjęs į čyžes, nepajėgė tinkamai atlikti savo prievolių. (Pirmoji Lietuvoje tokio pobūdžio kasa buvo įkurta bene kun. P. K. Brzostowskio, žinomų valsčiaus reformų autoriaus Merkinėje, dar prieš Lietuvos Lenkijos valstybės žlugimą.)

Pirmąsias k o m u n a l i n i o kredito įstaigas ūkininkams sudaro valsčių pašalpa-taupomosios kasos. Tokias kasas jau randame 1840 m. Rukainiuose (Viln. gub.), 1842 m. Švenčionyse, 1852 m. Godutiškyje, Daugėliškiuose, Onuškyje, 1856 m. Linkmenyse, 1860 m. Molėtuose. Taip pat valdžios žinioje buvo tam tikri kapitalai, iš kurių buvo

išduodamos ūkininkams paskolos. Kauno gub. tokių kapitalų jau randame 1858 m. prie Piniavos valsčiaus (Pan. ap.), Anykščių 1862 m., vėliau Trinkiškių–Degučių, Deltuvos. Panašių kapitalų būta ir prie kai kurių valsčių Vilniaus gub. Šių kasų veikimas, taip pat ir išdavimas iš minėtų kapitalų paskolų ūkininkams buvo nelabai tvarkingas. Dauguma paskolų buvo praleistais terminais*.

Daug daugiau reikšmės ūkininkams aprūpinti kreditu turėjo panašaus tipo smulkaus kredito organizacijos Suvalkijoje, kur jos pradeda atsirasti nuo 1869 m. valsčių (gminų) t a u p m e n ū - s k o l i n a m ū j ū kasų vardu. Tat buvo daugiausiai smulkaus realinio kredito įstaigos. Jų įstatai buvo keičiami 1884 m. ir 1907 m. Ligi 1907 m. keli valsčiai galėjo turėti atskirą savo kasą, po 1907 m. kasos turėjo apimti tik vieną valsčių, nors valsčiuje jų galėjo būti ir kelios.

Valsčių taupmenų-skolinamųjų kasų kapitalai galėjo būti sudaromi iš sumų, skiriamų valsčių, miestelių arba sodžiaus bendruomenių, taip pat iš aukų ir lėšų, laikinai skiriamų be palūkanų kasoms naudotis. Praktikoje tos kasos daugiausiai įsikūrė iš valdžios beprocentinių paskolų po 600–700 rub. kiekviena, [su] ta sąlyga, kad nuosavam kasos kapitalui, sudarytam iš gryno pelno, išaugus iki gautos sumos dydžio, ši pastaroji suma išimama iš kasos ir perduodama naujai kasai steigti. Indėliai turėjo pirmenybę prieš savo valsčiaus taupmenų-skolinamosios kasos pasižadėjimus. Sudarant pagrindinį kapitalą, kasos reikalus vedė ligi 1907 m. valsčiaus valdyba, o po to valsčiaus sueiga galėjo rinkti atskirą valdybą. Kasos reikalus vesdavo valsčiaus raštininkas kaip vieną iš savo pareigų, už kurią galėjo gauti papildomą atlyginimą dažniausiai iš pelno. (Toks raštininko atlyginimas sukeldavo nuolatinių nesusipratimų tarp sekretoriaus ir kasos valdybos. Kadangi pelno paskirstymą turėjo tvirtinti ūkininkų reikalams komisorius, tai sekretoriai dažnai skųsdavosi dėl kasos pelno paskirstymo. Taip, pav., Kaupiškio valsčiaus raštininkas Vladislav Žoglo skundžiasi Vilkaviškio komisoriui, kad jam per mažą paskyrę pelno ir dar įpareigoję išrašyti „Šaltinį“ ir „Ūkininką“ – lietuviškus laikraščius. Komisorius pelną paskirstė pusiau, o laikraščių išrašymą užgynė. 1913 m. tokį pat skundą rašo ir Motiejus Matulevičius, skųsdamasis „nesmotria na lichoradočnoje položenije materialnago byta pisaria“ valdyba, „bez čelovečeskich čuvstv“ jį nuskriaudusi (Iš Valstybinio archyvo bylų). Dalis pelno galėjo būti suvartota valsčiaus viešiesiems reikalams (tiltams, mokyklų namams statyti ir t. t.).

Valsčių kasų operacijos buvo labai suprastintos ir saugojamos nuo operacinių nuostolių. Faktinai jos darė dvi operacijas – i n d ė l i ū i r p a s k o l ū.

Indėlių operaciją sudarė priėmimas saugoti ir palūkanoms gauti; pastaruoju atveju ne ilgiau kaip 10 metų arba be termino ligi pareikalavimo. Už indėlius, įdėtus saugoti, kasa imdavo iš indėlininkų 1/2% metams. Už indėlius, priimtus palūkanoms, kasa mokėdavo: ligi pareikalavimo ir ligi 1 mėnesio – 4%, nuo 1 m. ligi 3 m. – 4 1/2% ir ilgiau kaip 3 m. – 5%. Keisti palūkanas tegalima buvo tik sutikus Vidaus reikalų ministeriui. Kasos valdyba turėjo priiminėti palūkaninius indėlius atsižvelgdama į galimumą juos išskolinti, bet pirma išskolintus pagrindinį ir iš pelno susidariusį kapitalą. Kasos negalėjo priimti indėlių daugiau kaip dešimt kartų didesnę sumą už turimus savus kapitalus. Indėliai turėjo būti priimami iš eilės (prašymai priimti indėlius turėjo būti registruojami tam tikrose knygoje), bet visų pirmiausia turėjo būti priimami smulkūs indėliai, o iš šiųjų tie, kurie įnešami ilgesniam laikui. Jei kasoje susirinkdavo lėšų perteklius, tai nereikalingus indėlius (neterminuotus) galėjo gražinti jų įnešimo eile, pradedant stambiausiais, o iš jų, kurie kasoje gulėjo ilgiausią laiką. Neatėmus nustatytu laiku (po dviejų mėnesių) indėlio, jis paverčiamas saugojamuoju indėliu ir kasa reikalauja už jo laikymą mokėti.

Paskolų iš valsčių taupmenų-skolinamųjų kasų galėjo gauti šie asmenys: 1) turį kasos veikimo srityje nekilnojamoji turtą nuosavybės teisėmis: a) ūkininkai ir miestiečiai žemdirbiai ir b) kiti asmenys, turį nuosavybės teisėmis žemės ne daugiau kaip 30 dešimtinių; 2) bežemiai, užsiimą žemės ūkiu arba kitu verslu, susijusiu su žemės ūkiu, taip pat amatininkai. Paskolos buvo išduodamos: 1) žemės ūkio apyvartoms ir pagerinimams, taip pat įsigyti inventoriui (iš 6%), 2) dalims išmokėti (iš 5%) ir 3) be tam tikro paskyrimo (iš 7%). Pirmųjų dviejų rūšių paskolos turėjo būti sunaudojamos

*Žiūr. Отчёт о состо-
янии крестянских
общественных учре-
дений мелкого кредита
по данным на 1 jan-
варя 1911 года, СПБ,
1912 м.

prašytam tikslui ir buvo išduodamos ligi 5 metų – nuo 100–500 rub., įkeitus nekilnojamojį turta, o nuo 1000 rub., be to, dar laiduojant ir kitam asmeniui, turinčiam turta. Įkeitus inventorių, kuriam įsigyti išduodama paskola, paskola galėjo būti išduodama ligi 200 rub. ir ne ilgiau kaip 5 mėn. Paskolos dalioms galėjo būti išduodamos ligi 10 metų, įkeitus paveldimą turta... Paskolos dydis negalėjo būti didesnis kaip 2/3 įkaito vertės ir nustatomas atsižvelgiant į bendrą skolininkų ir laiduotojų kreditingumą. Paskolos turėjo būti išduodamos pagal eilę prašymų, kurie turėjo būti registruojami tam tikroje knygoje. Jei skolininkas nesilaikė duoto pasižadėjimo, tolesnis paskolos išdavimas galėjo būti sustabdytas, o išduota paskolos dalis galėjo būti ieškoma prieš terminą. Ilgalaikės paskolos (nuo 5 ligi 10 metų) buvo gražinamos lygiomis dalimis.

Valsčių taupmenų-skolinamosios kasos buvo pavestos ūkininkų reikalams komisorių priežiūrai. Ne rečiau kaip 2 kartus per metus komisorius turėjo daryti jų reviziją, vieną kartą su indėlininkų ir skolininkų apklausimu, iš anksto pranešus, antrą kartą – netikėtai. Pinigines revizijas galėjo daryti apskrities viršininkas ir mokesčių inspektorius, o apie revizijos rezultatus turėjo pranešti komisoriui. Be to, valsčiaus sueiga rinkdavo ir revizijos komisiją.

Iš visų komunalistiškai luominio pobūdžio smulkaus kredito kasų Lietuvoje Suvalkų gub. valsčių taupmenų-skolinamosios kasos plačiausiai išsiskleidė ir gana plačiai tarnavo beveik per ištisą amžiaus pusę ūkininkams*. Jos buvo gana rimtas pakaitalas kooperatinių kredito b-vių, kurioms būtina sąlyga sudaro aukštesnis pačių ūkininkų kultūrinis laipsnis ir su liaudimi susijusi, visuomeniškai nusiteikusi sodžiaus inteligentija. Be to, jos buvo pigios**, nes patalpa, administracija ir kitos išlaidos buvo menkos. Sąskaita labai supaprastinta. Todėl ir kasos pajėgdavo ūkininkams išdavinėti paskolas palyginti žemomis palūkanomis. (Taip, pav., 1878 m. Vilkaviškio valsčiaus vaitas pranešė komisoriui, kad kasoje viskas einą tvarkingai. Kasa išduoda paskolas imdama už 9 mėnesius po 6%, o už metines paskolas ima 8%, tuo tarpu privatiniai ima 10–24%.)

Dabar pažiūrėkime, kaip šios viešojo smulkaus kredito organizacijos buvo vertinamos valdžiusių Lietuvos minėtų komitetų. Vienodos nuomonės dėl jų veikimo nerandame. Ten, kur jos plačiau veikė (Suvalkijoje), jų veikimas nelabai entuziastiškai vertinamas, nors ir nesmerkiamas (Suvalk. gub., 1036–1038 p.). Joms prikišama aukštos palūkanos ir trumpi paskolų terminai; pačioje organizacijoje esą trūkumų. (Pranešimo autoriai A. Svida ir Vl. Gavronskis tų pačių trūkumų nenurodo, o tik jų pasekmes. Esą per 1896–1898 m. (trejus metus) iš visų 1285 Lenkų Karalystės valsčių kasų 52 būta žymesnių išiekvojimų. Žiūr. Privislinskij Kraj, 1037 p.) Bet jos nenaikintinos ir turėtų kredituoti Raiffeiseno tipo taupmenų-skolinamųjų bendrovių kūrimąsi.

Šios rūšies kredito įstaigų veikimą aiškiai smerkia Ašmenos ap. komiteto nariai. Pagalbinės kasos esančios visiškai netikusios. Tą esą įrodžiusi ir Vidaus reikalų ministerijos anketa (Viln. gub., 156 pusl.). Vietoje jų turėtų būti įkurtos dvarininkų kontroliuojamos jau minėtos apskričių kasos. Tačiau dauguma bėdų komitetų pripažino valsčių kasų arba valsčių bankų naudingumą ūkininkams. Panevėžio komitetas palankiai išsitarė apie Piniavos „sodžiaus banką“ (Panev. kom., 119 pusl.) neva remdamasis pačių ūkininkų atsiliepimais apie jį. (Paskolos Piniavos „banke“ buvo išduodamos laidavus už kiekvieną 10 rub. paskolos atskiram ūkininkui. Tuo būdu galėjo gauti paskolos ligi 100 rub. ne ilgiau kaip trejiems metams iš 6% metinių. Žiūr. Kov. gub., 120 p. Tat nerodo jų ypatingo naudingumo.) Palankiai išsitaria ir Raseinių (137 p.), Telšių (151), Lydos (126–127), Vileikos (63 pusl.). Palankiausiai išsitarė apie smulkaus kredito organizavimą ūkininkams prie valsčių Šiaulių komitetas (179 pusl.), nes tik tuomet sodžiaus banko vedėjai galėtų pakankamai susipažinti su savo klientų kreditingumu, kas labai yra svarbu tinkamam kredito operacijų atlikimui. Pageidaujama, kad kiekvienam ūkininkui būtų leistas asmens kreditas tokio dydžio, kuris atitiktų jo sklypo dydį ir jo ūkio būklę. Pageidaujama taip pat, kad banko reikalų vedimas būtų pavestas ne valsčiaus administracijai, o tam tikriems renkamiems asmenims, tvirtinamiems Apskričių suvažiavimo, o reikalus turėtų atlikti tam tikras asmuo, nes valsčiaus raštininkas ir taip jau per daug apverstas darbu. Pagaliau

*1912 m. sausio 1 d. 94 Suvalkų gub. kasose savų lėšų turėta 1066 tūkst., indėlių 1135 tūkst. rub., skolų 71 tūkst. – visos pasyvas siekė 2275 rub. (=10375 tūkst. litų), o aktyvo svarbiausias pozicijas sudarė paskolos 21194 tūkst. rub. ir 78 tūkst. kasa, einamosios sąskaitos ir % p. p. – Žiūr. A. Prūsas. Bankai ir kreditai..., 58 pusl.

**1906 m. 13 Vilkaviškio apskrities valsčiaus taupmenų-skolinamųjų kasų būta pagrindinio kapitalo 16,9 tūkst. rub., nepaskirstyto gryno pelno 6,8 tūkst., indėlių 114,6 tūkst., mažamečių kapitalų 9,4 tūkst., išduota paskolų 319,7 tūkst. rub., gryno pelno turėjo 50 tūkst. rub., o išlaidos siekė vos 3,8 tūkst. rub., t. y. 1,2% išduotų paskolų sumos. Tuo tarpu 1932 m. to pačio Vilkaviškio apskr. 14 ūkininkų kooperatyvų buvo išdavę apvaliai 2800 tūkst. Lt paskolų, kurioms teko iš viso 102,0 tūkst. Lt išlaidų, t. y. 3,6%, neskaitant išlaidų už kapitalą. Žiūr. Lietuvos Kooperacija 1932 m. Kaunas, 1934 m.

neabejotinai naudingas būtų dalykas sujungimas bankinių operacijų su lombardinėmis, išduodant paskolas įkeitus žemės ūkio produktus. Tokios operacijos nemaža padėtų atpalaiduoti ūkininkus nuo smulkių tarpininkų, kuriems jie dabar dažnai yra verčiami parduoti produktus žemesnėmis kaip rinkos kainomis. Tam tikslui valsčių valdybos turėtų pastatyti tam tikrus sandėlius, kurie turėtų apsimokėti ir dar duoti pajamų valsčiui. Lėšų sodžiaus bankams steigti pradžiai turėtų duoti valdžia (subsidių), taip pat iš samatinių valsčiaus paskyrimų ir įvairių liekanų. Bankų priežiūra turėtų būti pavesta vad. valstiečių tarpininkams (Šiaulių apskr., 178 p.). Kaip atrodo, Šiaulių pasiūlymas maža ka besiskyrė nuo Suvalkų gub. buvusio komunalinio smulkaus kredito.

Pereito amžiaus devyniasdešimtųjų metų pradžioje pradeda atsirasti ir Lietuvoje kooperatinės taupmenų-skolinamosios bendrovės. Vadinamojo Peterburgo sodžiaus taupmenų-skolinamųjų bendrovių Komiteto skyriaus išleidimas pavyzdinių taupmenų-skolinamųjų bendrovių įstatų ir paraginimas 1871 m. gubernatorių ir savivaldybių steigti taupmenų-skolinamąsias bendroves randa plataus atgarsio pirmiausiai Kauno gub. Jomis visų pirmiausiai susiinteresuoja dvarininkai. Kiek vėliau jos pradeda kurtis Vilniaus gub. ir dar vėliau Suvalkų gub. (A. Prūsas pirmąją Kauno gub. (ir visoje Lietuvoje) laiko Pabiržės taupmenų-skolinamąją bendrovę, įkurtą 1871 m. Tiesa, tokia data yra ir Valstybės banko leistuose „otčioty po melkomu kreditu“. Tačiau Kauno gubernijos dokumentuose Pabiržės taupmenų-skolinamosios bendrovės įstatų patvirtinimo data pažymėta 1874 m. sausio mėn. 28 d.; seniausia iš taup.-skol. b-vių turėtų būti Vydžių – 1873 m. sausio mėn. 14 d. ir Padubysio – 1873 m. balandžio mėn. 14 d. Tiesa, Kaune 1871 m. akcizo žinyba įsteigė lapkričio mėn. 23 d. valdininkų taupmenų-skolinamąją kasą. Šioji formaliai ir buvo pirmoji kredito kooperatinė b-vė Lietuvoje.) Taupmenų-skolinamosios bendrovės buvo steigiamos taip pat Finansų ministerijos išleistais įstatais. Jų skaičius auga ligi 1889 m., po to sustoja ir vėl pradeda augti tik nuo 1898 m.

Taupmenų-skolinamosios bendrovės, kaip jau minėta, buvo steigiamos ne pačių ūkininkų iniciatyva, bet daugiausiai dvarininkų, kuriuos skatino tai daryti ne vien idėjiniai sumetimai. Sunkios kredito sąlygos vertė jomis plačiai naudotis dvarininkus ir ne tik trumpalaikio, bet ir ilgalaikio kreditavimosi reikalui. Kad dvarininkai iš tikrųjų naudojosi savo reikalams taupmenų-skolinamųjų bendrovių lėšomis, matome iš aprašymo Vaškų (Konstantinavo) b-vės Sodžiaus taupmenų-skolinamųjų b-vių kom. Peterburgo skyriaus organe „Listok“ 1884 m. (105–108 pusl.): „Nariams iš ūkininkų, turintiems pilną įnašą, aukščiausias paskolos dydis buvo nustatytas 200 rub. Pasiturį asmenys, turį ypatingų laidavimo teisių, naudojosi taip pat privilegijomis ir paskolų gavime. Būdavo paskolos išduodamos vienam asmeniui ligi 2300 rub. Kadangi įstatuose nebuvo numatyta tokio dydžio paskolų išdavimo, tai knygoje tos paskolos buvo įrašomos kaip procentinių popierių įgijimas. Šioms operacijoms, praktikuojamoms ne tik Konstantinavo, bet ir kitose Šiaurės Vakarų krašto bendrovėse, kurių tikslas – išdavinėti paskolas dvarininkams didesnėmis normomis, buvo įtaisyta tam tikros knygos su atkerpamais kvitais, išduodamais skolininkams, į kuriuos tos paskolos būdavo įrašomos kaip procentinių popierių pirkimas“*.

Pačiai tų laikų rusų valdžiai taupmenų-skolinamųjų bendrovių steigimas taip pat buvo pravartus. Išdas daug kentė nuo ūkininkų mokestinio nepajėgumo ir smulkaus kredito organizavimu tikėjosi jį padidinti. Jau minėtus pavyzdinius taupmenų-skolinamųjų bendrovių įstatus Finansų ministerija savivaldybėms išsiuntinėjo su tokiu aplinkraščiu: „prisiųsdami su šiuo 20 egzempliorių šių taisyklių, tikimės, kad valdyba padės visas pastangas paremti šį reikalą moraliai, o jei ras reikalingu, – ir materialiai, ir praneš šias taisykles privatiems asmenims, kurie panorės padėti susikurti šioms liaudies įstaigoms. Bendrovės, priėmusios Ministerijos arba Žemės ūkio ir Pramonės taupmenų-skolinamųjų bendrovių komiteto įstatus, dabar patvirtinimą gauna per dvi savaites, bet dabartiniu laiku sudaromos taisyklės, kurių tikslas bus dar labiau palengvinti įstatų patvirtinimą“**. Prisiminus, kaip sunku tais laikais būdavo išgauti leidimai steigti draugijoms ir bendrovėms, tenka pripažinti, kad kredito bendrovių steigimą, matyti, spyrė palaikyti didelis reikalas.

*Cituota pagal: M. L. Cheisin. Kreditnaja kooperacija v Rossiji. Petrograd, 1918, 33–34 pusl.

**Ten pat, 34–35 pusl.

Savotiškais tikslais steigiamos pirmosios taupmenų-skolinamosios bendrovės negalėjo tinkamai veikti. Jų įnašai buvo per dideli ūkininkams – paprastai sudarė 50 rub., o neretai ir 100 rub. (įstatuose buvo nustatytas minimum 5 rub. ir maksimum 100 rub.). Dideli įnašai pabrangino kreditą, nes jie paprastai buvo apmokami aukštesnėmis palūkanomis kaip indėliai. Bendrovių veikimo plotas buvo per platus, nes apimdavo kelis valsčius, o kartais net visą apskritį su dideliu narių skaičiumi (14 b-vių turėjo nuo 40 ligi 500 narių, 9 b-vės 500–1000 narių; 4 b-vės 1000–1500 narių, 1 b-vė 1500–2000, 3 b-vės 2000–2500 narių). Palūkanos bendrovėse nebuvo žemos, nors ir daug žemesnės už lupikų palūkanas. Iš 1900 m. buvusių Kauno gub. 28 b-vių – 4–7% ėmė 1 b-vė, 7% – 6 b-vės, 8% – 14 b-vių, 9% – 2 b-vės, 10% – 3 b-vės, o 2 b-vės ėmė net 12%*.

Pereidami prie jų vertinimo žemės ūkio bėdų komitetuose, matome, apskritai imant, pripažinimą jų naudingumo. Tik Šiaulių komitetas, remdamasis veikusių Šiaulių apskrityje taupmenų-skolinamųjų bendrovių praktika, pripažįsta, kad „ir savo organizacija, ir kredito brangumu, ir plačiais veikimo rajonais maža betinka liaudies kredito įstaigų tipui“ (179 pusl.).

Tačiau ir pripažįstant jų naudingumą, daug kas turėjo būti pakeista tų laikų taupmenų-skolinamųjų bendrovių veikime. Plačiausiai apie tai pasisako Panevėžio komitetas. Jo nuomone, taupmenų-skolinamųjų bendrovių pasisekimui reikia panaikinti aprėžimą priimti ne daugiau kaip 300 narių (to reikalavo daugelio b-vių įstatai), nes per keletą metų tas skaičius užpildomas skolininkais, kuriems reikalingi didesni kreditai. Tad aiškinama tuo, kad mažomis sumomis išduodamos paskolos gražinamos po neilgam, o stambios sumos palieka per keliolika metų negražintos. Tuo būdu taupmenų-skolinamųjų bendrovių kreditas virsta ilgalaikiu, o smulkios paskolos ir labai jų reikalingiems neišduodamos. Panaikinus narių priėmimo apibrėžimą, galimas būtų ir kai kuris palūkanų dydžio sumažinimas skolininkams, ypač tose bendrovėse, kurios turi narių pasitikėjimą. Tokiose b-vėse indėlių [yra] daug daugiau kaip išduodamų paskolų, ir atliekamos lėšos dedamos į valstybės kredito įstaigas už menkas palūkanas su nuostoliu b-vei. O kadangi palūkanų dydžio už indėlius negalima sumažinti, nes toks sumažinimas reikštų indėlininkų perbėgimą į valstybės taupomasias kasas ir net galėtų vesti į b-vės likvidaciją, tai nuostolius už indėlius tenka perkelti skolininkams, padidinant palūkanas už paskolas. Esant neaprežtam narių skaičiui, indėlių perteklių galima būtų išduoti nariams.

Naujoms b-vėms, kurios dar nespėjo įgyti didesnio visuomenės pasitikėjimo ir kurioms trūksta lėšų, daug padėtų suteikimas kredito neaukštomis palūkanomis valstybės kredito įstaigose. Tokioms b-vėms indėlių nereikėtų pritraukti aukštomis palūkanomis, tas pabrangina ir paskolas. Turint pigesnių lėšų, galima būtų pigesnėmis palūkanomis išdavinėti ir paskolas.

Didelių sunkumų reikalauja ir skolininkų, ir jų laiduotojų parašo, ir turto liudymai. Tokius liudymus reikėtų, anot Panevėžio komiteto, leisti išdavinėti kaimų seniūnams, aiškiai pabrėžus atsakingumą už nesąžiningumus. Dabar skolininkui dažnai tenka vežioti į valsčiaus valdybą du ar tris laiduotojus, ir išlaidos įvairiems paliudymams ir laiduotojams susidaro didesnės už pačias paskolas palūkanas, o dėlto ne kartą ūkininkas bevelija kreiptis į palūkininką.

P a s k o l ų i š i e š k o j i m a s išapsileidusių mokėtojų sudaro nemaža keblumų. Ieško per taikos teisėją arba valsčiaus valdybą. Pirmas kelias labai ilgas, nes, gavus taikos teisėjo sprendimą, išėina nemaža laiko, kol gaunamas vykdomasis lakštas ir jo vykdymas. Antras ieškojimo būdas taip pat nelengvas. Nors valsčiaus valdybos įpareigotos praleistais terminais paskolas išieškoti ne vėliau kaip per dvi savaites, bet čia dalykas užsitęsia dėl kitų priežasčių, pav., apsvertimo darbais ir t. t. Dėl to b-vės skolų išieškojimo tenka laukti apie vienerius metus. Tuo tarpu, pagal Finansų Ministerijos 1895 m. lapkričio 4 d. aplinkraščių Nr. 17412, pralaikytos paskolos turi būti nurašomos į nuostolius ir, nors jos vėliau išieškomos, bet jau eina į atsargą.

*Idomią Lietuvos kredito kooperatyvų veikimo apžvalgą ir jo kritišką įvertinimą galima rasti brošiūroje N. R. Kooperacija Kredytowa wiejska na Litwie. Stan jej obecny i potrzeba reorganizacji. Kraków, 1905.

Bendrą kredito kooperatyvo pasisekimo sąlygą sudaro pertvarkymas žemės nuosavybės teisių – pripažinimas individualinės nuosavybės valdomai ūkininko žemei.

Tokį agrarinio kredito vaizdą Lietuvoje turime prieš 30–40 metų. Jau prieškariniais laikais, ypač po 1905 m. revoliucijos, jis keičiasi. Rusų valdžios išleistas 1904 m. birželio 7 d. įstatymas, kuriuo buvo sukurta tam tikra smulkaus kredito reikalams įstaiga ir gubernijų komitetai smulkaus kredito reikalams, palengvino smulkaus kredito įstaigų veikimą. Lietuvoje atsiranda daugiau kooperatinių kredito bendrovių. Tačiau pati smulkaus kredito problema neišsprendžiama. Trumpalaikio kredito įstaigoms tenka savo narius kredituoti, nors ir neoficialiai, ilgam laikui, o tat daro tas įstaigas sunkiai likvidingomis. Labiau stabilizuotą smulkaus kredito įstaigų grupę sudarė Suvalkijos valsčių taupmenų-skolinamosios kasos.

Rusų valdžios varžymai kurti kredito kooperatyvams sąjungas organizaciniams ir lėšų išlyginimo tikslams, be abejo, nemaža prisidėjo prie daugelio tų laikų kredito kooperatyvų ir kitų smulkaus kredito įstaigų trūkumų. Bet daugiausiai smulkiam agrariniam kreditui kenkė ilgalaikio kredito juridinių ir finansinių pagrindų stoka.

LIETUVOS BANKO PINIGŲ POLITIKA EUROPOS EKONOMINĖS IR PINIGŲ SAJUNGOS KONTEKSTE

Lietuvos banko valdybos pirmininko Reinoldijaus Šarkino kalba tarptautinėje konferencijoje „Euro galimybės ir užduotys Lietuvoje“. Vilnius. 1999 m. gruodžio 3 d.

Trumpai apžvelgsiu padarytą pažangą Lietuvos pinigų politikoje, įgyvendinant Europos ekonominės ir pinigų sąjungos reikalavimus. Kartu pamėginsiu nuodugniau panagrinėti tas problemas, kurias integracijos procese tenka ir teks spręsti Lietuvos bankui, atsižvelgiant į vis spartėjantį Lietuvos integracijos tempą.

Lietuva yra palyginti maža, labai atviros ekonomikos šalis, besintegruojanti į Europos ir pasaulio rinkas. Nuo pat Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo (1990 m.) šalyje vykdoma liberali ekonominė politika, suteikianti kapitalo judėjimui visišką laisvę.

Suprantama, kad šie Lietuvos makroekonomikos parametrai lėmė Lietuvos centrinio banko pinigų ir valiutos kurso politikos esmę. Vienu iš Lietuvos banko pagrindinių tikslų tapo stabilus nacionalinės valiutos kursas tvirtų užsienio valiutų atžvilgiu. Toks sprendimas priimtas atsižvelgus į daugelį Lietuvos ekonomikos charakteristikų, palankių fiksuoto kurso režimui: didelį ekonominio atvirumo ir liberalumo laipsnį, neseną infliacinę inerciją.

Siekiamo, kad Lietuvos banko pinigų ir valiutos kurso politika būtų pragmatiška, apdairi, patikima, pagrįsta aiškia strategija bei sudaranti palankią aplinką verslui plėtoti. Koreguodami savo politiką, stengiamės atsižvelgti į tai, kad bet kurie šalies centrinio banko pinigų ir valiutos kurso politikos pokyčiai tiesiogiai veikia krašto ekonomiką bei finansų sektorių.

Lito patikimumo įstatymas įtvirtino jau penkeri su puse metų nekintantį fiksuoto lito kurso režimą ir litų keitimą į bazinę valiutą (JAV dolerius), bazinės valiutos keitimą į litus bei Lietuvos banko įsipareigojimus visiškai padengti nacionalinę valiutą šalies aukso ir konvertuojamosios valiutos atsargomis.

Pastarųjų metų šalies makroekonomikos rodikliai leidžia teigti, kad stabilus lito kursas sudarė palankias sąlygas siekti kainų stabilumo (pernai metų infliacija Lietuvoje sudarė 2,4 procento ir priartėjo prie rodiklių, buvusių ir kai kuriose Europos Sąjungos šalyse, o šių metų spalio mėn. metų infliacija, palyginti su 1998 m. spalio mėn., sudarė tik 0,3 procento).

Artimiausias Lietuvos prioritetas yra pradėti derybas dėl stojimo į Europos Sąjungą. Kartu tai reiškia ir tikslą siekti narystės Ekonominėje ir pinigų sąjungoje.

1995 m. gruodžio mėn. Europos Taryba Madride priėmė sprendimą, kad makroekonominė politika turi būti orientuota sukurti stabilią ekonominę ir monetarinę aplinką kaip laipsniško ir darnaus integravimosi į Europos Sąjungą sąlygą. Vėlesniuose dokumentuose Europos Komisija pabrėžė, jog labai svarbu, kad pinigų politika būtų vykdoma rinkos principais pagrįstomis priemonėmis ir kad jos impulsai būtų veiksmingai perduoti ekonomikai.

Lietuvos bankininkystės raida ir Europos Sąjungos integracijos procesai, teikiantys pirmenybę rinkos principais pagrįstomis priemonėmis vykdomai pinigų politikai, išryškino grynojo valiutų valdybos modelio ribotumą. Pasaulio patirtis rodo, kad fiksuoto valiutos kurso sąlygomis laisvas kapitalo judėjimas ir arbitražiniai sandoriai sukelia nemažus pinigų rinkos svyravimus. Tačiau valiutų valdybos modelio sąlygomis vykstanti rinkos savireguliacija negali visiškai prilygti centrinio banko pinigų politikos priemonių sistemai, skirtai reguliuoti trumpalaikius bankų sistemos likvidumo svyravimus.

Tai lėmė ir Lietuvos institucijų ryžtą pamažu keisti šalies pinigų politiką taikant atitinkamas rinkos poveikio priemones. Todėl tikslai – sukurti šiuolaikinį centrinių bankų ir orientuoti litą į Europos Sąjungos valiutą eurą – tapo prioritetiniai tiek Lietuvos

Respublikos Vyriausybės programoje 1997–2000 m., tiek ir Lietuvos banko pinigų politikos programoje 1997–1999 m.

1998 m. vasario 1 d. įsigaliojus Europos (Asociacijos) sutarčiai, Lietuva įsipareigojo suderinti savo pinigų politiką su Europos Sąjungos šalių pinigų politika.

Euro įvedimas paspartino Europos Sąjungos ir kitų Europos valstybių integraciją bei didina bendros Europos Sąjungos valiutos reikšmę vykdant tarptautinius atsiskaitymus. Todėl ir Lietuvos banko pinigų politika turi ne tik reaguoti į jau vykstančius procesus, bet ir aktyviai spartinti Lietuvos ūkio perorientavimą į Europos ekonominę erdvę.

Siekiant sudaryti prielaidas, kad Lietuvos pinigų ir finansų sistema bei pinigų politika kuo greičiau atitiktų narystės Ekonominėje ir pinigų sąjungoje reikalavimus, nuosekliai įgyvendinama pinigų politikos programa. Šios programos leitmotyvas – šiuolaikinio centrinio banko sukūrimas ir lito kurso orientavimo pakeitimas. Joje numatyta: siekti stabilaus lito kurso stiprių užsienio valiutų atžvilgiu iki bus įgyvendintas strateginis Lietuvos siekis – įstoti į Europos ekonominę ir pinigų sąjungą; plėtoti aktyvesnės pinigų politikos galimybes ir antrinę vertybinių popierių rinką bei glaudžiau susieti litą su naująja Europos Sąjungos valiuta – euru.

Lietuvos bankas:

- įdiegė dviejų rūšių atvirosios rinkos operacijas: vertybinių popierių atpirkimo (repo) sandorius, kurių trukmė paprastai yra 1 savaitė, ir 1–2 savaičių trukmės terminuotųjų indėlių Lietuvos banke aukcionus. Šios operacijos pradėtos taikyti antrojoje 1997 m. pusėje. Lietuvos bankas skatina bankų sistemą visų pirma naudotis finansų rinkomis ir plėtoti jų galimybes, atsižvelgiant į atsargios bankininkystės būtinybę. Lietuvos bankas atlieka atvirosios rinkos operacijas siekdamas padėti išlyginti laikinus bankų sistemos likvidumo svyravimus;

- sukūrė trumpalaikio (vienos nakties) lombardo paskolų sistemą, pradėtą taikyti 1998 m. vasarą. Lietuvos bankas naudoja kintamo dydžio lombardo palūkanų normą, susiedamas ją su tarpbankinės rinkos palūkanų pokyčiais;

- atsižvelgdamas į griežtos pinigų politikos nuostatas ir Lietuvos makroekonomikos tendencijas, vykdo atitinkamą privalomųjų atsargų politiką. 1997 m. ir pirmojoje 1998 m. pusėje sugriežtinti privalomųjų atsargų reikalavimai, nustatytos privalomosios atsargos bankų įsipareigojimams nerezidentams. Tačiau, siekiant skatinti ilgalaikių bankų sistemos kredito išteklių didėjimą, privalomųjų atsargų reikalavimai netaikomi bankų priimtiems indėliams, kurių terminas – daugiau kaip vieneri metai. Šiuo metu visiems Lietuvoje veikiantiems šalies ir užsienio komerciniams bankams taikoma 10 procentų privalomųjų atsargų norma. Plėtojantis Lietuvos finansų rinkai ir integruojantis tarptautiniu mastu, Lietuvos bankas numato švelninti privalomųjų atsargų reikalavimus.

Lietuvos banko taikomos atvirosios rinkos operacijos ir kitos priemonės nepažeidžia šimtaprocentinio litų kiekio padengimo principo, nes jos taikomos daugiau restrikcine, o ne ekspansine kryptimi. Antai nuo 1997 m. birželio mėn. iki 1999 m. gruodžio mėn. pradžios, organizuojant atpirkimo sandorių (repo) aukcionus, į apyvartą buvo laikinai išleista 313,8 mln. litų dažniausiai 1 savaitei, o organizuojant terminuotųjų indėlių aukcionus, absorbuota 2 227,2 mln. litų 1–2 savaičių trukmės terminais, kitaip tariant, restrikcine kryptimi įvykdytų operacijų apimtis keleriopai buvo didesnė už laikiną pinigų išleidimą į apyvartą. Taigi Lietuvos banko pinigų politika, vykdant Pinigų politikos programą, tapo net griežtesnė, negu ji buvo iki programos įgyvendinimo pradžios. Tokią centrinio banko politiką lėmė šalies makroekonomikos būklė: gana didelis einamosios sąskaitos deficitas turi būti stabdomas ir monetarinėmis priemonėmis.

ES valstybė narė gali tapti Europos ekonominės ir pinigų sąjungos euro zonos dalyve tik įvykdžiusi tam tikras ekonomines sąlygas, išdėstytas Mastrichto sutarties 109 straipsnyje. Nustatyti specialūs kriterijai dėl infliacijos, valstybės finansų būklės, valiutos kurso stabilumo ir ilgalaikių palūkanų normų. Be to, ar valstybės narės tinka

dalyvauti euro zonoje, sprendžiama pagal valstybės narės laimėjimus integruojantis į bendras rinkas, mokėjimų balanso einamosios sąskaitos būklę ir kainų indeksus.

1999 m. lapkričio 10–11 d. Helsinkyje vyko Europos centrinio banko, ES šalių ir šalių kandidačių centrinių bankų valdytojų bei kitų bankų atstovų susitikimas tolesnės integracijos aktualijoms aptarti. Jame buvo siekiama išsiaiškinti ir aptarti svarbiausias problemas bei pradėti glaudesnę Euro sistemos ir šalių kandidačių centrinių bankų bendradarbiavimą. Diskusijose buvo iškelti šie esminiai klausimai:

- toliau tobulinti šalių kandidačių teisinius aktus, ne tik įstatymais suteikiant centriniams bankams reikiamą savarankiškumą ir nepriklausomumą bei gebėjimą įgyvendinti kainų stabilumą įtvirtinančią pinigų politiką, bet ir gerinti teisinį reglamentavimą kitose šalies bankininkystės bei finansų rinkų srityse, siekiant turėti tvirtą bankų sistemą bei gerai veikiančią rinkos ekonomiką;

- aktyviau vykdyti šalies ekonomikos struktūrines reformas, siekiant ne tik išlaikyti kainų stabilumą, stiprią finansų sistemą, įvykdyti numatytus konvergencijos kriterijus, bet ir mažinti esamą gyvenimo standartų skirtumą, stengiantis juos labiau priartinti prie ES šalyse esamo lygio;

- toliau įgyvendinti šalyse kandidatėse pradėtą į kainų stabilumą orientuotą pinigų politiką, kuri turi būti palaikoma atitinkama fiskaline politika bei adekvačiomis struktūrinėmis reformomis;

- ryžtingiau tęsiant privatizavimą bei įgyvendinant restruktūrizavimo procesus, stiprinti ir plėsti bankų ir finansų rinkas, taip sudarant reikiamas struktūras stabilumui įtvirtinti;

- iki pat prisijungimo prie ES ir vėlesnio tapimo euro zonos narėmis savo valiutų kursų politiką orientuoti euro atžvilgiu.

Taigi susitikimas Helsinkyje ne tik išryškino esamas problemas einant tolesnės integracijos į Europos pinigų sąjungą keliu, bet ir nurodė darbo kryptis, kurios bus tikslinamos tolesniuose susitikimuose bei keičiantis darbo patirtimi su ES šalių centriniais bankais. Šiuo metu svarbiausias šalių kandidačių uždavinys – toliau vykdyti struktūrines, valdymo ir ekonomikos reformas, kad būtų sukurtos tvirtos rinkos struktūros, kurios leistų siekti Ekonominės ir pinigų sąjungos tikslų – kainų ir fiskalinio stabilumo. Šalys kandidatės turės pašalinti ir visus kapitalo judėjimo apribojimus.

Sulėtėjęs šalies ekonomikos augimas nepakeitė Lietuvos banko nuostatų įgyvendinti Lietuvos banko pinigų politikos programos baigiamąjį etapą – perorientuoti lito kursą nuo dolerio prie euro.

Lietuvos ekonomikos plėtra rodo, kad šalis vis labiau integruojasi į Europos rinkas. Lietuvos užsienio prekybos struktūroje santykinai didėja prekybos su Europos Sąjungos šalimis, o mažėja prekybos su Rusija bei NVS šalimis mastas. Antai vien per devynis 1999 m. mėnesius, palyginti su atitinkamu praėjusių metų laikotarpiu, Lietuvos eksporto į Europos Sąjungos šalis dalis, palyginti su visu eksportu, padidėjo nuo 36,2 iki 49,5 procento, o importo nors ir sumažėjo nuo 47,4 iki 45,6 procento, tačiau išliko pakenkamai didelė. Per 1999 m. sausio–rugsėjo mėnesius Lietuva į užsienio šalis, išskyrus NVS, eksportavo 81,1 procento ir atitinkamai importavo 74,8 procento visų prekių. Tikėtina, kad Lietuvos prekyba su Europos Sąjungos šalimis ir toliau intensyvės.

Kadangi Lietuvos įmonės su Europos Sąjungos šalių partneriais dažniausiai atsiskaito Europos Sąjungos šalių valiutomis, o su Rusijos ir NVS įmonėmis – JAV doleriais, vyksta atitinkami pokyčiai ir prekybos valiutų struktūroje.

Atsižvelgdamas į Lietuvos ekonomikos raidos tendencijas, padidėjusį tarptautinės ir šalies finansų rinkos jautrumą ekonominės ir pinigų politikos pasikeitimams, Lietuvos bankas 1999 m. spalio mėn. numatė antrąjį 2001 m. pusmetį susieti litą su euru. Tai turėtų jau dabar būti aiškus signalas bankams ir ūkio subjektams dėl tolesnės Lietuvos integracijos į Europos Sąjungą, kartu tai turėtų paskatinti juos plačiau naudoti eurą atliekant tarptautinius atsiskaitymus.

Lietuvos bankas pabrėžia, kad lito kurso perorientavimas, susiejant litą su euru, jo momentu bus vykdomas nekeičiant lito kurso, t. y. neatliekant nei devalvavimo, nei revalvavimo. Lito kurso nuvertinimas būtų žalingas Lietuvos ekonomikai. Šis žingsnis iš esmės nepagerintų Lietuvos prekių konkurencingumo dėl santykinio paklausos nelankstumo importuojamų energijos šaltinių ir kitų strateginių žaliavų kainų pokyčiams bei mažos darbo užmokesčio dalies gamybos sąnaudų struktūroje. Lietuva reformų prasme būtų gražinta keletą metų atgal ir prarastų didelėmis pastangomis pasiektus svarbius makroekonominio stabilumo požymius: mažą infliacijos lygį bei stabilų lito kursą tvirtų užsienio valiutų atžvilgiu. Pagaliau jis ne palengvintų, o apsunkintų valstybės skolos aptarnavimą, nes didžioji jos dalis yra nominuota užsienio valiuta.

Lietuvos banke sukauptos aukso ir užsienio valiutos atsargos net daugiau negu būtina padengia apyvartoje esančius litus. Dabartiniu metu šis padengimo lygis sudaro apie 140 procentų ir yra vienas iš aukščiausių palyginti su kitomis Vidurio ir Rytų Europos šalimis.

Atitinkamas pinigų politikos veiksmingumo ir stabilumo prielaidas taip pat sudaro ir įgyvendinamos priemonės rinkos infrastruktūrai stiprinti (Bazelio komiteto principais pagrįstos bankų priežiūros sistemos ir mokėjimų sistemos tobulinimas ir kt.). Pasiekta ženkliai šalies bankų sektoriaus pažanga. Lietuvos bankams pavyko išvengti didesnės nepalankios situacijos tarptautinėse finansų rinkose įtakos. Didėja bankų turtas, daugėja gyventojų indėlių. Kartu bankai sėkmingai vykdo griežtus veiklos riziką ribojančius normatyvus.

Jau kelerius metus jaučiamas didelis užsienio šalių verslininkų domėjimasis mūsų šalies bankų sektoriumi. Investuotojai iš užsienio yra įsigiję kelių šalies komercinių bankų akcijų paketus. Su Lietuva savo veiklos perspektyvas sieja ir didesni užsienio šalių bankai, steigdami mūsų šalyje savo bankų skyrius ir atstovybes. Kartu būtina daryti didesnę įtaką šalies bankų sektoriaus struktūros pokyčiams, t. y. ryžtingiau imtis valstybinių Lietuvos žemės ūkio ir Lietuvos taupomojo bankų privatizavimo.

Šalies bankuose dirba beveik 11,6 tūkstančio žmonių, arba 0,9 procento visų šalies dirbančiųjų, o Europos Sąjungos šalyse bankų sistemoje vidutiniškai dirba 1,8 procento visų dirbančiųjų.

Dar praėjusiais metais, atsižvelgus į šiuolaikines teisės normas, taikomas centriniams bankams, parengtas naujas Lietuvos banko įstatymo projektas, kuris turėtų būti svarstomas Seime. Jo priėmimas bus svarbus žingsnis stiprinant Lietuvos gebėjimą priimti narystės Ekonominėje ir pinigų sąjungoje įsipareigojimus.

Nuosekli ir aiški Lietuvos banko veiklos strategija, atliekami išsamūs ir kryptingi makroekonominiai tyrimai, glaudus bendradarbiavimas su kitų šalių centrinių bankų bei tarptautinių finansų organizacijų specialistais, didėjanti banko specialistų kvalifikacija leidžia tikėtis, kad Lietuvos pinigų politika ir ateityje bus ne mažiau sėkminga ir palanki verslui bei investicijoms. Kartu su šalies Vyriausybe ir kitomis institucijomis Lietuvos bankas ir toliau tęs savo darbus integracijos linkme, siekdamas deramai prisidėti prie vieno iš svarbiausių Lietuvos tikslų – narystės Europos Sąjungoje bei Ekonominėje ir pinigų sąjungoje.

1999 m. PIRMOJO PUSMEČIO BALTIJOS VALSTYBIŲ MOKĖJIMŲ BALANSŲ PALYGINAMOJI ANALIZĖ

Mokėjimų balansas – tai statistinė ataskaita, kurioje apskaitytos šalies išorės operacijos, įvykusios per tam tikrą ataskaitinį laikotarpį. Mokėjimų balansą sudaro dvi sąskaitos: einamoji bei kapitalo ir finansinė. Einamojoje sąskaitoje parodytos visos užsienio prekybos operacijos, kapitalo pajamos ir einamieji pervedimai. Kapitalo ir finansinėje sąskaitoje parodytos operacijos, susijusios su užsienio finansiniais aktyvais ir išipareigojimais, bei atvaizduoti investicijų procesai. Svarbiausia mokėjimų balanso dalis – šalies oficialiosios tarptautinės atsargos.

1. Lietuvos, Latvijos ir Estijos 1999 m. pirmojo pusmečio mokėjimų balansų apžvalga

1998 m. rugpjūčio mėn. prasidėjusi krizė Rusijoje ir jos padariniai turėjo įtakos tolesnei Lietuvos, Latvijos ir Estijos ekonomikos plėtrai, pakeitė susiklosčiusias šių šalių ūkių raidos tendencijas. Praėjusių metų pabaigoje sulėtėję iki tol gana sparčiai didėjantys bendrojo vidaus produkto (BVP) didėjimo tempai šių metų pirmąjį pusmetį sumažėjo visose trijose valstybėse. Kaip antai 1997–1998 m. ir 1999 m. pirmojo pusmečio BVP pokytis, palyginti su tuo pačiu praėjusių metų atitinkamu laikotarpiu, sudarė: Lietuvoje – 7,3, 5,1 ir –4,8 procento, Latvijoje – 8,6, 3,6 ir –2,0 procento, Estijoje – 10,6, 4,0 ir –3,9 procento. BVP augimo tempų lėtėjimą iš esmės nulėmė mažėjantis eksportas į Rusiją ir kitas NVS šalis.

1 lentelė

1999 m. pirmojo pusmečio Baltijos valstybių mokėjimų balansai

(mln. JAV dolerių)

	Lietuva	Latvija	Estija
Einamoji sąskaita	-594,3	-289,1	-137,9
% BVP	-12,1	-9,3	-5,5
Prekybos balansas	-660,4	-415,9	-376,3
% BVP	-13,4	-13,3	-15,1
Prekių eksportas	1 581,7	942,9	1 188,0
Prekių importas	-2 242,1	-1 358,8	-1 564,3
Paslaugos	124,8	122,1	237,1
% BVP	2,5	3,9	5,9
Kreditas	486,3	466,9	662,0
Debetas	-361,5	-344,8	-424,9
Pajamos	-142,1	-28,7	-61,7
% BVP	-2,9	-0,9	-2,5
Kreditas	53,4	76,6	61,9
Debetas	-195,5	-105,3	-123,6
Einamieji pervedimai	83,5	33,4	63,0
% BVP	1,7	1,1	2,5
Kreditas	86,8	40,7	80,5
Debetas	-3,3	-7,3	17,5
Kapitalo ir finansinė sąskaita	432,9	386,1	174,4
% BVP	8,8	12,4	7,0
Kapitalo sąskaita (grynoji)	-2,4	1,4	0,8
Finansinė sąskaita (grynoji)	435,4	384,7	173,6
Tiesioginės investicijos (grynosios)	219,6	161,6	164,2
Investicijos užsienyje	3,4	-9,4	-16,2
Užsienio investicijos	216,2	171,0	180,4
Investicijų portfelis (grynasis)	218,9	0,9	173,0
Investicijos užsienyje	6,8	1,0	-55,6
Užsienio investicijos	212,1	-0,1	228,6

Tęsinys

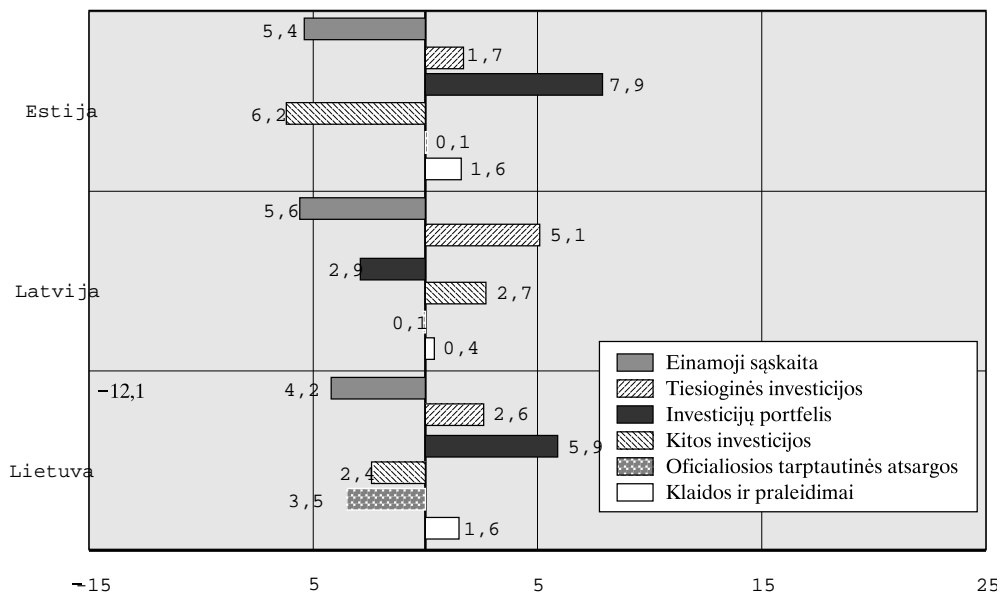
	Lietuva	Latvija	Estija
Kitos investicijos (grynosios)	-3,2	222,3	-163,6
Investicijos užsienyje	15,6	n. d.	-299,2
Užsienio investicijos	-18,8	n. d.	135,6
Oficialiosios tarptautinės atsargos („–“ padidėjimas)	131,5	-197,7	6,9
% BVP	2,7	-6,3	0,3
Klaidos ir praleidimai	29,8	100,6	-43,4

Šaltiniai: [1; 2; 3].

Baltijos valstybių mokėjimų balansų apžvalgai labai svarbi einamosios sąskaitos rodiklių analizė. Kaip matyti iš 1 lentelės duomenų, 1999 m. pirmąjį pusmetį visų jų einamosios sąskaitos balansas buvo neigiamas ir sudarė: Lietuvos – 594,3, Latvijos – 289,1, Estijos – 137,9 mln. JAV dolerių. Palyginti su 1998 m. pirmuoju pusmečiu, Lietuvos einamosios sąskaitos deficitas padidėjo 14,1, Latvijos – 38,7, o Estijos sumažėjo 48,2 procento. Taigi ir deficito dalis BVP didžiausia buvo Lietuvoje (žr. 1 pav.).

1 pav. 1999 m. pirmojo pusmečio Baltijos valstybių mokėjimų balansų pagrindiniai straipsniai

(procentais BVP)

Pagrindinis einamosios sąskaitos deficitą nulemiantis veiksnys – neigiamas užsienio prekybos balansas, t. y. per didelės prekių importo apimtys siūlomo eksporto atžvilgiu. Lietuvoje šis rodiklis sudarė –13,4, Latvijoje buvo –13,3, Estijoje siekė –15,1 procento BVP. Tarp Baltijos valstybių, palyginti su 1998 m. pirmuoju pusmečiu, labiausiai sumažėjo Lietuvos prekių eksportas (23,5%). Tai lėmė net 74,8 procento sumažėjęs eksportas į Rusiją. Smarkiai sumažėjo pieno ir pieno produktų (52,2%), naftos perdirbimo produktų (37,3%), chemijos pramonės šakų produkcijos (24,8%) bei investicinių prekių (26,8%) eksportas [3]. Nemažą įtaką turėjo ir sumažėjęs automobilių eksportas į NVS šalis (68,2%). Šių prekių gamintojai dabar beveik neturi galimybių perorientuoti savo eksportą į kitas šalis. Tačiau pažymėtina, kad tekstilės ir tekstilės dirbinių gamintojai per 1999 m. pirmąjį pusmetį eksportą sugebėjo padidinti 1,0 procento, net 80,0 procento jo teko

Europos Sąjungos (ES) šalims [3]. Per šį pusmetį Lietuva į ES šalis eksportavo 50,0 procentų pramonės produkcijos (1998 m. pirmąjį pusmetį – 35,0%). Ypač prekių eksportas padidėjo į Švediją (44,8%) ir Daniją (26,1%). Latvijos ir Estijos prekių eksportas sumažėjo 11,0 ir 9,1 procento taip pat daugiausia dėl krizės Rusijoje. Latvijos ir Estijos eksportas į šią šalį sumažėjo atitinkamai 52,0 ir 55,0 procento [1; 2].

Prekių importas į Lietuvą sudarė 48,2 procento BVP ir, palyginti su 1998 m. pirmuoju pusmečiu, smuko 19,4 procento. Daugiausia sumažėjo transporto priemonių (53,2%), elektros mašinų ir įrengimų (24,8%), energetikos produktų (23,2%) importas [3]. Prekių importas mažėjo ir į kitas Baltijos valstybes: Latviją – 10,6, Estiją – 16,3 procento [1; 2]. Logiška ir tai, kad, mažėjant prekių eksportui, mažėja ir jų importas.

Prekių eksporto ir importo rodiklių analizė leidžia padaryti išvadą, kad Rusijos krizė labiausiai paveikė Lietuvos ūkį. Latvijos ekonomika nukentėjo palyginti nesmarkiai, o Estijos ūkio orientacija į Vakarų rinkas ir griežtesnė finansų politika padėjo jai išvengti neigiamų krizės padarinių. Priešingai, šios valstybės einamosios sąskaitos deficitas net gerokai sumažėjo, pasiekdamas visiškai priimtina 5,5 procento BVP ribą (Tarptautinis valiutos fondas priimtinu laiko ne didesnę kaip 8,0 procento BVP dydžio einamosios sąskaitos deficitą).

1999 m. pirmojo pusmečio Baltijos valstybių bendrieji paslaugų balansai buvo teigiami, nors savo apimtimi ir labai nevienodi. Lietuvos grynosios paslaugos sudarė 2,5, Latvijos – 3,9, Estijos – 9,5 procento BVP. Taigi Estija ir toliau pirmuoja pagal užsieniečiams suteiktų paslaugų apimtį (662,0 mln. JAV dol., arba 26,5% BVP). Bendra tendencija – nerezidentams paslaugų suteikta daugiau, negu iš jų gauta, o svariausia paslaugų eksporto ir importo dalį sudaro transporto bei kelionių paslaugos. Faktiškai dėl Rusijos krizės Lietuvos paslaugų eksportas šį pusmetį, palyginti su 1998 m. pirmuoju pusmečiu, sumažėjo 9,2, Latvijos – 14,4, Estijos – 3,9 procento. Lietuvos paslaugų eksportas sumažėjo iš esmės dėl to, kad smuko statybos ir transporto paslaugų eksportas, atitinkamai – 62,3 ir 12,9 procento [3], Latvijos ir Estijos sumažėjo dėl to, kad smuko transporto paslaugų eksportas (pagal šalis – 4,9% ir 3,3%) [1; 2].

Baltijos valstybių išmokos nerezidentams buvo didesnės už gautas iš jų pajamas, todėl bendrieji pajamų balansai buvo neigiami: Lietuvos – 2,9, Latvijos – 0,9, Estijos – 2,5 procento BVP.

Lietuvos, Latvijos ir Estijos einamųjų pervedimų balansai buvo teigiami. Daugiausia gautų pervedimų lėšų paskirta įvairiems techninės pagalbos projektams ir labdarai.

Išsamiau reikėtų panagrinėti kapitalo ir finansinės sąskaitos rodiklius*. Lietuvos, Latvijos ir Estijos 1999 m. pirmojo pusmečio kapitalo ir finansinės sąskaitos balansai buvo teigiami ir sudarė 8,8, 12,4 ir 7,0 procento BVP (žr. 1 pav.). Taigi nerezidentų investicijos Baltijos valstybėse buvo didesnės negu jų ūkio subjektų investicijos užsienyje. Lietuvos ir Estijos BVP struktūroje didžiausią dalį sudarė tiesioginės užsienio investicijos (atitinkamai – 4,4% ir 7,2%) ir užsienio investicijų portfelis (atitinkamai – 4,3% ir 9,2%), o Latvijos – tiesioginės užsienio investicijos (5,5%) ir kitos investicijos (7,1%). Vadinasi, Lietuvos ir Estijos mokėjimų balansų einamųjų sąskaitų deficitai buvo finansuojami daugiausia tiesioginėmis užsienio investicijomis ir užsienio investicijų portfeliu, o Latvijos – tiesioginėmis užsienio investicijomis ir užsienio paskolomis. Teigiamam Lietuvos investicijų portfeliui susiformuoti labai pagelbėjo Vyriausybės euroobligacijų išplatėjimas. Nerezidentai investavo į mūsų vertybinius popierius daugiau negu rezidentai į užsienio vertybinius popierius.

Tiesioginių užsienio investicijų srautų tendencijos šį pusmetį nepakito tik į Estijos ūkį: palyginti su 1998 m. pirmuoju pusmečiu, jie padidėjo 14,0 procento (žr. 2 lentelę). Tuo tarpu tiesioginės užsienio investicijos į Lietuvos ir Latvijos ūkius atitinkamai sumažėjo 3,2 ir 5,5 procento. Tai rodo, kad užsienio investuotojai gerai vertina Estijos ekonomikos laimėjimus, pakankamai stabilią jos politinę padėtį, o į Lietuvos ir Latvijos ekonomikos raidą žiūri palyginti atsargiai. Tačiau tokių žinomų kompanijų, kaip Danijos

*Nagrinėjant kapitalo ir finansinę sąskaitą, naudojami grynieji rodikliai, apskaičiuoti kaip nerezidentų investicijų šalyje ir rezidentų investicijų užsienyje skirtumas.

alaus koncernas „Calsberg AS“ bei draudimo firma „Codar“, kurios atitinkamai įsigijo alaus pramonės lyderio AB „Švyturys“ ir draudimo įmonės AB „Lietuvos draudimas“ akcijų paketus, atėjimas į Lietuvos rinką rodo, kad situacija nėra jau tokia bloga. Apskritai 1999 m. Lietuvos gautų užsienio investicijų rodiklis turėtų pagerėti, nes 1999 m. ketvirtąjį ketvirtį privatizuota Mažeikių naftos perdirbimo įmonė.

Sumažėjus tiesioginių užsienio investicijų srautams į Lietuvą, einamosios sąskaitos deficitas iš dalies buvo finansuojamas iš oficialiųjų tarptautinių atsargų, kurios 1999 m. pirmąjį pusmetį šiek tiek sumažėjo. Tai pasakytina ir apie Latviją. Tik ši valstybė einamosios sąskaitos deficitui finansuoti naudojo ne atsargas, o vadinamąsias kitas investicijas, kurių didžiąją dalį sudarė užsienio paskolos. Palyginti su 1998 m. pirmuoju pusmečiu, Lietuvos ir Latvijos oficialiosios tarptautinės atsargos atitinkamai padidėjo 12,9 ir 8,5 procento, o Estijos sumažėjo 9,8 procento.

Baltijos valstybių 1999 m. pirmojo pusmečio mokėjimų balansų apžvalga parodė, kad visų jų einamosios sąskaitos buvo deficitinės. Pablogėję užsienio prekybos rodikliai dėl Rusijos krizės ypač neigiamai paveikė Lietuvos einamosios sąskaitos deficitą. Krizės padariniai Latvijos ekonomikai buvo ne tokie skausmingi. O geriau subalansuota Estijos užsienio prekyba buvo vienas iš pagrindinių deficito mažinimo veiksnių. Visos Baltijos valstybės patyrė rimtą Rusijos krizės poveikį, tačiau Latvijai ir Estijai pavyko jį geriau neutralizuoti, nes šios valstybės apdairiau naudojo pinigines lėšas ir laikėsi griežtesnės finansinės drausmės.

Teigiami išliko paslaugų balansai ir jų įtaka gerinant konkrečios valstybės einamosios sąskaitos deficitą.

Pažymėtina, kad Baltijos valstybių investicijų struktūroje (% BVP) vyravo tiesioginės užsienio investicijos, einamosios sąskaitos deficitas finansuojamas iš kapitalo ir finansinės sąskaitos, o oficialiosios tarptautinės atsargos buvo naudojamos tik iš dalies.

2. Lietuvos, Latvijos ir Estijos einamųjų sąskaitų deficitų priimtimumo vertinimas

Vienareikšmiai nustatyti, pavojingas ar nepavojingas einamosios sąskaitos deficitas, yra gana sudėtinga, nes jis kinta dėl daugelio veiksnių. Remdamiesi 2 lentelėje pateiktais išvestiniais duomenimis, pamėginsime įvertinti Baltijos valstybių einamųjų sąskaitų deficitų priimtimumą. Kad **einamosios sąskaitos deficitas šiuo metu yra nepavojingas ir priimtinas, galėtų įrodyti šie veiksniai:**

1. Vienas iš svarbesnių rodiklių, parodančių einamosios sąskaitos deficito finansavimo tiesioginėmis užsienio investicijomis lygį, yra einamosios sąskaitos deficito, apskaičiuoto be tiesioginių užsienio investicijų, ir BVP santykis. 2 lentelės duomenys rodo, kad šis rodiklis Latvijoje padidėjo nuo -5,6 (1998 m.) iki -3,8 procento (1999 m. pirmąjį pusmetį). Tuo tarpu Estijoje jis sumažėjo nuo 2,2 iki 1,7 procento, o Lietuvoje – nuo -3,5 iki -7,8 procento. Taigi vienintelėje Estijoje šis santykis išliko teigiamas, t. y. savo einamosios sąskaitos deficitą ji visiškai dengė tiesioginėmis užsienio investicijomis.

Tačiau ir Lietuvos padėties neverta labai dramatiškai. Kad 1998 m. šis rodiklis buvo mažesnis, praktiškai lėmė padidėjusios tiesioginės užsienio investicijos dėl įskaitytų lėšų, gautų pardavus AB „Lietuvos telekomas“. Todėl 1999 m. pirmąjį pusmetį minėtas santykis automatiškai sumažėjo dėl to, kad nebuvo didesnių investicijų. Tačiau galima drąsiai teigti, kad Lietuvos einamosios sąskaitos deficitas buvo finansuojamas tiesioginėmis užsienio investicijomis ir užsienio investicijų portfeliu (atėmus dar ir šias investicijas, deficitas sudarytų 3,4% BVP). Kitos investicijos, iš jų ir skolinimasis iš užsienio, einamosios sąskaitos deficitui finansuoti nebuvo tokios reikšmingos.

2. Visose trijose Baltijos valstybėse atsirado geresnės galimybės finansuoti importą oficialiosiomis tarptautinėmis atsargomis (skaičiuojant mėnesiais). Lietuvoje 1997 m. šis rodiklis sudarė 2,04 mėn., 1998 m. – 2,76, 1999 m. pirmąjį pusmetį – 3,03 mėn.

2 lentelė

Einamosios sąskaitos deficito priimtinumą rodikliai

Rodikliai	Lietuva		Latvija		Estija	
	1998	1999 I pusmetis	1998	1999 I pusmetis	1998	1999 I pusmetis
BVP pokytis, %	5,1	-4,8	3,6	-2,0	4,0	-3,9
Einamosios sąskaitos deficitai, % BVP	-12,1	-12,1	-11,1	-9,3	-8,6	-5,5
Einamosios sąskaitos deficitai minus tiesioginės užsienio investicijos, % BVP	-3,5	-7,7	-5,6	-3,8	2,2	1,7
BVP pokytis / Einamosios sąskaitos deficitai, % BVP	-0,42	0,40	-0,32	0,22	-0,46	0,70
Prekių ir paslaugų eksportas / BVP, %	47,2	42,1	47,7	45,2	79,8	74,3
Prekių ir paslaugų eksporto didėjimas, %	-2,9	-21,8	6,3	-12,2	14,5	-7,3
Prekių ir paslaugų importo didėjimas, %	1,8	-17,3	16,5	-9,0	11,9	-12,3
Užsienio prekybos apyvarta (prekių ir paslaugų) / BVP, %	106,4	95,0	108,7	99,7	169,2	154,1
Paslaugų balanso kitimas, %	79,0	-11,9	-24,5	-37,0	3,6	-18,0
Tiesioginių užsienio investicijų didėjimas, %	161,1	-3,2	-31,5	-5,5	111,8	14,0
Užsienio investicijų portfelio didėjimas, %	n. d.	1 031,8	n. d.	n. d.	n. d.	61,2
Tiesioginės užsienio investicijos / Užsienio investicijų portfelis	n. d.	1,02	13,4	n. d.	n. d.	0,79
Grynųjų užsienio paskolų didėjimas (valst.), %	14,5	-50,9	n. d.	n. d.	n. d.	n. d.
Grynųjų užsienio paskolų didėjimas (privat.), %	-8,9	n. d.	n. d.	n. d.	n. d.	n. d.
Grynosios užsienio paskolos (valst.) / Grynosios užsienio paskolos (privat.), %	77,6	n. d.	n. d.	n. d.	n. d.	n. d.
Oficialiosios tarptautinės atsargos / Importas (mėn.)	2,76	3,03	2,48	3,35	2,10	2,24
Oficialiųjų tarptautinių atsargų didėjimas, %	37,4	12,9	3,5	8,5	7,0	-9,8

Pastaba: Didėjimo tempai apskaičiuoti lyginant ataskaitinį laikotarpį su tuo pačiu praėjusių metų laikotarpiu.

Prireikus dabar Lietuva galėtų ilgiau finansuoti importą šiomis atsargomis negu anksčiau. Tarp Baltijos valstybių geriausias šis rodiklis yra Latvijos – 3,35 mėn., mažiausias Estijos – 2,24 mėn.

3. Nors Baltijos valstybės paslaugų nerezidentams suteikė mažiau, šie balansai vis tiek išliko teigiami. Tai mažina einamosios sąskaitos deficitus.

4. Lietuvos mokėjimų balanse kitos grynosios investicijos pažymėtos su minuso ženklu, nes šio rodiklio apskaitoje nusiųrė kitos užsienio investicijos. Grynosios užsienio paskolos sudaro didžiausią užsienio investicijų dalį. Iš čia išplaukia kelios išvados. Pirma, Lietuva grąžino užsieniui anksčiau paimtas paskolas ir mažiau skolinosi. Antra, einamosios sąskaitos deficitai nebuvo finansuojami užsienio paskolomis.

5. Lietuvos ir Latvijos mokėjimų balansuose klaidos ir praleidimai parodyti su teigiamu ženklu. Vadinasi, į statistinę apskaitą nepateko dalis eksporto ir kapitalo įplaukų. Lyginant su Estija, tai paguodžiantis momentas. Nors Estijos einamosios sąskaitos

deficitas pagerėjo, tačiau klaidos ir praleidimai yra su neigiamu (debeto) ženklu. Akivaizdu, kad dalis importo nebuvo apskaityta, ir dėl to Estijos einamosios sąskaitos deficitas galėtų būti didesnis.

Tačiau yra keletas veiksnių, kuriuos įvertinus galima **teigti, kad einamosios sąskaitos deficitas yra pavojingas, o gal net ir nepriimtinas:**

1. 1999 m. pirmojo pusmečio Lietuvos einamosios sąskaitos deficitas išliko 1998 m. lygio ir sudarė –12,1 procento BVP. Tai nulėmė padidėjęs užsienio prekybos deficitas ir neigiamas pajamų balansas. Latvijos einamosios sąskaitos deficitas padidėjo 38,7 procento, tačiau jo ir BVP santykis buvo mažesnis negu 1998 m. Tik vienintelei Estijai pavyko gerokai sumažinti tiek patį einamosios sąskaitos deficitą, tiek jo ir BVP santykį. Ekonominiu požiūriu dėl tokio rodiklių pokyčio ši valstybė atrodo kur kas pranašesnė už savo kaimyns.

2. BVP pokyčio ir einamosios sąskaitos deficito (% BVP) santykis Lietuvoje ir Latvijoje truputį sumažėjo absoliučiais dydžiais. Vadinasi, atotrūkis tarp BVP didėjimo ir išpareigojimų užsieniui šiek tiek padidėjo, bet tai rodo, kad geros ekonominės prielaidos einamosios sąskaitos deficitui stabilizuoti dar nevisiškai susiklostė. Dabartiniai išpareigojimai turės reikšmės šių valstybių ateities mokėjimų balansų vykdymui per kapitalo pajamų išmokas nerezidentams. Tuo tarpu Estijoje šis rodiklis smarkiai šoktelėjo. Santykis laikomas optimaliu, jeigu yra ne mažesnis už 1.

3. Tarp Lietuvos einamosios sąskaitos deficitą skatinančių veiksnių išsiskiria konsoliduoto valstybės biudžeto fiskalinis deficitas. 1999 m. pirmąjį pusmetį pastarasis sudarė 432,5 mln. JAV dolerių, arba 72,8 procento bendro einamosios sąskaitos deficito. Be abejo, pasiekus tokį lygį, tiesiog būtina ieškoti neatidėliotinių priemonių finansiniam nedrausmingumui taisyti ir biudžeto fiskaliniam deficitui mažinti.

Kitas veiksnys, gerokai pabloginęs Lietuvos ir iš dalies Latvijos užsienio prekybos balansą, būtų Rusijos krizė. Labiausiai tarp Baltijos valstybių nukentėjo Lietuvos prekių ir paslaugų eksportas, nes jos prekybos ryšiai su Rusija daug glaudesni. Nors prekių ir paslaugų importo srutai į Lietuvą irgi mažėjo (per 1999 m. pirmąjį pusmetį – 17,3%), tačiau tai nepadėjo pagerinti einamosios sąskaitos deficito. Tiek Latvijos, tiek Estijos prekių bei paslaugų eksportas ir importas mažėjo, tačiau šiuo atveju importo sumažėjimo (pagal šalis – 9,0% ir 12,3%) užteko šiek tiek finansuoti einamosios sąskaitos deficitą. Tai nulėmė tvirtesnės šių valstybių finansinės pozicijos.

Baltijos valstybių prekių ir paslaugų eksporto dalis BVP pakito nedaug. Geriausias šis rodiklis yra Estijos. Vadinasi, Estijos prekės ir paslaugos labiau konkurencingos užsienio rinkose negu Lietuvos ir Latvijos, kurių gamintojams dar reikėtų pasitempti. Guodžia tik tai, kad, smarkiai sumažėjus Lietuvos eksportui į Rusiją ir kitas NVS šalis, per palyginti trumpą laiką buvo pamėginta įsitvirtinti Vakarų rinkose, ir tai sudarė net 50,0 procento bendrojo prekių eksporto.

4. Susirūpinimą kelia Lietuvos skolinimosi užsienyje mastas. Nepaisant jau probleminiu tapusio einamosios sąskaitos deficito ir jo finansavimo sunkumų, Lietuva kol kas tvarkingai vykde savo finansinius išpareigojimus. Dėl to, kad reformų pradžioje jai buvo suteikta daug paskolų su lengvatiniu atsiskaitymo laikotarpiu, artimiausiu metu skolų gražinimo mastas turėtų būti gerokai didesnis. Siekiant laiku gražinti ankstesnes paskolas, juo labiau dabartinėmis sąlygomis – patiriant valstybės finansų sektoriui rimtų sutrikimų, galima įtarti, kad užsienio skola didės. Vadinasi, Lietuvos ekonomika taps dar labiau pažeidžiama.

5. 1999 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos oficialiosios tarptautinės atsargos sumažėjo 10,1 procento, nors, palyginti su 1998 m. pirmuoju pusmečiu, jos padidėjo 12,9 procento. Vadinasi, dalis šių atsargų buvo panaudota einamosios sąskaitos deficitui finansuoti. Apskritai atsargų sumažėjimą lėmė užsienio valiutos pirkimo bumas: Lietuvos bankas šalies komerciniams bankams pardavė 269 mln. JAV dolerių daugiau, negu nupirko iš jų valiutos [3]. Latvijoje susiklostė panaši situacija. Tačiau Estija su savo oficialiosiomis tarptautinėmis atsargomis elgiasi gana lengvabūdiškai. Dėl to, kad einamosios sąskaitos

deficitui finansuoti visiškai pakanka tiesioginių užsienio investicijų, ji gali sau leisti vieną ketvirtį atsargas didinti, o kitą – jas mažinti. Tai kenkia valiutos stabilumui, juo labiau kad importo finansavimas oficialiosiomis tarptautinėmis atsargomis Estijoje nėra toks didelis.

Išvados

1. 1999 m. pirmąjį pusmetį Lietuvos ir Latvijos einamųjų sąskaitų deficitai didėjo, o jų pagrindu apskaičiuoti rodikliai (% BVP ir pan.) daugeliu atveju neatitiko Tarptautinio valiutos fondo apibrėžtų kriterijų. Šia prasme minėtų valstybių deficitai mažiau priimtini negu kaimyninės Estijos, kuriai einamosios sąskaitos deficitą pavyko gerokai sumažinti. Taigi Estijos ūkis tvarkomas daug racionaliau. Lietuvos, iš dalies ir Latvijos einamosios sąskaitos deficitai didėjo daugiausia dėl šių priežasčių: Rusijos krizės ir nesubalansuotos užsienio prekybos, finansinės drausmės ignoravimo. Truputį sumažėjus Lietuvos ir Latvijos BVP pokyčio ir einamosios sąskaitos deficito (% BVP) santykiui, jų išsipareigojimai užsieniui vis dar yra per dideli palyginti su BVP didėjimu. Šiomis sąlygomis reikėtų, ypač Lietuvai, sutvarkyti savo finansų politiką taip, kad be didesnių problemų būtų galima sėkmingai vykdyti prisiimtus tarptautinius išsipareigojimus.

2. Be Rusijos krizės, kitas svarbus (ir bene svarbiausias) Lietuvos einamosios sąskaitos deficitą didinantis veiksnys yra nepatenkinama padėtis valstybės finansų sektoriuje. Konsoliduoto šalies biudžeto fiskalinis deficitas, padidėjęs dėl išmokėtų gyventojams atkurtų santaupų, neleido pagerinti einamosios sąskaitos deficito, o kartu ir bendros šalies makroekonominės būklės. Siekiant Lietuvai integracijos į ES pažangos, tiesiog būtina: geriau tvarkyti valstybės finansus, mažinti biudžeto deficitą ir griežčiau kontroliuoti jo vykdymą, ieškoti geresnių būdų panaudoti iš privatizavimo gautas lėšas.

3. Pagrindinis visų trijų Baltijos valstybių einamųjų sąskaitų deficitų finansavimo šaltinis – investicijos. Be tiesioginių užsienio investicijų, deficitams finansuoti Latvija naudojo kitas investicijas, iš jų – užsienio paskolas, Estija – užsienio investicijų portfelį, Lietuva – užsienio investicijų portfelį bei iš dalies oficialiąsias tarptautines atsargas. Tokia Lietuvos einamosios sąskaitos deficito finansavimo šaltinių įvairovė visiškai nereiškia, kad jos galimybės pritraukti užsienio investicijas yra ribotos, nors šių investicijų srutai šiek tiek ir sumažėjo.

4. Lietuvos ir Latvijos oficialiosios tarptautinės atsargos yra pakankamos importui palaikyti vidutiniškai tris mėnesius. Prireikus šios valstybės mėnesiu ilgiau negu Estija galėtų finansuoti importą, nedarydamos didesnio spaudimo savo valiutos kursų stabilumui.

Ž. Kalinauskas

Literatūra

1. *Balance of Payments of Latvia, 1999 Second Quarter. Central Statistical Bureau of Latvia, 1999.*
2. *Comments on the Estonian Preliminary Balance of Payments of the Second Quarter of 1999. Newsletters No 5 (204), Bank of Estonia, 20 September 1999.*
3. *Lietuvos Respublikos mokėjimų balansas 1999/2. Lietuvos bankas, 1999.*

*Straipsnis gautas 1999 m. gruodžio mėn.
Priimtas spaudai 1999 m. gruodžio mėn.*